

ΑΝΔΡΕΑΣ ΠΑΠΑΧΡΗΣΤΟΣ

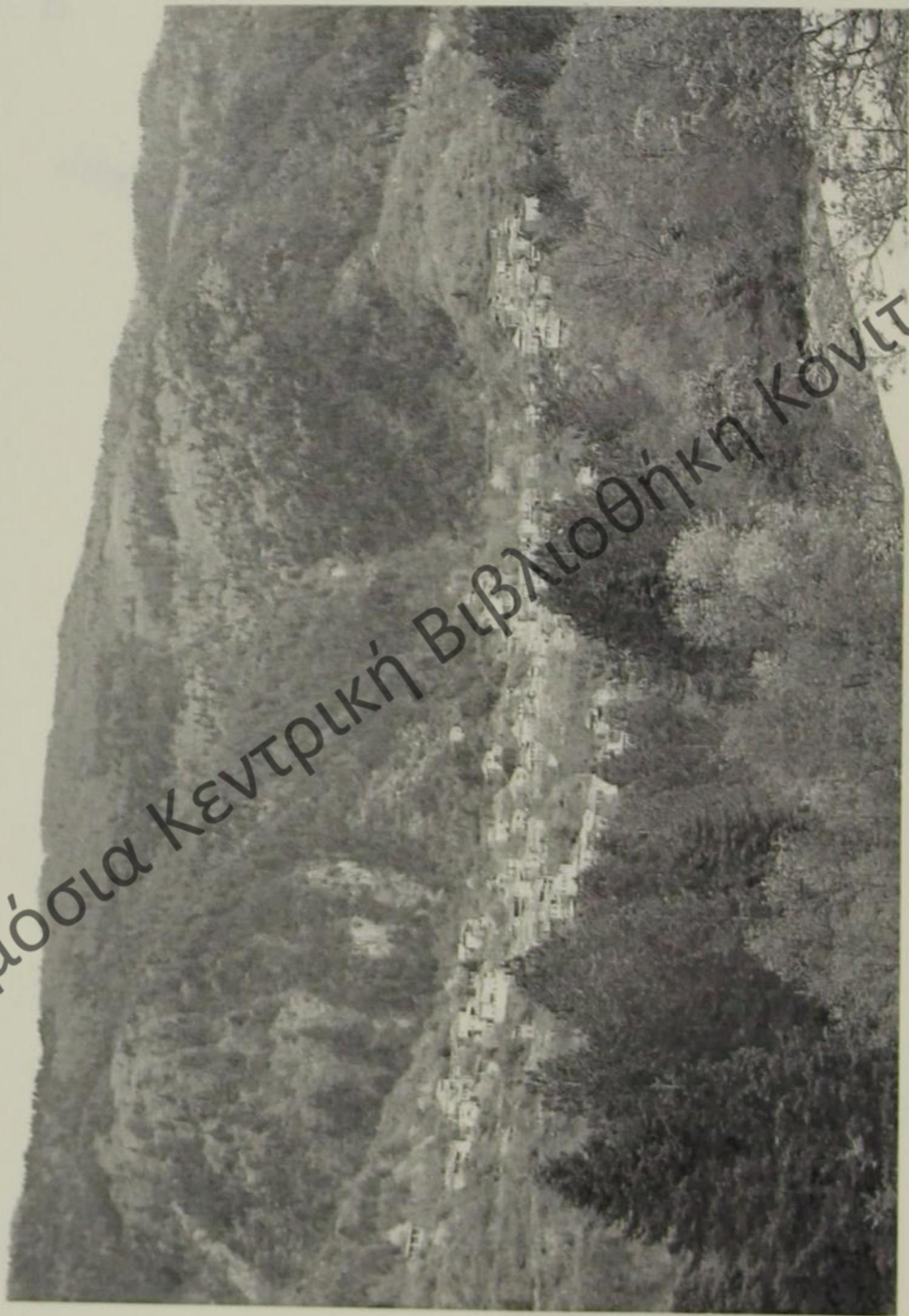
Σκόρπια κι ανάκατα

ΑΠΟ ΕΝΑΝ ΤΣΑΓΚΑΡΗ
ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΑΣΤΑΝΙΑΝΗ ΚΟΝΙΤΣΑΣ



Εκδόσεις ΣΤΕΦΑΝΟΣ Δ. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΣ

δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας



Καστιάνιανη Κόνιτσας

ΣΚΟΡΠΙΑ ΚΑΙ ΑΝΑΚΑΤΑ
ΑΠΟ ΕΝΑΝ ΤΣΑΓΚΑΡΗ ΑΠΟ ΤΗΝ
ΚΑΣΤΑΝΙΑΝΗ ΚΟΝΙΤΣΑΣ

Επιμέλεια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

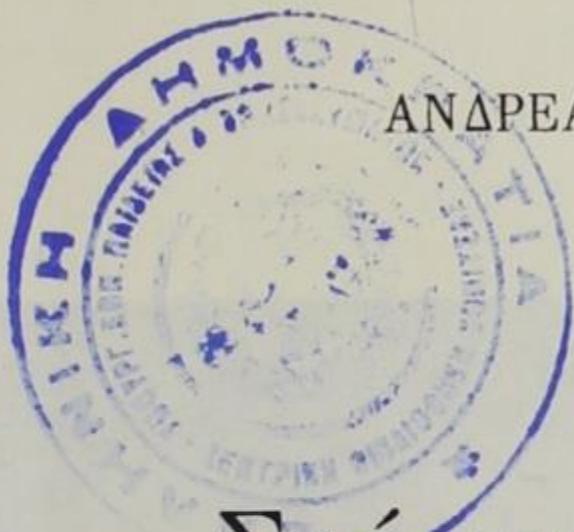
Κέντρο Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσα

Copyright 2006 Ανδρέας Παπαχρήστος
Οδός Αβέρωφ 8, Κόνιτσα, τηλ. 26550-22025
ή Μπιζανίου 16, Αθήνα, τηλ. 210 9880045

Πρώτη έκδοση: Απρίλης 2006 Αθήνα
Ιδιωτική έκδοση

Επιμέλεια- Διορθώσεις: Σ. Δ. Βασιλόπουλος
Έκδοση: Εκδοτικό Γραφείο ΣΤΕΦΑΝΟΣ Δ. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΣ
Ιπποκράτους 6, 106 79 Αθήνα, τηλ. 210 36 38 343

ISBN: 960-85650-4-9



ΑΝΔΡΕΑΣ ΠΑΠΑΧΡΗΣΤΟΣ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΚΟΝΙΤΣΑΣ

ΑΡ. ΕΙΣΑΓΟΜΗΣ 55815

ΗΜΕΡ. ΕΙΣΑΓΟΜΗΣ 3/9/2014

ΤΑΞΙΝ. ΑΡΙΘΜ.

Σκόρπια κι ανάκτα

ΑΠΟ ΕΝΑΝ ΤΣΑΓΚΑΡΗ
ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΑΣΤΑΝΙΑΝΗ ΚΟΝΙΤΣΑΣ

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας



Εκδόσεις ΣΤΕΦΑΝΟΣ Δ. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΣ



Καστάνιανη Κόνιτσας. Άγιος Νικόλαος ο καθεδρικός του χωριού.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Νομίζω πως είναι περιττό να γράψω, τι μ' έκανε να γράψω ό,τι διαβάζετε, μα να, σαν βγήκα στη σύνταξη, τσαγκάρης καθώς ήμουν απ' τα δώδεκά μου χρόνια, ένιωθα ένα κενό. Ήθελα κάτι να κάνω. Ν' ασχολούμαι. Να περνά η ώρα, γιατί ούτε καφενεΐα μου άρεσαν ούτε να χάνω άσκοπα το χρόνο μου.

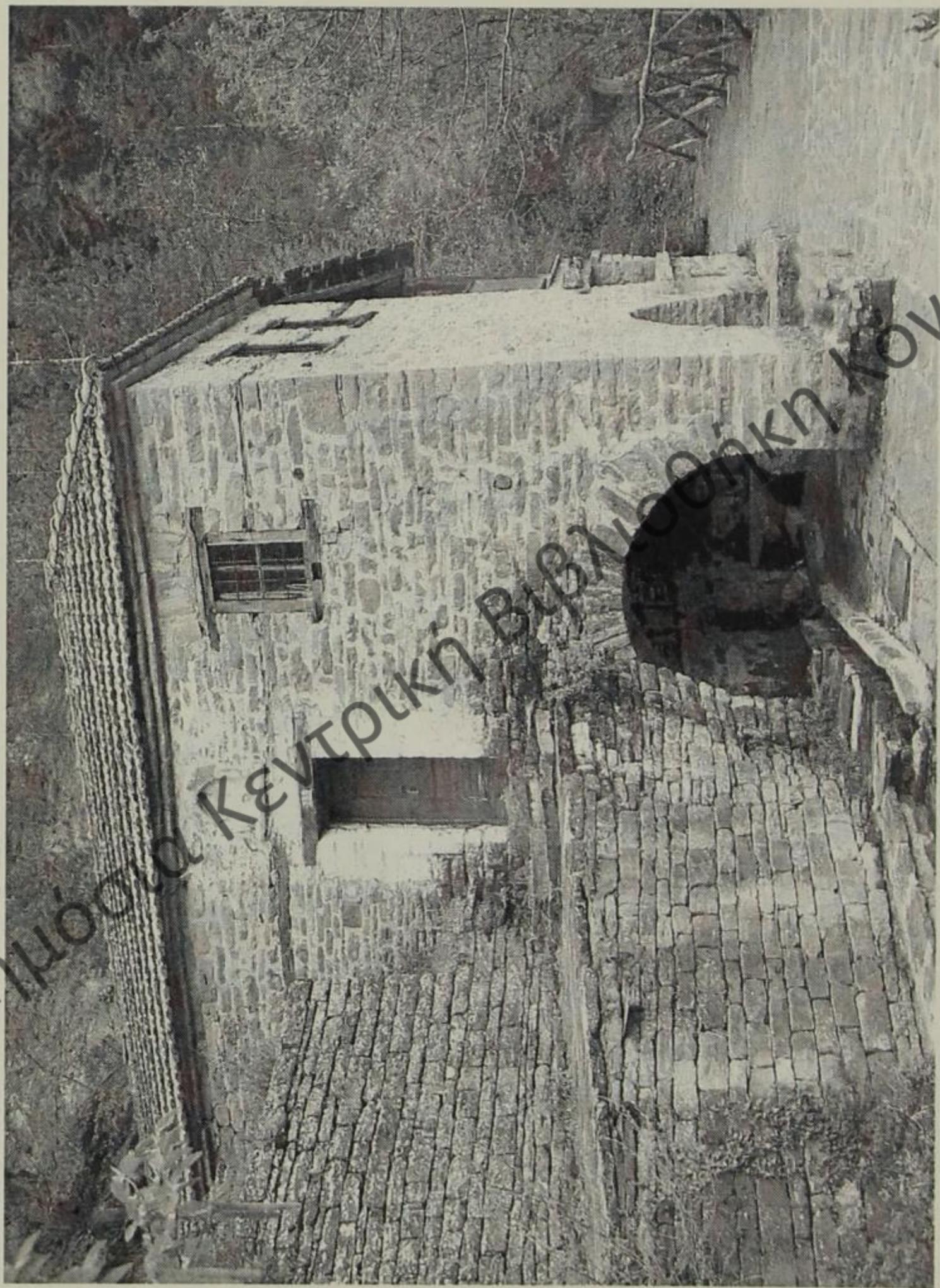
Και σκέφτηκα να γράψω, για τη ζωή μου. Ό,τι θυμόμουν απ' τα παιδικά μου χρόνια, για τη δύσκολη ζωή που περνούσαμε, καθώς τύχαμε επάνω στην Κατοχή, στην πείνα και στον εμφύλιο πόλεμο, και μετά τα της ζωής μου. Θα πείτε «χιλιοειπωμένα πράγματα».

Ίσως, μα ήταν μια διέξοδος κι ούτε ξεκίνησα για αυτοπροβολή, ούτε κίνητρο είχα το οικονομικό.

Κι όπως εγώ βρήκα απ' τον πατέρα μου, διάφορες σημειώσεις, και πολύ ευχαριστούμαι που τις διαβάζω, έτσι ίσως και τα παιδιά και τα εγγόνια μου, κάπως να τους αρέσει αυτό. Μη με παρεξηγείτε μόνο.

Κόνιτσα, Μάρτης 2006

Ανδρέας Παπαχρήστος



Το παλιό πέτρινο εξωκκλήσι των Αγίων Αποστόλων με τις περίφημες τρεις βρύσες του.



Ο ΠΡΩΤΟΣ ΚΑΙΡΟΣ

Σήμερα 26-12-1987, θα προσπαθήσω να γράψω τις αναμνήσεις μου, από τη μέρα που κήρυξε τον πόλεμο κατά της χώρας μας, η Ιταλία με τον Μουσολίνι της και ήταν όπως είναι γνωστό η 28η Οκτωβρίου 1940.

Ήμουν τότε παιδί 15 χρόνων, και σαν το μάθαμε, κι ακούγαμε τις μάχες που γίνονταν από τα απέναντι χωριά με το μόνο τάγμα που ήταν στη Βούρμπιανη του Καντάρα, όλους στο χωριό, και ήμασταν τότε αρκετοί κάτοικοι, μας κατείχε θλίψη και αγωνία τι θ' απογίνουμε σαν οι Ιταλοί έρθουν και στο χωριό μας, καθώς βλέπαμε πως το τάγμα συνεχώς υποχωρούσε, προπαντός προς το Επταχώρι, μπροστά στην πολύ πιο μεγάλη δύναμη των Ιταλών που χτύπησαν, από τα σύνορα κοντά στα χωριά Πληκάτι και Χιονιάδες.

Κύλησε έτσι όλη η μέρα και το βράδυ, καθώς συνεχώς έβρεχε, με φόβο κοιμηθήκαμε στα σπίτια μας, αφού οι Ιταλοί ήταν απέναντι του Σαραντάπορου στις κορυφές της Πυρσόγιαννης. Δεν άργησαν, όμως, την άλλη μέρα στις 29 να διαβούν το ποτάμι, και ν' ανηφορίζουν για το χωριό μας από διάφορα αντερίσματα και δεν ξεχνώ την εικόνα, καθώς τους βλέπαμε ν' ανηφορίζουν, απ' τον Καρβασαρά Πλάση, προς Αγία Τριάδα, Προφήτη Ηλία και Μπουλιάνα.

Την ώρα εκείνη θυμάμαι, ακούσαμε μερικές ριπές από ένα οπλοπολυβόλο δικό μας, που ήταν απέναντι στο βουνό στη θέση Γιαννόλη. Καμιά άλλη αντίσταση, και φαίνεται, πως αυτό ήταν

σκόπιμο, για να προχωρήσουν οι Ιταλοί μας στα πυκνά βουνά μας από Γύφτισσα μέχρι Ταμπούρι και εκεί να δώσουν τη μάχη.

Έτσι, σχεδόν ανενόχλητοι στις 29 αφού δύναμη των Ιταλών έπιασε τα υψώματα, άρχισαν να περνούν, ανεβαίνοντας από το ποτάμι και τον Λάκο, Γκόγκου και Άη-Θανάση, χιλιάδες μπορώ να πω και την άλλη μέρα Ιταλοί με μπέρτες και κοντάρια, και κάτι καλοθρεμμένα, μεγάλα μουλάρια φορτωμένα με πυρομαχικά και τρόφιμα, μέσα από το Μεσοχώρι, ανεβαίνοντας τα στενά δρομάκια δύσκολα προς την Αγία Κυριακή, την Πεντηκοστή και προς τη Γύφτισσα. Πολλά ζώα με το ογκώδες φορτίο τους ήταν αδύνατον να περάσουν σε μερικά σημεία και εκεί οι Ιταλοί τα ξεφόρτωναν και ξανά τα φόρτωναν πιο πέρα με φωνές και βρισιές.

Και όλα αυτά εμείς τα παρακολουθούσαμε ψηλά απ' το βουνό, που όλοι οι κάτοικοι είχαμε ανεβεί σε σημεία που να βλέπουμε και να μην μας βλέπουν, γιατί φοβόμαστε μήπως μπαίνοντας στο χωριό σκοτώσουν, κάψουν και σημάξουν.

Έμενε μόνο ένας γέρος που ήξερε τα Ιταλικά, ο Γρηγόρης Τσάμης από καλή προαίρεση για το χωριό και τον αγναντεύαμε να συνομιλεί στο μεσοχώρι με Ιταλούς, ως το απόγευμα της 29ης που πέρασε όλη η δύναμή τους, και με νοήματα μας έλεγε να κατεβούμε όπως και κάναμε.

Ξεθαρώσαμε κι εμείς, μια παρέα παιδιών, πλησιάσαμε κάτι λίγους Ιταλούς που είχαν μείνει στο χωριό, αφού τους είδαμε γελαστούς στο αλώνι της καλύβας του μπαρμπα-Τάκη Μπίλλη και Τσόγκα. Άρχισαν αυτοί να μας δείχνουν φωτογραφίες δικών τους μικρών παιδιών, των οικογενειών τους. Βλέπαμε μες στους γυλιούς τους οδοντόβουρτσες, κρέμες, κολόνιες και φουσαρμόνικες και με το δικό μας μυαλό συλλογιζόμαστε: «Αυτοί είναι οι σκληροί πολεμιστές;»

Με πεποίθηση και σπασμένα Ελληνικά μας έλεγαν πως σε έξι μέρες θα 'ναι στην Αθήνα, και το πιστεύαμε, καθώς είδαμε τον τεράστιο όγκο των δυνάμεών τους που πέρασε μονάχα από το

χωριό μας, και πόσες χιλιάδες θα προχωρούσαν από άλλα μέρη. Είχαν ξεμείνει, όμως, από ψωμί οι καημένοι, και με νοήματα μάς το 'λεγαν και πρόθυμα εμείς τρέχαμε στα σπίτια μας και τους πηγαίναμε, καθώς και ρακί που το αγαπούσαν.

Δίπλα εκεί ήταν κήποι, και δεν άφησαν κανένα φραγκόμηλο (άγουρες τομάτες) για να κορέσουν την πείνα τους.

Το βράδυ, η ομάδα αυτή των Ιταλών κοιμήθηκε στο καφενείο-ξενώνα που είχε ο πατέρας μου, σφάξανε και μαγείρεψαν τον γάτο μας που ήταν εκεί, και ίσως γι' αστείο έδιναν το πρωί της άλλης μέρας και μεζέ του πατέρα μου λέγοντας από «νιάου-νιάου». Πικράθηκε ο πατέρας που μας έσφαξαν τον γάτο, φυσικά δεν δέχτηκε τον μεζέ.

Φύγανε τελικά κι αυτοί πήγαν κοντά στους άλλους. Ο καιρός πολύ άσχημος, λίγες μέρες ηρεμίας κι άρχισαν μετά οι σκληρές μάχες που ακούγονταν καθαρά στο χωριό μας. Και καθώς δεν υπήρχαν μέσα επικοινωνίας, δεν ξέραμε ποιος νικάει. Οπότε ένα μεσημέρι βλέπουμε να κατεβαίνουν απ' το βουνό περίπου εξήντα και πιο πολλοί πιστεύοντας πως είναι Ιταλοί! Ο πατέρας μας λέει:

—Γρήγορα μέσα! Και έβαλε το μάνταλο. Ένα χοντρό, γερό ξύλο πίσω από την πόρτα.

Η καρδιά μας χτυπούσε, καθώς πλησίαζαν, οπότε βλέπουμε στο Μεσοχώρι, που περνούσαν να 'ναι φοβισμένοι, ταλαιπωρημένοι, οι Ιταλοί και όλο προχωρούσαν γρήγορα προς το ποτάμι, και στον διερμηνέα γερο-Γρηγόρη Τσάμη που ρωτούσε, απαντούσαν πως πάνε στην Ερσέκα να πάρουν τρόφιμα. Δεν το πολυπιστέψαμε, καθώς διαδίδονταν, οπότε βλέπουμε να κατεβαίνει άλλη δύναμη από το βουνό με ζώα αυτή τη φορά.

Και σαν πολυζύγωσαν και είδαμε πως ήταν ιππικό δικό μας, νιώσαμε χαρά μεγάλη, που έγινε ενθουσιασμός μεγάλος, καθώς μας είπαν, αφού ξεθαυρέψαμε και βγήκαμε έξω, πως κυνηγούνε τους Ιταλούς, και πως τους νίκησαν επάνω στα βουνά προς το Ταμπούρι και τον Άη-Λια Φούρκας με δύναμη που ήρθε κι από

τη Μακεδονία και τη Θεσσαλία με επικεφαλής τον Συνταγματάρχη Δαβάκη που τραυματίστηκε κοντά στον Άη-Λια Φούρκας.

Το τι έγινε, δεν περιγράφεται. Ο πατέρας, σαν καφετζής, ήταν και τελάλης. Βγήκε στον Πλάτανο Ράχης και με τη δυνατή φωνή του έλεγε:

—Βγείτε χωριανοί, είναι δικός μας στρατός. Νικάμε, φέρτε κι από κάτι.

Και γέμισε η πλατεία του χωριού και του σχολείου κόσμο και στρατό μας και κοφίνια γεμάτα μήλα, καρύδια, ρακί και κρασί.

Ήταν σωστό πανηγύρι για λίγες ώρες, και ο στρατός κατηφόρισε να διώξει τους Ιταλούς πέρα από τα σύνορα και το χωριό να βρει την ηρεμία του.

Η ΕΜΠΛΟΚΗ

Ότι θα εμπλακούμε κι εμείς στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, φαινόταν καθαρά κι από το καλοκαίρι με τις συνεχείς επιστρατεύσεις στρατού και μεταγωγικών και θυμάμαι κατά τον Αύγουστο με την επιστράτευση ζώων, πως πήγα με άλλα παιδιά στην Νέλια να πάρουμε τα μουλάρια μας, που τα πηγαίναμε να βοσκήσουν και με πόνο μάς το παρέδωσε ο πατέρας στον στρατό, ένα μεγαλόσωμο μουλάρι μας, Μάρκο το λέγαμε, ήταν σκνό, σταθερό, μα σήκωνε πολύ φορτίο.

Σαν τύχαινε και κατεβαίναμε στην Κόνιτσα ως τον Οκτώβρη, πηγαίναμε στη θέση Ντουπόλιστα, που ήταν στρατοπεδευμένο το τάγμα Κόνιτσας με λαχτάρια να δούμε ο καθένας το δικό του μουλάρι, έστω και για λίγο.

Μετά τις 28, προελαύνοντας ο στρατός μας χάσαμε τα ίχνη και ούτε ξέρουμε αν γλίτωσε από τη μπόρα του πολέμου. Αντ' αυτού, όμως, με την υποχώρηση των Ιταλών από τα μέρη μας

συμμάζεψα κι εγώ από τη Γόριανη ένα πληγιασμένο, μικρόσωμο μουλάρι από τα εγκαταλειμμένα των Ιταλών, και με πολλή φροντίδα γάζες και οξυζενέ σε λίγο καιρό έγινε καλά, και μας φάνηκε χρήσιμο για μερικούς μήνες, ώσπου μπήκαν οι Γερμανοί στη χώρα μας, έγινε Συνθηκολόγηση, και ήμασταν πλέον μια κατακτημένη χώρα από Γερμανούς και Ιταλούς που ξανάρθαν στα μέρη μας και τοποθέτησαν Καραμπινερίες (αστυνομία) σε διάφορα κεντρικά χωριά. Εμείς υπαγόμασταν στην Μόλιστα, και εκεί με διαταγή τους παραδώσαμε τα ζώα και ο πατέρας το περιμαζεμένο αυτό, που ήταν ένα πολύ καλό και γρήγορο μουλαράκι. Και άρχισε έτσι η μεγάλη δοκιμασία του τόπου μας, αφού τα πάντα νεκρώνονταν. Πείνα, ξυπολυσιά, στερήσεις.

Πολλοί απ' το χωριό μας ανέβαιναν στα βουνά που είχαν γίνει οι σκληρές μάχες και η άτακτη οπισθοχώρηση των Ιταλών και μάζευαν πεταμένα από Ιταλούς κουβέρτες, αντίσκηνα, χλαίνες, μπέρτες, άρβυλα από σκοτωμένους, παλάσκες και διάφορα δερμάτινα είδη από στρατιώτες και σκοτωμένα ζώα, είδη που τόσο πολύ χρησίμευσαν για την υπόθεσή μας τη μαύρη εκείνη εποχή.

Ο ίδιος ποτέ δεν πήγα να μαζέψω τέτοια, μα σαν τσαγκάρης που είχα κουτσομάθει, και δούλευα, έπεφταν στα χέρια μου αρκετά.

Και καθώς η περιοχή μας είναι άγονη και μόνο για τους τρεις από τους δώδεκα μήνες του χρόνου, παρήγαγε τρόφιμα, αναγκάζομαστε το '41-'42 πλέον να δουλεύουμε σε διάφορα χωριά εκτός περιοχής μας, που ήταν παραγωγικά. Έτσι το καλοκαίρι του '41 πήγα για πέντε μήνες, επειδή ήταν και άλλοι χωριανοί χτίστες τριγύρω, στο χωριό Τσιλιγκόζη (Πεντάβρυση) Καστοριάς, που είχε μεγάλη παραγωγή σταριού.

ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΔΟΥΛΕΙΑΣ

Έφυγα από το χωριό με χιόνια ακόμη συναισθανόμενος τις ανάγκες του σπιτιού, μιας και ο πατέρας ήταν κάπως άρρωστος, για να βοηθήσω. Και με πρώτο σταθμό τη Χρυσή (Σλάτινα), το άλλο βράδυ έφτασα στην Πατάβρυσο, όπου έπιασα κι εγώ μια γωνίτσα, σ' ένα δωμάτιο αχούρι, που ήταν και μια οικογένεια από τη Χρυσή με το ζώο τους. Τριγύρω κοπριές, μας ζέσταινε κάπως η φωτιά στη μέση.

Έτσι, από την άλλη μέρα τριγύριζα τα σπίτια ρωτώντας για μπάλωμα παπουτσιών, τα οποία έφτιαχνα με τα λίγα μέσα, σπάγγο, παλάσκες και τεν Ιταλικά που έπαιρνα από το Άργος Ορεστικό (Χρούπιστα), τρεις ώρες με τα πόδια.

Κι η αμοιβή μου; Ένα πιάτο στάρι τις πιο πολλές φορές μικτό με βρίζα και καλαμπόκι, και λιγοστό ψωμί, τυχόν και λίγο φαγάκι.

Περνούσαν έτσι οι μέρες στη γωνίτσα του αχουριού δουλεύοντας, όπου και κοιμόμουν μ' ένα τραγομαλλίσιο, στρώμα και σκέπασμα, παιδί δεκαέξι χρόνων.

Στο διάστημα αυτό δεν θα ξεχάσω δυο ευγενικές χειρονομίες.

Ένας γέρος πρόσφυγας, (γιατί το χωριό ήταν χωρισμένο σε ντόπιο και προσφυγικό μαχαλά), βλέποντάς με φαίνεται έτσι ζαρωμένο να παλεύω, κάθε μέρα ερχόταν κι έβγαζε μέσα από το παλτό του μια φέτα ψωμί. Τον κοίταζα με βουρκωμένα από ευγνωμοσύνη μάτια. «Θεός σχωρέσ' τον!». Μου φαινόταν σαν άγγελος προστάτης. Δεν έλεγε μιλιά. Καθρεφτίζονταν όμως στα μεγάλα του μάτια η συμπόνεση.

Ένας άλλος πάλι γέρος, ντόπιος αυτός, βλέποντάς με παιδί πράμα να ζω κάτω από τις άθλιες αυτές συνθήκες, με πήρε και με έβαλε να κοιμούμαι, τουλάχιστον, ζεστά με τα παιδιά του, σπίτι του, θυμάμαι με πάπλωμα, αλλά γεμάτο ψείρες, ήταν γενικό αυτό το κακό, ώσπου ζέσταινε κάπως ο καιρός, και με τις λίγες γνω-

ριμίες που είχα αποκτήσει, συμφώνησα με μια πελώρια πρόσφυγα γριά –Λαχίνα, τη λέγανε– να κοιμούμαι στην καλύβα της μέσα στα άχυρα. Και ήταν εκεί πολύ πιο καλύτερα. Για ανταμοιβή, της διόρθωνα τα παπούτσια. Είχε κι έναν γιο μικρό, Φώτη τον λέγανε. Έτσι περνούσε ο καιρός και κατόρθωνα στον κάθε μήνα να μαζεύω ένα φορτίο σμιγάδι, ειδοποιούσα τον πατέρα μου κι ερχόταν και το έπαιρνε. Μέχρι καπνό φύλλο του προμήθευα. Είχα και κάποιο θάρρος, γιατί στο ίδιο χωριό δούλευε για ένα διάστημα κι ο αδελφός μου, ο Φώτης με την παρέα του. Όμως, η ανταμοιβή του ήταν πιο χαμηλή από τη δική μου.

Έτσι, λοιπόν, δούλευα πότε στον προσφυγικό και πότε στον ντόπιο μαχαλά με στέκι ύπνου τον αχυρώνα. Μάλιστα, επειδή είχα δουλειά, μου έστειλε για ένα διάστημα κι ο αδελφός μου, ο Μήτσος, που δούλευε μαραγκός στο απέναντι χωριό Καλοχώρι, τον γιο του τον Αλέκο. Ήταν μικρούλης και μοιραζόμασταν το λιγοστό ψωμάκι και φαγάκι μας, είχα, όμως, κι εγώ παρέα.

Στον ντόπιο μαχαλά δούλευα στο χαγιάτι της Εκκλησίας, και απέναντι στο μπαλκόνι του σπιτιού της έβγαινε τακτικά μια γριά και καθόταν με τις εγγονές της, τη μία τη λέγανε Χαρίκλεια, και τον γιο της, τον νοικοκύρη, θυμάμαι, Αργύρη τον λέγανε.

Ε, λοιπόν, κι αυτή η γριά τακτικά μου έφερνε ένα κομμάτι πίττα και τις φτιάχνανε τόσο καλές οι ντόπιες.

Και η άλλη γριά Λαχίνα μου έδινε τακτικά πλιγούρι, που έκανε μπόλα να δίνει και στον χωριανό μας Θωμά Ντέμο, μεγαλόσωμο και γερό, τον οποίο είχε εργάτη στα χωράφια να της σκάβει μεγάλα αυλάκια, που έφερνε τακτικά και τα παιδιά του, Τόλη και Δημήτρη να τρώνε κομμάτι ψωμί.

Είχε η Λαχίνα και δύο φίλες γριές σε γειτονικά σπίτια και γελούσαμε σαν τις φώναζε με τη δυνατή της φωνή, τη μία Παρθένα και την άλλη Δέσποινα.

Αυτές ήταν οι μικρούτσικες χαρές μας, στην άχαρη εκείνη ζωή, και τι μυστήριο, εξοικειώνεται κανείς και στις πιο δύσκολες καταστάσεις –οι περισσότεροι χωριανοί μας τότε διακόνευαν

γυρίζοντας στα χωριά αυτά και μέχρι τη Φλώρινα και την Πτολεμαΐδα, από σπίτι σε σπίτι να τους δίνουν από μισό πιάτο σάρι, ότι, και μια μπουκιά ψωμί. Κανείς μας δεν ένιωθε χορτασμένος.

Και κάποια φορά με τον αδελφό μου, τον Γιάννη, που ήρθε για λίγο εκεί, σαν μάθαμε ότι κάποιος νοικοκύρης ζητάει εργάτες για σκάλισμα των καλαμποκιών του, με μόνη αμοιβή φαγοπότι τρεις φορές την ημέρα, του είπα και πήγαμε, δουλέψαμε με χαρά για να φάμε χορτάτα πρωί, μεσημέρι, βράδυ και να νιώσουμε χορτάτοι. Θυμάμαι την ώρα που φεύγαμε σαν τελείωσαν οι δύο μέρες, η κυρά ξεφούρνιζε καρδέλια ψωμί, και δεν είπαν οι αφιλότιμοι να μας δώσουν έστω κι από ένα κομμάτι ζεστό ψωμί.

Άραγε, υπήρχαν και περιπτώσεις άγριας εκμετάλλευσης αλλά λίγες. Οι περισσότεροι συμπονούσαν και δίνανε, έστω από λίγο σε κάθε διερχόμενο που περνούσαν κατά φάλαγγες από όλα τα χωριά μας, τα άγονα.

Μέχρι μέσα στην Αλβανία πηγαίνανε οι παρέες της ζητιανιάς, κι εκεί μάθαινα, πως δίνανε πιο απλόχερα.

Και μια μέρα, παρότι με τον Γιάννη Ντέμο, που ήταν κουτσός, αποφασίσαμε να πάμε κι εμείς για διακονιά εκεί.

Δεν θυμάμαι ακριβώς, αλλά από το χωριό Οινόη μπήκαμε στην Αλβανία. Γυρίζαμε τα χωριά και ένα βράδυ μείναμε στην Μπελίτσα, σε αχυρώνα.

Κάποιος μου πρότεινε να πάω στην Κορυτσά για δουλειά, εμείς, όμως, σαν μαζέψαμε το φορτίο, είκοσι επτά οκάδες είχα εγώ, επιστρέψαμε στη βάση μας στην Πεντάβρυσσο, μέρες πορεία και φορτωμένοι. Οπωσδήποτε, ήταν πιο αποδοτική η διακονιά από τη δουλειά, και έδιναν οι καημένοι οι Αλβανοί από το υστέρημά τους, αλλά στα περισσότερα σπίτια αντιμετωπίζαμε και το γάδγισμα των σκυλιών. Μέσα στη μαύρη εποχή του '41-'42, με την κατάκτηση της χώρας μας από τους φασίστες Γερμανούς και Ιταλούς, με την πείνα, τη γύμνια και την εξαθλίωση, ένα ελλι-

δοφόρο φως φάνηκε να θερμαίνει τον κάθε Έλληνα, την κάθε Ελληνίδα.

Το φως της Ανάστασης του Γένους, που «μόνον λίγο καιρό ξαποσταίνει και ξανά προς τη δόξα τραβά».

Η ΟΡΓΑΝΩΣΗ

Φλογεροί πατριώτες, με σκοπό την αντίσταση κατά των κατακτητών, άρχισαν να οργανώνονται και παρ' όλες τις δυσκολίες και επικίνδυνες συνθήκες σε λίγους μήνες όλοι σχεδόν οι κάτοικοι με ενθουσιασμό βρέθηκαν στο ΕΑΜ, το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο, που άρχισε να καταπιάνεται με όλα τα ζητήματα του τόπου, πιστεύοντας πως ο λαός πρέπει να επιζήσει και με τελικό στόχο το διώξιμο των κατακτητών.

Απ' ότι θυμάμαι, την πρωτοβουλία στο δικό μας χωριό Καστάνιανη πήραν οι τότε δάσκαλοί μας, Γιώργος και Τάσος Πριμηκύρης, Κώστας Παπανικολάου, Τάκης Στεργίου, Ευριπίδης Παπαδήμας, Ανδρέας και Χαρίλαος Καλογήρου, Χρήστος Κ. Γκάσιος και Τέλης Κεχαγιάς.

Με όρεξη πολλή και γρήγορο συντονισμό βρεθήκαμε όλοι σε μια τέλεια οργανωμένη, μικρή κοινωνία, με επιτροπές επισιτιστικές, διοικητικές, απονομής δικαιοσύνης, φύλαξη του χωριού μας από τους κατακτητές κλπ.

Μέλημα βασικό ήταν η διατροφή των κατοίκων. Έριξαν το σύνθημα. Όλοι να καλλιεργήσουμε όλες τις γυμνές από πεύκα, έλατα και οξιά, εκτάσεις του βουνού.

Και όσοι έτρεξαν πρώτοι, πρόλαβαν και τα πιο καλά. Έτσι, σε λίγο καιρό, όλοι οι κάτοικοι βρέθηκαν μ' ένα χωράφι στο βουνό, καλλιεργώντας στάρι στο αφράτο χώμα του. Και η σοδειά ήταν μεγάλη. Μερικοί το αλώνιζαν επί τόπου, άλλοι το κουβα-

λούσαν στα αλώνια του χωριού. Με τα Λαϊκά Δικαστήρια, που σε κάθε χωριό έγιναν, από κατοίκους που εκλέγονταν από όλο το χωριό, σταμάτησε κάθε κλεψιά, αδικία και αυθαιρεσία. Και ήταν και τα Δευτεροβάθμια Δικαστήρια, αν ήθελε κανείς να κάνει έφεση.

Δικτυωμένα τα χωριά με συνδέσμους και με πρακτικά τηλέφωνα ήταν τα μέσα πληροφοριών και ενημέρωσης.

Οι νέοι, αγόρια και κορίτσια, όλοι στην Ενιαία Πανελλήνια Οργάνωση Νέων ΕΠΟΝ, σωστό στολίδι του κάθε χωριού, με τις διάφορες εκδηλώσεις. Από το καθάρισμα των δρόμων και των πλατειών, μέχρι τις ψυχαγωγίες, τη δική τους και όλων των κατοίκων.

Αξέχαστα θα μείνουν εκείνα τα πάρτι, με το αυθόρμητο κέφι, με τη συναδέλφωση, τη χαρά και το γέλιο. Και ας μη χόρταινε κανείς και ας ήταν οι παντός είδους στερήσεις μεγάλες, θες από περισσότερη διάθεση, θες από επιλογή, στο χωριό μας δημιουργήθηκε θεατρικός θίασος με λαμπρά αποτελέσματα. Τον αποτελούσαν οι: Χαρίλαος Καλογήρου, Δημήτριος Κοντοδήμος, Αλέκος Αναγνωστόπουλος, Γιάννης Παπαχρήστος, Ρίζος Χατζής, οι αξέχαστοι Γιώργος Καραλής και Βασίλης Τζήμας και άλλοι που δεν θυμάμαι.

Το πρώτο έργο που παίζανε, ήταν το «Μάρτυρες και εκδικητές», επίκαιρο της τότε εποχής. Ήταν άριστες οι εντυπώσεις, γι' αυτό περιόδευσαν τα τριγύρω χωριά μέχρι το Επταχώρι και τον Πεντάλοφο, όπου γίνονταν δεκτοί με χαρά και αγάπη πολλή.

Οι ιθύνοντες με την τόση απόδοσή τους, τους έστειλαν και στα Γιάννενα. Και έπαιξαν εκεί, στον σημερινό κινηματογράφο Ορφέα τόσο ωραία, που δονούνταν η κατάμεστη αίθουσα από τα χειροκροτήματα. Ήταν όμως και η υπόθεση του έργου θαυμάσια. Έλεγε, για παράδειγμα σε κάποια φάση ο πατέρας για την κόρη του προσευχόμενος:

—Θεέ μου παντοδύναμε, αν είναι θέλημά Σου, ας τη σφάξουν οι τύραννοι, ας χυθεί το αθώο της αίμα αλλά Τούρκα να μη γενεί, και Χανούμ ποτέ να μην την ονομάσουν.

Ή σε άλλη φάση:

—Ανάγκη εμείς των μεγάλων δυνάμεων δεν έχουμε. Μεγάλοι δυνάμεις δι' ημάς είναι η πίστις μας και το καθήκον μας προς την ωραία μας πατρίδα.

Λόγια πατριωτικής ανάτασης και πνευματικού μεγαλείου.

Έτσι, λοιπόν, εγαλουχείτο η γενιά εκείνη της ΕΠΟΝ.

Άλλα έργα που παίχτηκαν από τον θεατρικό αυτό θίασο ήταν η Εσμέ, η Γκόλφω κ.ά.

Ο θίασος αυτός, και όλη η ΕΠΟΝ του χωριού μας, τακτικά ψυχαγωγούσε και τους ασθενείς και τους τραυματίες που νοσηλεύονταν στο τεράστιο, παραδοσιακό σπίτι του Τηλέμαχου Αναγνωστόπουλου που ήταν Νοσοκομείο.

Είχε δημιουργηθεί στο μεταξύ το ένοπλο τμήμα του «ΕΑΜ» ο ΕΛΑΣ και τακτικά τμήματά του περνούσαν από το χωριό μας, και δεν ξεχνώ τον χορό που έκανε στην πλατεία ένα τμήμα με καπετάνιο τον Αννίδα και άλλη φορά το τμήμα με αρχηγό τον Χαρίση Ζδράβο, παλικάρι ψηλό και μένει η εικόνα σαν κατηφόριζαν, φεύγοντας απ' το χωριό για αποστολή.

Έτσι, καθώς ήταν οργανωμένα τα χωριά και δύναμη του ΕΛΑΣ τα περιφρουρούσε, δεν τόλμησαν οι κατακτητές να τα πατήσουν. Μόνο μια φορά δύναμη Γερμανών μεγάλη, ξεκίνησε από την Κόνιτσα να κάνει εκκαθάριση όλων των χωριών από τους αντάρτες κι αυτό μαθεύτηκε γρήγορα από τα τότε πενιχρά μέσα. Όλο το χωριό ανέβηκε στο βουνό από φόβο μήπως σκοτώσουν, καιψουν, λεηλατήσουν. Επειδή, όμως, δεν ενοχλήθηκαν, περνώντας από το χωριό, μόνο πλιάτσικο έκαναν σε μερικά σπίτια, και έφτασαν έτσι ως τα Γρεβενά.

Σαν φύγανε για τη Λαγκάδα οι Γερμανοί, όλοι οι χωριανοί κατέβηκαν στο χωριό. Είχε περάσει ο κίνδυνος. Να, όμως, που δύο Γερμανοί με ένα φορτωμένο ζώο ή κάτι τους συνέβη ή ήταν βραδυπορούντες, κάθονταν στα σκαλοπάτια του μαγαζιού του Βασιλάκη Αναγνωστόπουλου.

Αμέσως ετέθη θέμα και ανέλαβε την πρωτοβουλία ο μακαρί-

της Τάκης Παπαδήμας και με προτεταμένο το όπλο από μια γωνιά φώναξε στους Γερμανούς:

—Ψηλά τα χέρια!

Ξαφνιασμένοι αυτοί, προς στιγμήν θέλησαν να αμυνθούν, μα γρήγορα αιχμαλωτίστηκαν, οδηγήθηκαν στο βουνό για μερικές μέρες, αποπειράθηκαν να φύγουν, φαίνεται ήταν από τους σκληρούς Ναζί και αναγκάστηκαν άνδρες του ΕΛΑΣ να τους εκτελέσουν στη θέση Θηλειά, πιο πέρα από την Ανάληψη. Σκληρός και απάνθρωπος ο πόλεμος.

Στον ΕΛΑΣ, από το χωριό μας ήταν ο Χριστόφορος Γκαραβέλας, αξιωματικός, ο Γ. Τζιάκος, ο Βαγγέλης Τσιαλογιάννης κι ο αδερφός του Βασίλης Τσιαλογιάννης, που έπεσε σε μάχη κατά των Γερμανών κοντά στην Άρτα, ο Διομήδης Σπυρόπουλος, για ένα διάστημα ο Γιάννης Παπαχρήστος, ο αδελφός μου, ο οποίος θυμάμαι όταν ομάδα ήρθε για αποστολή στο χωριό από την Μόλιστα, που ήταν η έδρα τάγματος, το έστησαν και στο χορό στην πλατεία κι αυτός φορούσε κόκκινα τσαρούχια, όμορφα με φούντες.

Τους νέους που κατατάσσονταν στον ΕΛΑΣ, οι άλλοι εμείς της ΕΠΟΝ θυμάμαι τους ξεπροβοδούσαμε μέχρι την Μπουλιάνα, τραγουδώντας το τραγούδι:

Το χωριό το αφήνουμε
τους δικούς μας χαιρετούμε.
Πάμε να φρουρήσουμε
της πατρίδος την τιμή.

Είμαστε όλοι λεβέντες
αντάρτες του ΕΛΑΣ
και στη φωτιά με σκληρή καρδιά
θα ριχτούμε μονομιάς.

Χρόνια δύσκολα, μα γεμάτα μεγαλείο.

Ποτέ άλλοτε δεν φτερούγιζε η ψυχή και η καρδιά του καθε-

νός όσο τότε. Ποτέ δεν ένιωθε πιο περήφανος ο Έλληνας. Ποτέ δεν είχε μεγαλύτερη συναίσθηση της τιμής και του καθήκοντος. Και όλα προχωρούσαν αρμονικά.

Η πολιτοφυλακή διατηρούσε απόλυτα την τάξη και ήταν σ' αυτήν από το χωριό ο Ρίζος Χατζής και ο Βασίλης Τζήμας κ.ά. με έδρα την Μόλιστα.

Επιμελητεία του Αντάρτη ΕΤΑ, που υπεύθυνος ήταν ο πατέρας μου, προσπαθούσε να καλύπτει τις ανάγκες σε τρόφιμα, και ζωοτροφές. Ειρηνοδίκης του χωριού ήταν ο αείμνηστος Κώστας Λαμπρόπουλος και εφέτης με έδρα την Πυρσόγιαννη, ο Τηλέμαχος Αναγνωστόπουλος.

Βλέπετε, δεν γινόταν διάκριση σε καίριες θέσεις, γιατί μερικοί απ' αυτούς ήταν δεξιοί. Ίσως γι' αυτό δεν μπόρεσε να πιάσει κι ο ΕΔΕΣ στην περιοχή μας με όλες τις παροχές, σε κάθε αντάρτη του ΕΔΕΣ τότε δίνανε μια λίρα τον μήνα.

Ήμουν γραμματέας της, και λάβαινα μέρος σε συσκέψεις τομέων και περιφέρειας, στο Κάντσικο και στην Μόλιστα, όπου γινόταν στο υπέροχο Σχολείο που ήταν και Σχολαρχείο στην άκρη του Γαναδιού σε μια πανοραμιακή θέση. Βούιζε ο τόπος από συνέδρους, ενθουσιασμό και τραγούδια. Εξετάζονταν όλα τα τοπικά ζητήματα και σε κάθε φάση τραντάζονταν η αίθουσα από χειροκροτήματα με χέρια και πόδια.

Και γυρίζαμε ο καθένας με την ανάθεση των εργασιών που έπρεπε να διεκπεραιώσει. Μια τέτοια αποστολή στα Γιάννενα σε ένα συλλαλητήριο μου στοίχισε μεγάλη ταλαιπωρία και περιπέτεια μέχρι που λίγο έλειψε να χάσω τη ζωή μου.

Ας μην περιγράψω, πώς έγιναν όλα αυτά προς χάριν της λήθης, της ύφεσης και της ειρηνικής συνύπαρξης.

Αλλά και πάλι λέγω, ας σημειώσω αυτήν την περιπέτειά μου, μια και μέσα μου δεν κρατώ καμιά κακία για όποιον κι αν μου έφταιξε.

Ήταν, όπως ανέφερα πιο πάνω, τέλη Νοέμβρη 1944, όταν από τη συνέλευση της ΕΠΟΝ του χωριού μας ανέθεσαν σε μένα

και στη Χαρίκλεια, που θα κατέβαινε στα αδέρφια της που μένανε στα Γιάννενα να λάβουμε μέρος στο Συλλαλητήριο στα Γιάννενα. Θα έρχονταν αντιπροσωπείες από όλα τα χωριά, των κατοικημένων από το ΕΑΜ, να διαμαρτυρηθούμε για κάτι σκληρά μέτρα εναντίον δημοκρατικών πολιτών και Τουρκαλβανών, στις περιοχές που δέσποζε ο ΕΔΕΣ. Συγκεκριμένα για την περιοχή Φιλιατών και Παραμυθιάς.

Σαν, λοιπόν, πέρασε η γιορτή μου, φύγαμε πορεία βέβαια, ολημερίς, το βράδυ φτάσαμε στο Μεσοβούνι. Το άλλο βράδυ στα Γιάννενα. Θυμάμαι που η μάνα, έξω από του Κ. Τζουμάκα που με χαιρέτισε, θέλησε και να με φιλήσει αλλά εγώ δεν τα ήθελα κάτι τέτοια. Εγώ το βράδυ έμεινα στον Μανέκα το χάνι, που κάπως ύποπτα με κοιτούσε, σημειωτέον τα Γιάννενα και την τριγύρω περιοχή τα είχε ο Ζέρβας.

Την άλλη μέρα, βγαίνοντας έξω να έρθω σε επαφή, δεν μπορούσα να συναντήσω κανέναν. Το βράδυ έγινε μια μεγάλη συγκέντρωση οπαδών του Ζέρβα που μίλησε από έναν εξώστη στην κεντρική πλατεία των Ιωαννίνων. Πήγα κι εγώ από περιέργεια. Άρχισε έτσι:

«Λαέ των Ιωαννίνων. Είμαι προάγγελος καλών ειδήσεων και ανέφερε τα μαγειρέματα και την προσπάθεια να εδραιωθούν τα αγγλικά στρατεύματα με αρχηγό τους τον Σκόμπι, στην Αθήνα, κλπ.»

Τεταμένη, λοιπόν, ατμόσφαιρα και πολύ το μίσος όλων αυτών κατά του ΕΑΜ ΕΛΑΣ.

Ματαιώθηκε, βέβαια, το συλλαλητήριο και στις 6 Δεκέμβρη, του Αγίου Νικολάου, ξεκίνησα να επιστρέψω στο χωριό, με τη σκέψη να περάσω πρώτα από το χωριό Βουνοπλαγιά, που ήταν κι άλλοι χωριανοί χτίστες, ο Χρ. Φάκας, ο Αλέκος και ο Βασίλης Τζουμάκας, να ρωτήσω για δουλειά μου του τσαγκάρη, ώστε μ' αυτό το χωριό και το Ροδοτόπι, που είχα τα εργαλεία, γιατί δούλευα όλο το καλοκαίρι, να καλύψω το διάστημα μέχρι τα Χριστούγεννα, να γυρίσω με κάνα φορτίο γέννημα στο χωριό.

Όμως, από το πάνω μέρος που πήγαινε ο δρόμος (Νοσοκομείο) δε με άφησε να περάσω η σκοπιά του ΕΔΕΣ, λέγοντάς μου να πάω στην πόλη, να πάρω άδεια από το φρουραρχείο, όπου πήγα, μα μου είπαν μετά τις 9 η ώρα, οπότε σκέφτηκα και έφυγα από το κάτω μέρος (φόρο).

Δεν ήταν εκεί σκοπός και πήγα στη Βουνοπλαγιά, όπου με πιάσανε δύο του ΕΔΕΣ, κι αφού δεν είχα άδεια, με πήγαν στον Λόχο τους. Ανακρίσεις εκεί, με ένα γερό χαστούκι, μου είπαν ποιους χωριανούς έχω εκεί, τους είπα, φαίνεται τους ρώτησαν και καθώς ήταν δεξιοί και οι τρεις τους, φαίνεται δεν θα είπαν καλά λόγια για μένα. Φορούσα, θυμάμαι, αρβυλάκια με άσπρες κάλτσες γυρισμένες, συνηθίζονταν τότε.

Το ηθικό μου ήταν ακμαίο. Δεν απαρνιόμουν τη συμμετοχή μου στην ΕΠΟΝ. (Εννοείται, ήμουν και πιο μέσα μέλος στο Κ.Κ.Ε. με την παρότρυνση θυμάμαι του Βασ. Τζήμα και του Ανδρέα Καλογήρου). Το δεύτερο το κράτησα μυστικό. Μου κάνανε έρευνα. Βρήκαν κάτι χαρτιά, διάφορα που μάζευα λίγα να τα 'χω για αλληλογραφία και γιατί υπήρχε μεγάλη έλλειψη τότε.

ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ

Συνήθιζα από τότε να σημειώνω τι δουλειές έχω να κάνω. Φαίνεται πως δεν κατάλαβαν ή παρεξήγησαν αυτές τις σημειώσεις μου, γιατί μετά την περιπέτειά μου, έμαθα πως ο Μάνθος, ανθυπολοχαγός του ΕΔΕΣ, που πήγε ο Ρίγκας σαν συμπολεμιστές να του πει για μένα, του απάντησε, ότι δήθεν σε ένα σημείωμά μου αποκαλούσα τον Ζέρβα, γαϊδούρι. Ήταν εντελώς ψέμα.

Τέλος, εκεί στο Σχολείο της Βουνοπλαγιάς, που ήταν έδρα του λόχου τους, και με συνοδεία δύο με όπλα, με πήγαν στο φρου-

ραρχείο στα Γιάννενα, όπου με παρέδωσαν, δίνοντας και το σημείωμα του Λοχαγού που, καθώς ήμουν όρθιος κοντά στον φρούραρχο, το διάβαζα κι εγώ από την ανάποδη. Έγραφε: «Σας αποστέλλομεν τον Ανδρέα Παπαχρήστο, διότι του βρήκαμε σε έρευνα, διάφορα έγγραφα επαναστατικού περιεχομένου και παρακαλούμε υμάς όπως τον τιμωρήσετε παραδειγματικά». Τι ψέμα! Τι αδικία! Σήκωσε τα μάτια, με κοίταξε και διέταξε έναν:

—Πάρτε τον, κλείστε τον κάτω!

Τόλμησα και τον ρώτησα:

—Απεδείχθη ότι είμαι ένοχος;

Απαντά:

—Πάψε, πάψε αν επιζήσεις ως αύριο, τα λέμε.

Άρχιζε το δράμα μου. Με φωνές και κλωτσιές κατεδαίνοντας κάτω με έσπρωξε σ' ένα μπουντρούμι που κάποτε έριχνε χώμα προς τα έξω. Του λέει:

—Δώσε αυτουνού το φτυάρι! και άρχισα να ρίχνω εγώ.

Περνώντας ένας Εδεσίτης με ρωτά:

—Γιατί σ' έχουν εσένα εδώ;

—Για Επονίτη!, του απάντησα θαρρετά.

Αυτό ήταν άρχισε να με χτυπά με γροθιές και με κλωτσιές μέχρι που έπεσα κάτω και ευτυχώς που είχα μαζί μου ένα σαν κουβέρτα από τραγόμαλλο και παρόλο που προφύλαξα το κεφάλι, έγιναν κάμποσες ζιούσκες (καρούμπαλα). Το ίδιο και στα πόδια πογούσα ξαπλωμένος.

Άρχισα να φοβάμαι μες στο κρύο και στον πόνο. Κι όλο βούιζαν στα αφτιά μου οι λέξεις του φρούραρχου:

—Αν επιζήσεις ως αύριο, τα λέμε!

Δίπλα κοντά φαίνεται στην Αγία Αικατερίνη ένα μεγάλο ρολόι χτυπούσε τις ώρες. Δώδεκα, μία, δύο, τρεις και έλεγα:

—Θα ξαναδώ φως, μέρα, ήλιο;

Κι όπως περνούσαν Εδεσίτες απ' έξω (φαίνεται, ήταν τουαλέτα δίπλα), σκεφτόμουν: «Για μένα έρχονται, να με αποτελειώσουν». Και έτσι ξημέρωσε κάποτε και σωστό ράκος εγώ, να σου

κι ανοίγει την πόρτα ένας ψηλός με μαύρο μπερέ και σήμα νεκροκεφαλή. Και βλοσυρά μου λέει:

—Τα ρούχα σου κι ακολουύθα!

«Σίγουρα πάμε για εκτέλεση», σκέφτηκα.

Κατηφορίσαμε λίγο, πήραμε την Ανεξαρτησίας, κατάχλωμος εγώ, καμία κουβέντα μεταξύ μας, ακολουθούσα, είδα τον Ν. Καψιμάλη, τον Γιαννάκη Κ. Γκόσιο, έκαναν πως δε με είδαν κι όλο σκεφτόμουν, άραγε πού θα με εκτελέσουν. «Μάλλον πέρα, στην άκρη της λίμνης», διαλογιζόμουν.

Όσπου βλέπω να στρίβει δεξιά προς την Αβέρωφ κι εκεί τόλμησα να ρωτήσω δειλά:

—Πού πάμε;

—Στη Μεραρχία, μου λέει κατσούφης. Κάρδιασα. Άρα, σκέφτηκα, δε με πάει για εκτέλεση. Πήγαμε μέσα, με άφησε δίπλα σε άλλον κρατούμενο. Αλληλοκοιταχτήκαμε.

Άκουσα να τον φωνάζουν:

—Στον Βασίλη για ανάκριση.

Βγήκε από το γραφείο κατάχλωμος. Πήραν εμένα. Με ανέκρινε ο Μάνθος, ανθυπολοχαγός του ΕΔΕΣ (γνωστός του Β. Ρίγκα, αργότερα το έμαθα). Βέβαια, απέφυγα τα του Συλλαλητηρίου και είπα αυτό που ήταν αλήθεια. Ότι πράγματι, πήγα στη Βουνοπλαγιά για δουλειά και είχα τα εργαλεία μου της τσαγκαρικής στο Ροδοτόπι. Φαίνεται με συμερίστηκε και λέει για μια στιγμή «να σου δώσω χαρτί να φύγεις, από τον Δημόσιο δρόμο». Τον παρακάλεσα να περάσω κι απ' το Ροδοτόπι τουλάχιστον, να πάρω τα εργαλεία μου.

Λέει:

—Για να ρωτήσω και τον προϊστάμενο.

Ρώτησε ή τι είπαν δεν ξέρω και επιστρέφοντας από το διπλανό γραφείο, είπε:

—Δυστυχώς, θα παραμείνεις!

Και μαζί με τον Σίτο Βασίλη, δάσκαλο από τη Δωδώνη, μας πήγαν στις φυλακές του Αγίου Κοσμά.

Περάσαμε πρώτα από το Γραφείο, όπου ήταν ένας με γένεια και ρώτησε πρώτο τον δάσκαλο:

—Όνομα, επάγγελμα, από πού;

Απάντησε φοβισμένα και μόνο που άκουσε δάσκαλος, άρχισε να φωνάζει πως αυτοί ξεσηκώσανε τον κόσμο, άρπαξε τον βούρδουλα και τον μαστίγωνε μέχρι που έπεσε κάτω. Εγώ παρακολουθούσα τρομαγμένος από τη γωνιά. Τον τράβηξε απότομα επάνω από τον γιακά. Του έπεσαν αίματα πάνω στο γραφείο του. Άλλοι θυμοί του, άλλες βουρδουλιές και με κλωτσιές κατρακύλησε στη σκάλα.

Ήρθε η σειρά μου. Του απάντησα:

—Ανδρέας Παπαχρήστος, τσαγκάρης από την Καστανιανη.

Ίδια απάντηση:

—Εσείς οι τσαγκάρηδες, όλοι τέτοιои είστε.

Βουρδουλιές, κλωτσιές, πάλι μου φάνηκε χρησιμο το τραγιωμαλίσιο που έβαζα στο κεφάλι μου. Λιγότερες έφαγα από τον δάσκαλο, ίσως επειδή ήμουν παιδί 19 χρόνων, και μας έχωσαν και τους δυο, σ' ένα σκοτεινό υπόγειο, υγρό, χάλια. Είχε μονάχα έναν φεγγίτη απ' όπου αγναντεύαμε το χιονισμένο Μιτσικέλι. Σκεφτόμουν στις απέλειωτες ώρες εκεί πόσο καλά θα ήμουν, αν ήμουν λεύτερος ψηλά στο Μιτσικέλι και ας είχε κι ένα μέτρο χιόνι. Εκεί κατάλαβα βαθιά, πόσο αξίζει η Ελευθερία. Ήρθε το βράδυ, νησιτικοί, πού να κοιμηθούμε. Κάναμε να ξαπλώσουμε κάπως και πονούσαν τα χτυπήματα στα πόδια και τα καρούμπαλα στο κεφάλι, που δεν μπορούσαμε να τα ακουμπήσουμε κάπου. Η νύχτα ήταν μαρτυρική, την άλλη κάτι μας έδωσαν για φαΐ, μείναμε κάμποσες μέρες εκεί έτσι. Άκουγα, θυμάμαι τα βράδια κάτι πονεμένα τραγούδια από άλλους κρατούμενους που είχαν επάνω, με τη χαρακτηριστική προφορά των Φιλιατών.

Ήρθε μια μέρα ο Διευθυντής των φυλακών, μας επέπληξε, έλεγε, έλεγε προπάντων στον δάσκαλο και κατέληξε:

—Να ξέρετε, πως το αυριανό κράτος ούτε γουρούνια δεν θα αφήσει να βουρδάτε.

Βρόντηξε την πόρτα, έφυγε, κι ο δάσκαλος είχε πέσει λιπόθυμος.

Πήγα κοντά του, με κάτι προσπάθειες συνήλθε και η πρώτη του κουβέντα με ρώτησε:

—Έφυγε;

—Ναι!, του λέω, έλα, κουράγιο!

Φαίνεται πως αυτός είχε δόντι έξω και σε λίγες μέρες τον βγάλανε. Εμένα με ανέβασαν στους άλλους επάνω. Ήταν μια μεγάλη αίθουσα με πενήντα περίπου κρατούμενους. Μας έδωσαν από 1/4 κουραμάνα. Λέει κάποιος:

—Να φάμε το μισό και να δώσουμε μερικές κουραμάνες, να πάρουμε μια σκούπα να καθαρίζουμε.

Δεχτήκαμε. Φροντίζαμε όσο μπορούσαμε την καθαριότητα και συλλογικά αντιμετωπίζαμε το καθετί.

Ήταν, βέβαια, εκεί ασύγκριτα καλύτερα από κάτω το μπουντρούμι.

Είχαν σταματήσει και να μας δέσουν. Περνούσαν οι μέρες. Επίσκεψη από χωριανό καμία. Θύπε κι από τη Χαρίκλεια, που είχαμε κάποια σχέση. Φοβόταν ο καθένας να μην εκτεθεί. Μας δίνανε το μεσημέρι από το καζάνι νεροζούμια φαγητά, και είχα για πιάτο θυμάμαι ένα κονσερβοκούτι. Ψωμί από 1/8 κουραμάνα. Με πείραζε κάποιος σαν περνούσα στη σειρά για το φαγητό:

—Βάλ' του περισσότερο αυτουνού, είμαστε συνονόματοι.

Τον λέγανε κι αυτόν Παπαχρήστο και υποθέτω πως ήταν ο ίδιος που με την Επταετία είχε έρθει Γυμνασιάρχης στην Κόνιτσα, μα δεν τόλμησα ή από αδιαφορία, δεν τον πλησίασα να του πω την περίπτωση.

Ήταν εκεί και κατάκοιτοι από το ξύλο, στα κελιά. Λέγανε κάποιον Σπηλιωτόπουλο. Ήταν τόσο χάλια, που τα έκανε πάνω του και εκλιπαρούσε σαν περνούσαμε απ' έξω να του πάρουμε κι αυτουνού λίγο φαγητό. Μα, ποιος τολμούσε; Μια μέρα του πήρα στον τενεκέ του και καθώς του το έδινα, (δε θα ξεχάσω εκείνο το σούριμο που έκανε, το πονεμένο του βλέμμα, καθώς

άπλωνε τα χέρια να πάρει τον τενεκέ). Με βλέπει ένας Εδεσίτης, με φωνάζει, πήγα.

—Τι συνεργασία έχετε; μου λέει.

—Καμία λέω, απλώς λίγο φαγητό του πήρα, κρίμα κι αυτός!

Και με άρχισε στο ξύλο. Άλλη φορά δεν τόλμησα να του πάρω. Δεκαοκτώ μέρες πέρασαν έτσι και έξω και στην Αθήνα τι γίνεται, δεν ξέραμε. Μέσες-άκρες μόνο ότι διαδραματίζονται μεγάλα γεγονότα. Οπότε ένα απόγευμα μας λένε να ετοιμαστούμε για να φύγουμε πορεία και κανόνιζαν ο καθένας μας να έχει και το φορτίο του με μακαρόνια ή ζάχαρη, ή ψωμί, ή ότι άλλο για το δρόμο. Περνάει ένας Εδεσίτης αξιωματικός και λέει:

—Όποιος μου φορτωθεί εμένα τον μπόγο με τις κουβέρτες, θα του δώσω μια στην Πρέβεζα που θα φτάσουμε.

Προσφέρθηκα, γιατί σκέφτηκα πως έτσι κι έτσι θα 'μουν φορτωμένος.

Και απεδείχθη αυτό πολύ ωφέλιμο, γιατί δεν ξεπάγιασα το βράδυ που μείναμε έξω. Έβλεπα τον κόσμο να περνούν έξω από τις φυλακές του Αγίου Κοσμά, θα είχαμε Χριστούγεννα σε δυο μέρες και ράγιζε η καρδιά μου.

Με το σούρουπο μας δάλανε στη γραμμή, όλοι με τον μπόγο τους και μου μένει η εικόνα σαν περνούσαμε από την πλατεία πεντακόσια περίπου άτομα να κατηφορίζουμε στην Καλούτσιακη και προς το άγνωστο. Δεξιά κι αριστερά μας, κάθε λίγα μέτρα φυλακές μας με έτοιμα τα όπλα μη φύγουμε σε όλο το δημόσιο δρόμο προς το Μπιζάνι και πιο κάτω στρίψαμε δεξιά στις χωραφίες, δρόμο βατό κι ανηφορίσαμε όλη τη νύχτα βαδίζοντας, ξημερώσαμε σε μια κορυφή.

Σκέφτηκα μερικές φορές να το σκάσω τρέχοντας τον κατήφορο, κι από δω, από κει, να πάω σε κάνα Εαμικό χωριό. Μα ήταν δύσκολο, γιατί οι φρουροί ήταν πυκνοί κι ο φόβος να ρίξουν, ήταν μεγάλος. Στην κορυφή, λοιπόν, προς τη Λάκκα Σούλι, καθίσαμε καμιά ώρα, ανάψαμε φωτιές, φάγαμε από κάτι.

Και ξανά δρόμο. Μερικοί περασμένης ηλικίας αγκομαχούσαν

πολύ. Τι γινόταν, πού πάμε, δεν ξέραμε. Το βράδυ φτάσαμε σε ένα χωριό του Σουλίου, δε θυμάμαι όνομα, κοιμηθήκαμε σε έναν στάβλο. Από κάτω κοπριές. Πολλοί μαζί, βρώμα σκέτη. Και όλη την άλλη μέρα βαδίζαμε συνεχώς, περάσαμε κι άλλα κατσάβραχα και χωριά του Σουλίου, κατεβήκαμε στα Λέλοβα. Αξέχαστη κι αυτή η θύμηση. Άνδρες, νοικοκυρές με ψώνια και ταιψιά προετοιμάζονταν για τα Χριστούγεννα. Μας κοιτούσαν με συμπόνια και μερικές μας δίνανε από κάνα κουλουράκι. Κουβέντες και τέτοια μας τα απαγόρευαν. Νύχτα φτάσαμε στον Λούρο. Πέσαμε για ύπνο όλοι στην πλατεία του, έξω. Το κρύο ήταν τσουχτερό. Ευτυχώς που είχα το τραγομαλίσιο, μια κουβέρτα που ειδοποίησα και μου έστειλε ο Γιώργος Ευαγγέλου, που είχα δουλέψει στο μαγαζί του, από τον Άγιο Κοσμά και η κουβέρτα που θα μου έδινε ο ανθυπολοχαγός. Σε σύγκριση με άλλους που τουρτούριζαν όλη τη νύχτα, εγώ κάπως καλά την έβγαλα. Οι Εδεσίτες κοιμήθηκαν στο σχολείο. Είχε προχωρήσει η μέρα, όταν μας βάλανε σε κλειστά αυτοκίνητα με κατεύθυνση την Πρέβεζα. Ακούγαμε προς τη Φιλιπιάδα προσβολισμούς, μικρομάχες.

Ήταν ολοφάνερο πλέον, ότι οι Εδεσίτες φεύγανε από την Ήπειρο. Στην Πρέβεζα παρέδωσα τον γυλιό στον ανθυπολοχαγό, κράτησα την κουβέρτα. Μας στοίβαξαν σε μια μεγάλη υπόγεια αίθουσα, τόσο πυκνά, που όρθιοι μόνο μπορούσαμε να στέκουμε. Σκοτάδι, πείνα, ασφυξία, αλλά το χειρότερο ήταν το νερό. Είχαν κολλήσει τα χείλη μας. Έκανε, φαίνεται προσπάθεια το ΕΑΜ Πρέβεζας, και έστελνε παιδιά, μας έδιναν από τα μικρά παράθυρα δοχεία με νερό, μα ποιος να πρωτοπιεί.

Η νύχτα ήταν δραματική. Νύχτα μας ξύπνησαν, τρόπος του λέγειν, πώς και πού να κοιμηθούμε, μας βάλανε στη γραμμή, μας έδεσαν τα χέρια με σύρμα δυο-δυο, εμένα με έναν Πιτούλη από την Ηγουμενίτσα και μας πήγαν στην αποβάθρα, στο λιμάνι. Ήμασταν πολλή ώρα εκεί, το κρύο ήταν τσουχτερό, επιτέλους μας βάλανε μέσα σε ένα μεγάλο εγγλέζικο καράβι. Με ένα τεράστιο ασανσέρ μας ανέβαζαν επάνω στο κατάστρωμα, εκτεθειμένους στο κρύο.

Οι Εδεσίτες βρίσκονταν όλοι στις καμπίνες και ξαφνικά βλέπω τον μπαρμπα-Κώστα Γκάσιο που ανέβηκε να αγναντέψει καθ' οδόν την Κέρκυρα. Ήταν ψυχρή κάπως η συνάντησή μας, με ρώτησε όμως αν θέλω τίποτε. Από όλα χρειαζόμουν, και ηθική τόνωση και τρόφιμα που πεινούσαμε, μα ήθελα να κρατήσω και την αξιοπρέπειά μου. Καλή η μέρα, δεν έβρεξε να γίνουμε μουσκίδι, αλλά από κρύο, υποφέραμε πολύ. Μετά από ώρες φτάσαμε στην Κέρκυρα, (εννοείται μας είχαν λύσει τα χέρια μπαίνοντας στο καράβι).

Μας έβγαλαν στην παραλία και μας μέτρησαν με τα ονόματά μας. Αν δεν κάνω λάθος, ήταν η μέρα των Χριστουγέννων. Μας έβαλαν στη γραμμή για τις φυλακές. Περίεργος που ήταν ο κόσμος, έβγαινε στα παράθυρα να μας δει. Πρότειναν τότε τα όπλα οι φρουροί μας και φώναζαν να κλείσουν τα παράθυρα.

Φτάσαμε έξω από τις φυλακές. Είδα μία μεγάλη επιγραφή: «Εγκληματ. Φυλ. Κέρκυρας. Ο τάφος των ζώντων», επάνω από την πόρτα της εισόδου. Με καρτερία τα αντιμετώπιζα όλα. Μπήκαμε. Στεκόταν ένας του ΕΔΕΣ και ρωτούσε τον καθένα όνομα, επάγγελμα και του έριχνε μερικές κλωτσιές, γροθιές. Άρπαξα κι εγώ μερικές. Αυτές οι φυλακές είναι από τις χειρότερες. Γι' αυτό και λέγονται εγκληματικές φυλακές. Με κάποιον Μαρτσέκη από την Πυρσόγιαννη για λίγα βράδια μας βάλανε σε ένα κελί, περίπου 2¹/₂ X 1¹/₂. Σκέτο τσιμέντο. Απολύτως τίποτε μέσα. Στην κορυφή υπήρχε ένας μικρός φεγγίτης και η βαριά, σιδερένια πόρτα της, με ένα μικρό παραθυράκι να βλέπουν. Μας δώσανε για φαγητό 1/8 κουραμάνας και λίγο φαγάκι. Ήρθαν, μας έκαναν έρευνα και ότι έβρισκαν καλό από άλλους το παίρνανε. Εμένα τι να μου έπαιρναν;

Τα άρβυλά μου, που τα είχα καλοφτιαγμένα, είδα να τα προσέχουν, μα τελικά δεν μου τα πήραν.

Νύχτωσε. Φως διόλου. Οι φρουροί όταν ήθελαν, μας έβλεπαν με φακούς από το πορτάκι. Πέσαμε για ύπνο πλάτη με πλάτη πάνω στο σκέτο τσιμέντο, Χριστούγεννα, χειμώνας και ευτυχώς

που είχα το τραγομαλλίσιο και την κουβέρτα από τον ανθυπολοχαγό Εδεσίτη. Αλλιώς θα πάγωνα. Η νύχτα ήταν εφιαλτική. Έξω στο προαύλιο ακούγαμε ξυλοδαρμούς και τουφεκιές. Έφεραν συνεχώς κρατούμενους και Κερκυραίους, γιατί ακούγαμε που έλεγαν στον πόνο τους:

—Μα τον Άγιο Σπυρίδωνα!

Μαθεύτηκε ότι και μερικούς τους σκότωσαν στα μουλωχτά. Ξημέρωσε κάποτε, μας έδωσαν τσάι. Το πρόγραμμα ήταν ως εξής: Στις οκτώ το πρωί, μας βγάζανε για τη σωματική μας ανάγκη στη σειρά. Ρόφημα και μέσα. Κατά τις δέκα μας βγάζανε στο προαύλιο για βόλτες για καμιά ώρα. Στις δώδεκα μας έδιναν το πενιχρό φαγητό. Το απόγευμα στις τέσσερις μία ώρα πάλι έξω και στις έξι μέσα ως το πρωί τις οκτώ. Πώς βαστούσαμε; Δεν ξέρω. Ίσως, γιατί τρώγαμε ελάχιστα.

Ένα βράδυ, όμως, θυμάμαι, κάτι με πείραξε και είχα ευκοιλιότητα. Για να φωνάξω να πάω στο μέρος; Αδύνατον. Χρησιμοποίησα το δοχείο του φαγητού.

Μας άλλαζαν στα κελιά. Πήραν τον Πυρσογιαννίτη και έφεραν έναν από την Πορταριά του Βόλου, κάπου τον είχανε πιάσει αιχμάλωτο στην Ήπειρο. Είχαν εκεί μέσα και ομήρους Γιαννιώτες, τους πήραν την τελευταία μέρα που θα φεύγαμε από τα Γιάννενα. Ήταν μ' αυτούς και ο Γιώργος Ευαγγέλου, ο μάστοράς μου. Με δύο καλά παιδιά έκανα συνήθως λίγη παρέα στο προαύλιο. Έναν Ευθύμιο Βάγια από την Κωστάνα Φιλιατών, που τώρα μαθαίνω είναι παπάς του χωριού του από χρόνια. Πολύ θα 'θελα να τον δω.

Και με τον Γιώργο Ζμπήτα. Επίσης από την Κωστάνα Φιλιατών, που ύστερα από δέκα περίπου μέρες στις άθλιες αυτές συνθήκες που ζούσαμε, αρρώστησε με 39 και 40 πυρετό, για ένα μήνα, ξάπλα στο τσιμέντο και ούτε γιατρός να τον δει. Σαν από θαύμα γλίτωσε. Όμως σκοτώθηκε μετά στο Δημοκρατικό Στρατό κατά τον εμφύλιο. Ήταν πολύ καλός χαρακτήρας. Τα επαγγέλματά των: Βαρελάδες.

Πήραν και τον Βολιώτη και μ' άφησαν μόνο. Πιο δύσκολα περνούσαν οι μέρες δίχως μια κουδέντα απ' ότι στο προαύλιο τη μία ώρα. Την ημέρα της Πρωτοχρονιάς 1-1-1945, θυμάμαι, μας έδωσαν για φαγητό το 1/8 της κουραμάνας κι από τρεις βραστές πατάτες. Ένιωθα τον εαυτό μου να εξαντλείται. Τέθηκε ζήτημα δήλωσης μετανοίας σε όλους μας. Κανένας δεν υπέγραψε.

Κατά τα μέσα Γενάρη μας συγκεντρώνουν και λένε:

—Όποιος θέλει να γραφεί για τις επανορθωτικές φυλακές.

Είπα στον Βάγια και τον Γ. Ζμπήτα να πάμε κι εμείς, μα δεν δέχτηκαν. Τους λέω:

—Μα είναι δυνατόν να είναι χειρότερα από δω;

Και γράφτηκα. Και σώθηκα, μπορώ να πω, γιατί εκεί που μας πήγαν, ήταν θάλαμοι μεγάλοι με πενήντα και εξήντα άτομα, πάτωμα σανιδένιο και τουαλέτα στην άκρη για κάθε στιγμή. Ένιωσα σαν να έφυγα από την Κόλαση και να πήγα στον Παράδεισο. Ήμουν όμως χάλια. Αυτό το πρόσεξαν συγκρατούμενοι και δε θα ξεχάσω δυο Κεοκυραίους, τον Γιάννη Καποδίστρια που κοιμόταν σε ράντζο (πολυτέλεια;) πανύψηλος κι ευγενικός και έναν άλλο, ξεχνάω το όνομά του, που μου δίνανε κι εμένα να τρώω απ' αυτά που τους έφερναν από τα σπίτια τους. Ήταν και γιατρός και με εξέτασε. Κάπως συνήλθα. Όλη μέρα ξεψευριαζόμαστε, ώσπου μια μέρα μας πήραν όλα μας τα ρούχα, μας άφησαν και τυλιχτήκαμε με μια κουδέρτα και τους έκαναν απολύμανση στους κλίβανους. Ανακουφιστήκαμε. Μερικοί, δεν ξέρω πώς κατάφερναν και τους βγάζανε από τη φυλακή. Αυτό συνέβη και με κάτι Πρεβεζάνους. Τυχαία ανταμώσαμε την ώρα του περίπατου στη βρυσούλα που liaζόμασταν και συζητώντας πως θα πρέπει να υπομείνουμε και έλεγα: πείνα, δίψα, κακουχίες.

—Είναι πεδία μαχών. Είπαν πως σε λίγες μέρες αποφυλακίζονται.

Τους παρακάλεσα και τους έδωσα ένα μικρό σημείωμα να το δώσουν στο καφενείο Κωστούλα, στον Ανδρέα Κολοκύθα για τους

γονείς μου στο χωριό. Έγραφα: «Αγαπητέ κύριε Ανδρέα, σε παρακαλώ στείλε αυτό το σημείωμα στο χωριό στους γονείς μου, να μάθουν ότι είμαι καλά, εδώ στην Κέρκυρα».

Πράγματι, το σημείωμά μου έφτασε στον προορισμό του, και βέβαια, πολύ χάρηκαν μια που είχαν χαθεί τα ίχνη μου και δεν ήξεραν αν ζω ή αν πέθανα όλον αυτόν τον καιρό.

Προσπαθούσαν, όμως, οι άλλοι νέοι του χωριού να τους ενθαρρύνουν κι ο αδερφός μου ο Γιάννης, βέβαια, και μάλιστα, πήγαν όλοι τους και είπαν χρόνια πολλά στη γιορτή του Φώτη και του Γιάννη για να μην πιστεύουν πως πέθανα, αλλά ότι ζω. Κι ο Αλέκος Παπαδήμας τακτικά τους έκανε τα αστεία του. Πότε έκανε τον σκύλο απ' έξω γαβγίζοντας κι ο πατέρας να λέει από μέσα του:

—Ούξου παλιόσκυλο.

Πότε άλλα νούμερα, ώσπου ένα βράδυ κι ο πατέρας γι' αστεία κι αυτός πήρε την οκά με νερό και του το έριξε από το πάνω παράθυρο, και φεύγοντας ο Αλέκος έκανε τάχα το σκυλί που το βρέξανε.

Τέλος Γενάρη άρχισαν κάπως να μας προσέχουν. Υπήρχε βελτίωση του φαγητού μέχρι και μαρμελάδα εγγλέζικη. Καλοπιάσματα. Η ζωή μέσα στο θάλαμο ήταν οργανωμένη. Απέναντί μας ήταν η φυλακή με τις γυναίκες κρατούμενες. Δεν ξέραμε τι γίνεται έξω. Κάτι νέα μας έλεγε μια γυναίκα, που δούλευε εκεί μέσα, και στα κρυφά ήταν και σύνδεσμος.

Μεταδόθηκε ότι θα μας πάνε στην Αφρική. Μερικοί το φοβόντουσαν αυτό και έλεγαν:

—Είναι πιθανό να μας πνίξουν.

Μας χώρισαν σε τριάδες, ώστε να ακολουθούμε ο ένας τον άλλο για οτιδήποτε. Ήμασταν έτοιμοι για όλα.

Μέσα στο θάλαμο διατηρούσαμε σχετική καθαριότητα. Εκεί γνωρίστηκα και με κάποιον Απόστολο που τυχαία τον αντάμωσα μετά στου θείου Σταμπή, στη Θεσσαλονίκη, που είχα πάει το καλοκαίρι για δουλειά. Συνδέονταν οικογενειακά και ήταν πυ-

ροσδέστης από το Ζαγόρι. Εκεί, επίσης, είχαμε και σχετική φι-
λία με κάποιον από τα Γιάννενα, που τραγουδούσε ωραία με μια
δυνατή φωνή, που τι κρίμα, τον εκτέλεσαν μετά τα έκτακτα στρα-
τοδικεία '45-'46.

Κύλησαν έτσι οι μέρες πιο ανθρώπινα κάπως, είχε αρχίσει να
ζεσταίνει κιόλας ο καιρός, και δε θα ξεχάσω που άκουσα μια
μέρα να φωνάζουν το όνομά μου για Επισκεπτήριο. Τι χαρά που
ένιωσα. Κατέβηκα. Ήταν ο Αλέκος Παπαγεωργίου της Μέλπως
Τζιάκου, ο άντρας, χωροφύλακας, που είχε νούμερο υπηρεσίας
εκείνη την ώρα. Ήξερε ότι ήμουν κρατούμενος και θέλησε να με
δει.

Μου είπε ότι στην Κέρκυρα, ήταν εκτός του Κ. Γκάσιου κι ο
Χρήστος, ο αδερφός του κι ο Κώστας Γκάσιος, ανιψιός τους,
(Μπούλα, τον λέγαμε) και ήταν της Σχολής Ευελπίδων στον
ΕΔΕΣ. Κανείς τους δεν ήρθε να με δει τσους μήνες, από αντί-
δραση; Δεν ξέρω. Και ήμουν τότε νεαρός 19 χρόνων, ό,τι και να
'μουν, έπρεπε να με επισκεφτούν. Δεν μνησικακώ.

Κι όταν, στις 12 Φλεβάρη με τη συμφωνία της Βάρκιζας μας
βγάλανε, τελείωνε έτσι μία σκληρή περιπέτεια, μας πήγαν στο
επισιτιστικό γραφείο να μας δώσουν λίγα τρόφιμα, που θα φεύ-
γαμε. Βλέπω εκεί προϊστάμενο τον Χρήστο Γκάσιο.

Μου φέρθηκε καλά, δε μπορώ να πω και μου είπε μάλιστα,
και δέχτηκα να συναντηθούμε στην πλατεία το μεσημέρι να μου
δώσει κι άλλα τρόφιμα. Και αν αντιδρούσα, όπως μου έλεγαν
άλλοι, γιατί δεν ήρθε τόσο καιρό να με δει, πολύ θα πεινούσαμε
καθ' οδόν από την Ηγουμενίτσα οδοιπορικώς για τον τόπο μας.
Έτσι στη συνάντησή μας εφοδιάστηκα με κουραμάνες, κονσέρ-
βες και γάλατα. Ο γιατρός κι ο Γιάννης Καποδίστριας στο κα-
φενείο του που ανταμώσαμε ελεύθεροι πλέον, επέμεναν να πα-
ραμείνω εγώ για ένα διάστημα ώστε να μου γίνουν ιατρικές
εξετάσεις και να δυναμώσω λιγάκι. Τους ευχαρίστησα, δε δέχτηκα
κι αφού το βράδυ μείναμε σε οικογένειες στο Μαντούκι, πολύ
φιλόξενα δούλευε κι εκεί το ΕΑΜ, την άλλη μέρα μας μαρκά-

ρισαν για την Ηγουμενίτσα κι από κει με τα πόδια για τα Γιάννενα, εκατό χιλιόμετρα. Δεν υπήρχε καν μεταφορικό μέσο. Μόνο στα ενδιάμεσα κάτι σαράβαλα αυτοκίνητα μας μετέφεραν περί τα είκοσι χιλιόμετρα και χάλασαν.

Πορεία, λοιπόν, αλλά επιστροφής, χαρούμενη. Μετά από δυο-τρεις μέρες πορεία, βράδυ πλησιάζαμε στα Γιάννενα και εκεί πού να κοιμόμουν, κατέβηκα στο Ροδοτόπι λίγο αργά, χτύπησα την πόρτα του σπιτιού του Γιάννη Τσιούρη που κοιμόμουν όταν δούλευα εκεί, με καλοδέχτηκε η μάνα του Τάκη γριά, και μου έστρωσε στο ίδιο μαγειριό με το χώμα δάπεδο, και κοιμήθηκα κατάκοπος.

Συνεχίζω το οδοιπορικό. Με 2½ ώρες πορεία, περνώντας αριστερά από τη Βουνοπλαγιά που με πιάσανε, έφτασα στα Γιάννενα. Επικοινωνήσα με την οργάνωση αλλά έβλεπα, μια κάποια κατάρρευση. Μας δώσανε κάτι πράγματα, άχρηστα σχεδόν κι αφού τα εργαλεία μου, όπως μου είπαν στο Ροδοτόπι τα είχε πάρει ο αδερφός μου ο Γιάννης, ξεκίνησα τη δημοσιά για το χωριό, με τον σάκο που είχα, τον θρυλικό τραγομαλλίσιο, την κουβέρτα με τα λίγα τρόφιμα και ένα παγούρι με νερό. Ίδια διαδρομή. Το βράδυ στο Μεσοβούνι διανυκτέρευση, και το άλλο βράδυ πριν σουρουπώσει κατηφόρισα από τον Άγιο Παντελεήμονα για το χωριό. Έφευγα πολύ, νέος τότε, είχα γρήγορη περπατησιά. Από το Μεσοβούνι χαράματα, κατηφόρισα για τον Βοϊδομάτη, όπου κάποιον εκεί χωριανό συνάντησα, δε θυμάμαι ποιον. Είναι αυτή η διαδρομή δέκα με δώδεκα ώρες ως το χωριό.

Βέβαια, με συγκίνηση με δέχτηκαν οι δικοί μου, και άλλοι, και δεν ξεχνώ που αμέσως ήρθε μέσα ο Βασίλης Τζουμάκας και σαν νοσοκόμος που ήταν στο στρατό, με τα αστεία του με έτριψε με οινόπνευμα στην πλάτη να ξεκουραστώ και να φύγουν οι ψείρες, έλεγε. Είχαμε αστεία μεταξύ μας παρά την αντίθετη πολιτική τοποθέτηση. Δούλευαν κι αυτοί οι αδελφοί στο Ροδοτόπι, μάλιστα ο αδερφός του, ο Τόλης με πρωτοξύρισε εκεί, και κάποτε που πήγαμε στα Γιάννενα με τον Βασίλη για μικροψώ-

νια, καθώς βαδίζαμε στην οδό Ανεξαρτησίας, εγώ είχα την τάση γρήγορα να προχωρώ και σαν τον άφησα κάμποσο πίσω μου, στον πολυσύχναστο δρόμο βάζει μια δυνατή κραυγή.

—Πιάστε τον!

Και έδειχνε εμένα.

Οι τριγύρω ξαφνιασμένοι με κοιτούσαν περίεργα, υπέθεταν ίσως ότι πρόκειται για κλέφτη, ώσπου γύρισα κι εγώ και βάλαμε τα γέλια. Παρά την ιδιορρυθμία και τα νεύρα του, κατά βάθος ήταν καλός. Ήταν και στον εφεδρικό ΕΛΑΣ, όπως όλοι οι νέοι που δεν είχαν καταταχτεί στον μόνιμο.

Στο χωριό, σαν πέρασαν μια-δυο μέρες με ξεκούραση και πρώτες εντυπώσεις, άρχισα σιγά-σιγά με τα πενιχρά μέσα τη δουλειά μου.

Οι οργανώσεις έπεφταν σιγά-σιγά στην αδράνεια. Τελευταία συνέλευση κάναμε στην κάτω αίθουσα του Σχολείου, με ομιλητή τον Μήτσο Κοντοδήμο, (τι σύμπτωση, μόλις πριν μία εβδομάδα πέθανε εδώ στην Αθήνα και δεν ήξερα να πάω στην κηδεία του).

Είπε, είμαστε υποχρεωμένοι πλέον να κάνουμε αυτοάμυνα, όπως ήταν η γραμμή, βέβαια. Σκέφτηκα και είπα:

—Συγκεκριμένα, πως μπορούμε να αντιδράσουμε όταν ένοπλοι χωροφύλακες έρχονται να συλλάβουν κάποιον;

Ήταν δύσκολη η απάντηση και η θέση.

Έτσι ξηλώνονταν όλα σιγά-σιγά. Του κόμματος η τελευταία συνέλευση έγινε στην πάνω αίθουσα του Σχολείου δίχως τον άλλοτε ενθουσιασμό. Ήταν και ο καθοδηγητής Ανδρέας Ντόντης από τη Βούρμπιανη, που τακτικά ερχόταν, ψηλός με κάτι μπότες, θυμάμαι, και που ο πατέρας μου δεν τον χώνευε καθόλου. Ήταν βαριά η ατμόσφαιρα.

Διαβάστηκε εκεί και μια αίτησή μου προς τον Γραμματέα του Κ.Κ. του χωριού μας Γ. Δάρλα, που είχα δώσει.

Ζητούσα να με διαγράψουν από το κόμμα, γιατί δε μπορούσα να ανταποκριθώ, στο σωτήριο μεν κόμμα αλλά με βαριά καθήκοντα.

Είχα επίγνωση και είχα εκτιμήσει κατά τη διάρκεια της φυλακής, πόσο δυνατός πρέπει να 'ναι κανείς σ' αυτό, αν θέλει να 'ναι ειλικρινής με τον εαυτό του. Συζητήθηκε, δε γινόταν βέβαια κι αλλιώς και ο Ανδρέας Ντόντης είπε στο τέλος:

—Είναι κρίμα που χάνουμε ένα από τα καλύτερα παιδιά του χωριού.

Πέρασα έτσι μια εσωτερική πάλη με τον εαυτό μου, μα έμεινα πιστός γενικά στο προοδευτικό κίνημα. Και όπως τα πάντα αυτά προχωρούσαν προς τη διάλυση, (οι ιστορικοί θα κρίνουν τα λάθη εκατέρωθεν), άρχισε η περισυλλογή. Η σκέψη για το μέλλον μου. Μόνος ενεργούσα με τα λάθη και τα σωστά μου. Ο πατέρας ήταν αδιάφορος, όπως κι ο μεγάλος μας αδελφός, ο Φώτης. Δεν είχε και δουλειά το χωριό. Ούτε προοπτική. Βασανιζόμουν με τη σκέψη, και πέρασαν έτσι μερικοί μήνες. Όσοι κατά τον Μάη του '45 μαζί με άλλα παιδιά, τον Γιώργο Καραλή, τον Βασίλη Τζήμα, τον Γιώργο Ευθ. Δούκα, τον Βασίλη Πρέντζα, τον Γούλη Βασιλάκο και με επικεφαλής τον Τόλη Γκαραβέλα, που είχε έρθει φοιτητής στο χωριό και έφευγε πάλι για τη Θεσσαλονίκη, φύγαμε για τη Θεσσαλονίκη για δουλειά.

Δεν πιστεύω στα όνειρα αλλά θυμάμαι, πριν φύγουμε, είδα ότι ταξίδευα ψηλά με αεροπλάνο. Με τα πόδια ως την Καστοριά. Από κει με φορτηγό της ΟΥΝΡΑ που μοίραζε τρόφιμα και ρούχα, ξένη βοήθεια, καρτοσαρία επάνω και οι επτά, διαβήκαμε το Νταούλι Βουνό, την Κλεισούρα, όπου οι Γερμανοί είχαν εκτελέσει όλους τους κατοίκους και κατηφορίσαμε. Ένιωθα και σαν χαρά. Θυμάμαι τα μπαλωμένα και καλογουαλισμένα παπούτσια που φορούσε ο Τόλης Γκαραβέλας, και τον ρώτησε κάποιος:

—Αρραβωνιάζεσαι πράγματι, Τόλη με τη Βάσω Γκόσιου;

Και απάντησε:

—Θα ήμουν ευτυχής να την έπαιρνα, είναι καλή κοπέλα η Βάσω.

Εμένα μου φάνηκε βαρύ, γιατί ήξερα ότι τα είχε με την ξαδέρφη μου την Πάτρα στη Θεσσαλονίκη, όπου έμενε κιόλας, σαν

φοιτητής. Της το 'πα της Πάτρας σαν πήγαμε και αδιάφορη εκείνη λέει:

—Ας την πάρει. Δεν τον θέλω κι εγώ.

ΤΑ ΚΑΤΟΠΙΝΑ ΧΡΟΝΙΑ

Θυμάμαι πόσο γρήγορα έφευγε το αυτοκίνητο από τη Βέροια και πέρα, πρώτη μου φορά έκανα τόσο μακρινό ταξίδι. Σαν φτάσαμε πήγαμε προς στιγμήν στο ξενοδοχείο «Ήλιον», αλλά επέμειναν ο Γ. Δούκας και παρόλο που ντρεπόμουν, πήγα το βράδυ στο θείο. Ανέβηκα τα ξύλινα σκαλιά στο εβραϊκό σπίτι που μένανε και με δέχτηκαν καλά.

Μου φαινόταν πως ζούσα σε άλλον κόσμο. Στη μέση του φαγητού ήρθε κι ο Νίκος, ο γιος τους. Θυμάμαι τον ρώτησαν αν με γνωρίζει. Είπε:

—Γνωστός από τις Σέρρες.

Πού να με ήξερε. Του είπαν ξάδερφος. Πέρασε η βραδιά καλά. Την άλλη μέρα ανταμώσαμε τα παιδιά Καραλής, Τζήμας και ψάχναμε για δουλειά. Και σερβιτόροι θέλαμε να πάμε, μα δε βρίσκαμε. Βλέποντας αυτά, ο θείος Σταμπής ήταν ένας εξαιρετός άνθρωπος με τον Δημοσθένη Δούκα, θείος του Γ. Καραλή, ανταμώσαμε μαζί τους και είπαν:

—Πρέπει να βοηθήσουμε τα παιδιά.

Και τον μεν Καραλή τον πήρε μαζί του ο Δούκας, που ήταν μηχανικός, εμένα μου βρήκε δουλειά ο θείος σε έναν φίλο του τσαγκάρη. Τζάρτο, τον λέγανε.

Την πρώτη μέρα πήγα να δουλέψω, το μεσημέρι γυρίζοντας από το σπίτι που πήγα κι έφαγα, δε μπορούσα να βρω το εργαστήριο. Παιδεύτηκα πολύ. Φτιάχναμε τότε, μεταπολεμική όπως ήταν η κατάσταση με τις τεράστιες ελλείψεις, παπούτσια ανδρικά και

παιδικά, με προβιές από πάνω, πάτους από χαρτόνι πιάτο που άντεχε στο ράψιμο των βάρδουλων. Για σόλα πολλές φορές χρησιμοποιούσαμε πιάτο χαρτόνι βαμμένο μετά, κι όλο μας έστελνε το αφεντικό να τα πηγαίνουμε στο λιμάνι να τα πουλάμε για ξένα.

Εγώ δεν τα κατάφερα. Ο Κώστας Γκόσιος του Βησάρη είχε επιτυχίες, που στο μεταξύ ήρθαν εκεί για δουλειά με τον αδερφό του, τον Μενέλαο, ο οποίος μια μέρα φέρνοντας κι εμένα φαγητό από το σπίτι του θείου, (εκεί μέναμε όλοι, κέντρο διερχομένων ήταν), έπεσε σκαλομαρία, καθώς ήταν στο τραμ, πάει και το φαγητό και το κατσαρόλι. Γελούσαμε όμως. Ο Μενέλαος αρρώστησε από ίκτερο, χλόμιασε, αδυνάτισε. Το είπε αυτό ο θείος Σταμπής στον Δούκα, να τον πάρει από το τσαγκαριό, τον πήρε ο Δούκας και τον έβαλε κλητήρα στην Υπηρεσία του.

Είχε έκτοτε ο Μενέλαος θαυμάσια εξέλιξη, χάρη και στην επιμονή του που καλλιέργησε τον εαυτό του. Είναι σήμερα στέλεχος του ΕΟΤ. Δούλευα από το πρωί στις επτά ως το βράδυ στις εννέα. Συνήθως έκανα δύο ζεύγη ανδρικά την ημέρα X 7 δραχμές = 14 δραχμές. Είχαν όμως αξία.

Έδινα στο θείο για όλα, που μου παρείχαν και η θεία σαν στα παιδιά της 50 δραχμές την εβδομάδα. Τα υπόλοιπα τα μάζευα και σε μερικούς μήνες αγόρασα μια παλαιά μηχανή, μία λίρα θαρρώ. Θυμάμαι με τι χαρά την πήγα στο σπίτι και όλο προσπαθούσα να τη μάθω. Είχα σαν σκοπό να επιστρέψω να εργαστώ στο χωριό κι όλο και κάτι αγόραζα. Από τότε έχω τον μαγνήτη, το μεγάλο σφυρί, το μηχανηματάκι που πατάω τα καψούλια, τον γάντζο κλπ. Για λίγη ξεκούραση που ένιωθα την ανάγκη το μεσημέρι, ξάπλωνα για λίγο έξω στο διάδρομο του εργαστηρίου πάνω στις κούτες.

Στο μεταξύ έγραψα και ήρθε και ο αδερφός μου, ο Γιάννης. Έπιασε δουλειά κοντά στον Άγιο Μηνά, στο ραφείο του κυρίου Γιάννη.

Ολημερίς κι αυτός δουλειά και το βράδυ ανταμώναμε κι ο

Μενέλαος και γυρίζαμε στο σπίτι τότε-τότε τραγουδώντας. Συνηθίζονταν τότε να λέγεται το: «Άστα τα μαλλάκια σου!» Καμιά Κυριακή όλοι ανεβαίναμε στο Σέϊχ-Σου. Έτσι κυλούσε ο καιρός εργαζόμενος τότε στον Τζάρτο, τότε στον Βαγγέλη που ήταν στο ίδιο μαγαζί και τελικά με απέσπασε ο Τζάρτος, που καθώς με έβλεπε γρήγορο και με όρεξη για δουλειά, με την πρόθεση ότι θα με μάθαινε κοπτική (έμμεσος τρόπος) με είχε συνέχεια αυτός με συνεργάτες τον μπαρμπα-Κώστα με τα γυαλάκια που είχε βοηθή τον Κώστα Β. Γκόσιο και με κάποιον Δήμο από το Καταφύγι Κοζάνης που όμορφα τραγουδούσε το «χωριό μου ζηλεμένο εσύ με τις ψηλές ραχούλες κλπ.».

Μου μάθαινε γεωμετρική κοπτική ο Τζάρτος, χαρτιά γέμιζα και το σπίτι βγάζοντας στάμπα και ελέγχοντάς τα αυτός, αλλά που τελικά ποτέ δεν εφάρμοσα. Συνεταιριστήκαμε με τον Δήμο να βγάζουμε περισσότερα ζευγάρια, καθώς δουλεύαμε με το κομμάτι, μα γρήγορα υποχώρησε. Σαν έκανα ένα κομπόδεμα, σκέφτηκα και πήγα σε έναν μηχανικό που έραβε φόντια, να μάθω κι εγώ, για ένα μήνα. Μου ζητούσε όμως αμισθί και να του δώσω και μια λίρα. Του είπα δε διαθέτω και του είπα:

—Άσε με έστω να βλέπω κι ό,τι μάθω.

Με κράτησε τελικά, του έκανα τη ρέγουλα όμως καταδέχτηκε για ένα για δικό μου ζευγάρι φόντια που έραψε να τον πληρώσω. Κάθισα όσο άντεχαν τα οικονομικά μου. Μετά εκπαιδευόμενος μόνος στο σπίτι με τη μηχανή κάνοντας ψευτοφόντια να πάω τον αέρα. Ήταν δύσκολοι οι καιροί.

Θυμάμαι τα λόγια κάποιου έμπορα που με έστελναν και ψώνιζα.

—Να γίνεις γρήγορος, μου λέει, η τσαγκαρική θέλει γρηγοράδα.

Και το προσπαθούσα. Με έτρωγε και το σαράκι του εμπορίου. Έτσι, επειδή ήθελα να πάω στο χωριό, πήρα μια ποικιλία παπουτσιών του καιρού εκείνου, και από τον Πεντάλοφο, το Επταχώρι, τη Ζούζουλη, τη Φούρκα προσπαθούσα και σχεδόν

τα πούλησα. Στη Φούρκα συνάντησα τον Ανδρέα Καλογήρου, που ήταν δάσκαλος εκεί με έναν άλλο, που τον ρωτούσε στο διάλειμμα για τους αρραβώνες του με τη Μαριγούλα Γκόσιου, αν ήταν έρωτας ή συνοικέσιο. Κι απάντησε:

—Μου τη σύστησαν οι γονείς μου, που τους έχω εμπιστοσύνη.

Από εκεί στο χωριό είδα τους γονείς, δύο μέρες και έφυγα παρά την επιμονή τους να μείνω κι άλλο. Πορεία, βέβαια, πέρασα από το Κάντσικο, τη Ζέρμα, τη Χρυσή, τη Γκρούσα, το βουνό Κοτύλι και το Νεστόριο, όπου αγόρασα ένα αυτοκίνητο κούτες αδειανές από την ΟΥΝΡΑ, που τις πήγα αργά το βράδυ και τις ξεφόρτωσε έξω από το σπίτι, και τις μεταπούλησα μετά σε μαγαζιά στην πιάτσα. Έβγαλα μερικά. Φόραγα στο δρόμο ένα ψαθάκι κι ένα ζευγάρι πέδιλα όμορφα, και στο Νεστόριο με πέρασαν για πραγματικό έμπορο.

Στρώθηκα μετά στη δουλειά. Τον Νοέμβρη-Δεκέμβρη του '45 έκανα ένα άλλο ίδιο ταξιδάκι για το χωριό, ανεπιτυχώς αυτή τη φορά, γύρισα με τον Χρήστο Δάρα στη Θεσσαλονίκη και για οικονομία το βράδυ στην Καστοριά κοιμηθήκαμε μέσα σε ένα φορτηγό, όπου άρπαξα γερό κρυολόγημα και σαν πήγα στη Θεσσαλονίκη αρρώστησα.

Με πήγε ο θείος στο Θεαγένειο Νοσοκομείο, όπου έμεινα κάνα δυο εβδομάδες. Βγήκα παραμονές Χριστουγέννων, ίσα-ίσα πρόλαβα και έκανα ένα ζευγάρι παπούτσια, καφέ δίσολα κι αδύναμος ακόμη έφυγα για το χωριό στις 23. Το βράδυ έμεινα στην Καστοριά. Το πρωί τα πάντα ήταν χιονισμένα και στο δρόμο για το Νεστόριο σκεφτόμουν πώς μόνος θα περάσω τη Γκρούσα. Κάποιος στο αυτοκίνητο είπε πως κι αυτός πάει στο Πευκόφυτο και παρέα μαζί διαβήκαμε δύσκολα το μεγάλο αυτό βουνό που ήταν γεμάτο χιόνια. Διανυκτέρευσα στη Χρυσή και την άλλη μέρα, κάλαντα το βράδυ στο χωριό.

Εξουθενωμένος, λοιπόν, από την κούραση κι απ' το Νοσοκομείο που είχα βγει και με τη σκέψη πώς θα βάλω μπρος τη δου-

λειά μου, θυμάμαι παρακολουθούσα το χορό στο πανηγύρι, ακουμπισμένος σε μια ακακία.

Και μου λέει η θεία Γρηγόρινα:

—Ακουμπάς, μην πέσει η ακακία Ανδρέα, δε μπαίνεις στο χορό κι εσύ;

Άρχισα τη δουλειά στο μαγαζί κάτω στην αυλή. Κι όπως ήρθε και η Πρωτοχρονιά του '46, το βράδυ δε θυμάμαι πού μαζευτήκαμε να παίξουμε, γυρίζοντας βλέπω να 'χει καεί το κούτσουρο που είχα πάνω στη σόμπα. Ευτυχώς που δεν πήραν τα καλαπόδια, οι πάγκοι και να καεί ολόκληρο. Πέρασε έτσι ο Γενάρης, ο Φλεβάρης. Κουτσοδούλενα, μα πάλι πήγα στη Θεσσαλονίκη για μερικούς μήνες όπου αποφάσισα οριστικά να έρθω στο χωριό, που πια είχε συγκεντρωθεί κάμποσος κόσμος.

Τακτοποίησα τη μηχανή, λίγα πετσιά, κάτι άλλα, δύο φορτία θυμάμαι και με έναν αγωγιάτη σαν ήρθα στα Γρεβενά, άντε να με πάει στο χωριό.

Το πρώτο βράδυ κοιμηθήκαμε έξω, βέβαια καλοκαίρι ήταν, κάπου πέρα από τη Σαμαρίνα, την άλλη θυμάμαι χαράματα περνούσαμε οροσειρές απέναντι από τη Σαμαρίνα και κάπου προς το Ταμπούρι κοντά, μας σταματάνε μια ομάδα. Στρατιώτες ήταν; Αντάρτες ήταν; Ακόμη δε μπορώ να το εξηγήσω.

Ξεφορτώσαμε, έκαναν έρευνα και εγώ καρδιοχτυπούσα μη μου βρουν ένα γράμμα του Γιώργου Δάρλα (που συνήθιζα και κρατώ την αλληλογραφία). Μου το είχε στείλει από τη φυλακή του, μου έγραφε: «Σύντροφε, κλπ.».

Τέλος, μας επέτρεψαν να φύγουμε. Κι από τη Γύφτισσα το απόγευμα στο χωριό από τη Ράχη. Θυμάμαι, βγήκε ο Τάκης Καλογήρου με τον Γιάννη Κατσαρό που μάθαινε στο της Ολυμπιάδας Κεχαγιά που τσαγκάρευαν με καλωσόρισαν αλλά και κοιτούσαν κάπως περίεργα. Μήπως τους κάνω αντίπραξη;

Στρώθηκα στη δουλειά και ένα από τα πρώτα ζεύγη ήταν και της Γιαννούλας Δάρλα για δουλειά, με πρόκες στις σόλες και τακούνια. Είχα κάποια φήμη, αλλά εγώ ένιωθα ατέλειες ακόμη.

Άρβυλα του Πρέντζα έκανα και με αλτσάδες στις μύτες και τακούνια, όμως κι αδιάβροχα θυμάμαι που τα καμάρωνε ο μπαρμπα-Ζήσης, αν και είχε τον γιο του τσαγκάρη, τον Χρήστο. Με μικροχαρές, με κάτι ψευτοπάρτι (πάει η αίγλη της οργανωμένης, μικρής κοινωνίας μας με το ΕΑΜ, ΕΠΙΟΝ κλπ.) πέρασε έτσι ένας χρόνος, τα είχα με τη Χαρίκλεια, πότε καλά, πότε παρεξηγημένοι, αγνάντευα το βράδυ το παραθύρι της, αν κάθεται από το μαγαζί, πήγαινα παρόλο που φοβόμουν να περνώ στον Άη-Δημήτρη, που ήταν τότε και Νεκροταφείο.

Φίλο καλό είχα τον Θεόφιλο, που είχε μπακάλικο στου Γιάννη Τζιάκου. Έπιασε για τα καλά το καλοκαίρι του '47, φούντωσε για τα καλά και το δεύτερο αντάρτικο.

ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ ΕΜΦΥΛΙΟΥ

Τριγύριζαν στα βουνά. Κι από φόβο μην κατεβούν κάνα βράδυ και μας στρατολογήσουν μόλις σουρούπωνε με τον Θεόφιλο, που περνούσα από το σπίτι του και με καλοδεχόταν η θεία Βησσάραινα, χαιρόνταν να μας βλέπει φίλους, πηγαίναμε πότε στα Πλάγια, πότε Σαπατέτση και Γόριανη και κοιμόμασταν με τα τσερούλια.

Δεν είχε διάθεση ο περισσότερος κόσμος να εμπλακεί σε δεύτερο πόλεμο, αν και ομοϊδεάτες.

Ήτανε θυμάμαι 13 Αυγούστου. Ένα τάγμα στρατού από την Πυρσόγιαννη πέρασε το χωριό μας κι ο Νίκος Α. Δούκας, πρόεδρος, διορισμένος τότε, με πρόσταξε (γιατί πηγαίναμε με τη σειρά υπηρεσία) να το οδηγήσω προς τη Γύφτισσα, από την Πλαϊνή. Ανηφορίσαμε, φτάσαμε στην κορυφή κι εκεί όλο και καθυστερούσαν. Εγώ ρωτούσα συνέχεια:

—Να φύγω;

Γιατί ως εκεί ήταν η αποστολή μου. Απάντηση δε μου δίνανε, κάτι συνέβαινε, φαίνεται. Έτσι κι εγώ κατηφόρισα μες στις οξυές τρέχοντας μην τυχόν με γυρίσουν πίσω.

Την άλλη μέρα μάθαμε πως προχωρώντας προς το Ταμπούρι και τον Άη-Λια Φούρκας, που θα αντικαθιστούσαν άλλο τάγμα, εκείνοι είχαν φύγει πριν πάνε τούτοι, και στις θέσεις τους μπήκαν αντάρτες που καιροφυλακτούσαν.

Έτσι, έπαθε μεγάλη νίλα ο στρατός και διαλύθηκε όλο το τάγμα προς το Κεράσοβο και τη Γύφτισσα. Έγιναν, λοιπόν, κύριοι των υψωμάτων οι αντάρτες και τα πράγματα σκούραιναν. Έτσι όπως ήταν άμεσος ο κίνδυνος να κατεβούν και να μας πάρουν το απόγευμα με πανικό, ξεκινήσαμε κάπου δεκαεπτά άτομα για τον Άη-Γιάννη. Εγώ ήμουν προς τα Πλάγια, πάω σίτι να πάρω τα πραγματάκια μου και να φύγω, ήταν κλειστό. Έβαλα τη σκάλα στο πάνω μπαλκόνι και μπήκα από κει. Πήρα ταυτότητα, μια κουβέρτα και δρόμο με τους άλλους. Ο πατέρας με τη μάνα ήταν προς την Όρασια πότιζαν. Δεν τους χαιρέτισα, βέβαια.

Δεν ξεχνώ, στο Βούζιο προς τη Ράχη αλαφιασμένος με ρωτά ο Βασιλάκης Αναγνωστόπουλος:

—Τι λες Ανδρέα; Θα με πειράξουν εμένα αν κατεβούν;

Και του απάντησα:

—Δε φαντάζομαι, μπαρμπα-Βασιλάκη.

Και το θεωρώ ακόμη βάρος στη συνείδησή μου, γιατί ίσως να 'ρχόταν μαζί μας κι αυτός και να γλίτωνε την τόση περιπέτειά του, και την εκτέλεσή του από τους αντάρτες στου Άη-Λια Φούρκας (Μοναστήρι) που είχαν αντιφρονούντες με διάφορες κατηγορίες.

Στον Άη-Γιάννη δεν εφησυχάζαμε κι έτσι κατεβήκαμε στη Ντέρτη έξω από την καλύβα του Ν. Μάμου κι όπως ήταν νύχτα και ξαπλώσαμε, άντε και γέμισε το σώμα μας μυρμήγκια. Αμάν πότε να ξημερώσει, οπότε γυρίσαμε πάλι στον Άη-Γιάννη και εκεί μοιρολατρικά περιμέναμε πότε θα 'ρθει ο τσοπάνος με τα γίδια

να μάθουμε τα νέα και αναλόγως να κάνουμε. Να γυρίσουμε στο χωριό ή να φύγουμε για την Κόνιτσα. Οπότε να σου κι ανηφόριζε καβάλα, από τη Ντέρτη, ο μπάρμπα-Νικόλας Καλησώρας και μας λέει:

—Τι κάθεστε μωρέ εσείς; Γρήγορα φύγετε, οι αντάρτες κατέβηκαν στο Κεράσοβο και προχωρούν προς Μόλιστα.

Όπου φύγει-φύγει, λοιπόν, από το μονοπάτι Ντέρτης μόλις και προλάβουμε και περάσαμε το Βουρκοπόταμο, (σε δέκα λεπτά το είχαν πιάσει οι αντάρτες), οπότε θα μας έκλειναν μέσα και θα μας στρατολογούσαν, βέβαια.

Διαβήκαμε μετά τα Κρουνέρια και κοντά στην Πλάκα κάπου πριν την Τράπεζα θαρρώ, συναντήσαμε τα πρώτα τμήματα στρατού. Θυμάμαι τον Τόλη Τζουμάκα, τον δάσκαλο, που έλεγε στο δρόμο:

—Ονειρεύτηκα παιδιά, τον παλπού τον Παπαγιάννη, και μου 'λεγε, φύγετε, τι κάθεστε; Θα σας πιάσουν!

Στην Κόνιτσα τακτοποιηθήκαμε κάπως και για να μη χάνω τις μέρες δούλευα στον μάστορ-Ευαγγέλου. Καλή παρέα.

Αλλά ήταν μεγάλος ο φόβος μήπως μας πιάσουν οι χωροφύλακες για μεταγωγικούς οδηγούς κλπ. Και σαν τελειώναμε το μεσημέρι, κοιτούσαμε από το τζάμι μην είναι κανείς τους έξω και φεύγαμε τροχαδίη. Δεν ένιωθα ήσυχος. Σκεφτόμουν να πάω στα Γιάννενα, μα ήταν δύσκολο.

Όσοι κάπως έγινε κι έφυγα. Τις πρώτες μέρες κοιμόμουν στο Άλσος, έξω στην πρασινάδα. Κι άλλοι χωριανοί εκεί και ξένοι. Μας πήγαν μετά καταλύματα σε σπίτια. Εμάς, τον Φώτη, τον Θύμιο τον Μούσιο, τον Μήτσο τον αδελφό, τον Χρήστο Παπαχρήστο, τον Ν. Καψιμάλη κι εμένα σ' ένα δωματιάκι στο σπίτι της κυρα-Νίκης Μπάη. Σαν μας πήγαν στην εξώπορτα, λέω στον Φώτη:

—Αν δεν μας καλοδεχτούν, να μην μπούμε διόλου.

Καλά μας φέρθηκαν όλοι τους κι ο γέρος που τακτικά έδινε και κρασί από τους μεγάλους κάδους που είχε στα υπόγεια.

Κι εμείς όμως ήμασταν πολύ επιφυλακτικοί. Σαν μικρότερο, εμένα μου δώσανε ένα ράντζο. Οι άλλοι κοιμήθηκαν στρωματσάδα.

Είχε και μια κουνιάδα Κρητικιά εκεί η κυρα-Νίκη. Με ρώτησε μια μέρα:

—Ποια είναι η γνώμη σου που ξεσηκώθηκε και δεύτερο αντάρτικο; Ήταν γραμμή του κόμματος ή εξαναγκασμός;

Της απάντησα:

—Εξαναγκασμός.

Δεν ξέρω αν είχα δίκιο. Αυτή ήταν μπασμένη σ' αυτά και καλλιεργημένη. Τρώγαμε στο εστιατόριό τους. Όλο σούπα για οικονομία. Βρήκα και δούλευα στου Γιώργου Ευαγγέλου κάλφας σε παιδικά. Είχα και βοηθό.

Και τι σύμπτωση; Προχθές εδώ στην Αθήνα, στο αστικό συνάντησα έναν απ' αυτούς. Με κοιτούσε, τον κοιτούσα, ώσπου με κουδέντα γνωριστήκαμε και κουβεντιάσαμε τα παλαιά σαράντα χρόνια πριν.

Έχει σπίτι, εδώ κοντά στο Καλαμάκι. Δουλεύει τώρα στο Νοσοκομείο της Βούλας από τσαγκάρης, θυρωρός.

ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΘΗΤΕΙΑ

Έτσι πέρασαν ο Σεπτέμβρης έως τις 20 Οκτωβρίου του '47 που κλήθηκε η κλάση μου. Είχα κάτι οικονομίες και πήρα ογδόντα οκάδες σάρι, έκανα κάτι άρβυλα για τον Πρέντζα ή άλλους, τα άφησα στην κυρα-Νίκη, ώστε άμα ανοίξει το χωριό που ήταν ήδη ανταρτοκρατούμενο να τα στείλουν στους γονείς μου στο χωριό, έκανα και μια λίρα, 180 δραχμές. Θυμάμαι, την έδωσα της κυρα-Νίκης και της είπα να την κρατάει κι αν γλιτώσω από τον εμφύλιο που άρχισε, να τη βρω σαν μαγιά. Αν όχι, να τη

στείλει στο χωριό, στους γονείς μου. Έτσι έφυγα με 100 δραχμές για στρατιώτης. Το βράδυ μείναμε στο σπίτι του συνάδελφου Κοντονάσου που ήμασταν παρέα, το άλλο βράδυ, στην Κόρινθο ανταμώσαμε όλα τα χωριανά παιδιά. Ο Τέλης ο Φακούρας, ο Βασίλης ο Παπαδήμας, ο Απόστολος Λιόλιος, ο Αλέκος Κεχαγιάς, ο Νίκος Μάλλιος, ο Αλέκος Τσιαλογιάννης κι ο Τόλης του μπαρμπα-Γιαννάκη Γκόσιου. Είπαμε καθώς ήταν απόγευμα να πάμε ως την Αθήνα και να γυρίσουμε. Δε μας έπαιρνε η ώρα.

Κι έτσι την άλλη μέρα παρουσιάστηκαμε, συνεννοημένοι ο ένας κοντά στον άλλο και καταφέραμε έτσι να ήμαστε μαζί στον ίδιο θάλαμο του 14ου λόχου.

Περάσαμε από επιτροπές γυμνοί, εξέταση, καταγραφές, μας κούρεψαν και ντυθήκαμε πλέον στο χακί.

Τον Τόλη Γκόσιο, καθώς δεν ήταν καλά ο καημένος κι όλο έλεγε:

—Θα πηδήξω τα σύρματα να φύγω.

Τον απάλλαξαν με λίγες μέρες κι έφυγε.

Τον Αλέκο Τσιαλογιάννη τον έβαλαν με άλλους σε σκηνή μεγάλη σαν επικίνδυνους αριστερούς και τους έστειλαν στη Μακρόνησο.

Εμάς, στην επιτροπή που εξέταζαν τα χαρτιά, είδα πλαγίως τα γράμματα του γραμματέα του χωριού μας Αλέκου Γκόσιου και την υπογραφή του προέδρου Νικολάου Δούκα. Μας είχαν για αριστερούς, και σε κάποιον Νικολόπουλο, καθηγητή Μαθηματικών από το Ξυλόκαστρο, που ήταν δεκανέας μας και είχαμε πιαστεί φίλοι, του ανέθεσαν την παρακολούθησή μας, καθώς μας είπε εμπιστευτικά. Του φερόμασταν κι εμείς πολύ ευγενικά. Το πρώτο βράδυ του παραχώρησα το κρεβάτι μου. Μείναμε εκεί καλοί φίλοι. Είχαμε γυμνάσια αλλά καψόνια λίγα. Με τιμώρησε κάποτε ο εκπαιδευτής, γιατί στην άσκηση «εντός, εκτός, φυλάξου!» διάστηκα. Με έβαλε με το όπλο οριζόντια ψηλά στα χέρια να τρέξω. Τα είπαμε μετά από λίγο, μετάνιωσε. Άδικη κι άλλη

μια τιμωρία μου να πλένω μία εβδομάδα τα καζάνια. Στην Επιθεώρηση, δήθεν είχα κάνει μια αιχμή στην καθαριότητα του όπλου μου. Διαμαρτυρήθηκα. Όμως τίποτε.

Όμως, μόνο μια φορά έπλυνα τα καζάνια, ο λοχίας έβαζε άλλους. Βγαίναμε το βράδυ γύρω στο στρατόπεδο, λέγαμε αναμνήσεις, αστεία. Παλεύαμε στο θάλαμο. Παρεξηγηθήκαμε με τον Αλέκο Κεχαγιά και για εβδομάδες δε μιλούσαμε. Μας επισκέφτηκε κάποτε ο Γιάννης Δούκας με σταφύλια και φρούτα. Ήθελε να δει τον Τέλη Φακούρα, που είχε αρραβωνιαστεί με την ανιψιά του, την Ιουλία Μήτση, ωραία κοπέλα, που πέθανε όμως, η καημένη στην Αλβανία μετά από κάποια εγχείριση.

Ήρθαν τα Χριστούγεννα. Για συσσίτιο είχαμε μπόλικο χοιρινό κρέας.

Μάθαμε πως οι αντάρτες χτύπησαν την Κόνιτσα. Αγωνιούσαμε. Είχαν ανεβεί ως την αγορά, αλλά δε μπορούσαν να καταλάβουν τον προφήτη Ηλία. Έτσι υποχώρησαν αφήνοντας περί τους 600 νεκρούς, όπως τώρα διαβάξω.

Μας πέρασαν από ΤΕΣΤ. Όλοι μας συμπληρώσαμε καλά. Ο Βασίλης Παπαδήμας είχε δάξει ψέματα γραμματικές γνώσεις Β' Γυμνασίου. Τον έκαναν λοχία.

Εγώ όμως, την αλήθεια Στ' Δημοτικού και σε ερώτηση του αρμόδιου αξιωματικού γιατί γράφω ψέματα κι ότι φοβόμουν μήπως με στείλουν για υπαξιωματικό, του είπα όχι αλλά της έκτης Δημοτικού είμαι. Του έκαναν εντύπωση όλων μας τα γραφόμενα και δεν τα πίστευε. Είχαμε, βλέπεις, καλούς δασκάλους, τον Τάσο Προμηκύρη, τον Τάσο Λίλη, μαθαίναμε καλά γράμματα. Με ρώτησε πού θέλω να με ρίξουν. Του είπα Νοσοκόμο.

Κοίταξε τα χαρτιά μου που μας συνόδευαν φαίνεται, και λέει:

—Γιατί; Για να κάνεις καθοδήγηση στα Νοσοκομεία;

Απόρησα.

—Όχι, αλλά σαν τσαγκάρης που είμαι και θα δουλεύω στο χωριό να ξέρω να κάνω και καμιά ένεση.

Το εκτίμησε. Μου είπε:

—Ναι, εκεί θα σε στείλουμε.

Το πίστευα, όσο ήρθαν τα χαρτιά όλων και όλους μας μάς ρίξανε στο Πεζικό.

Είχαν ανάγκη φαίνεται μεγάλη. Στενοχωρηθήκαμε. Στις σαράντα μέρες έγινε η ορκωμοσία. Δεν είπα τη λέξη ορκίζομαι, να 'μαι εντάξει με τη συνείδησή μου, γιατί έβλεπα το παράλογο του Εμφυλίου. Ποιος θα με καταλάβαινε στο τόσο πλήθος; Έλεγα μόνο τα υπόλοιπα λόγια. Στο μεταξύ και στην Πελοπόννησο είχε φουντώσει το αντάρτικο. Έτσι, ένα βράδυ με τον εκπαιδευτικό οπλισμό μας βάλανε γραμμή και με ένα άσπρο πανί πίσω στη ζώνη να βλέπουμε κάπως και να ακολουθούμε ακριβώς ο ένας πίσω στον άλλον, μες στο βαθύ σκοτάδι, όλη τη νύχτα. Βρεθήκαμε κοντά σε ένα χωριό που είχαν πληροφορίες ότι μέσα ήταν 60 αντάρτες.

Καταλάβαινα πως κάτι φοβερό θα συμβεί. Κατόρθωσα και έμεινα με μια ομάδα λίγο πίσω σε ένα οίκημα με πυρομαχικά να το φυλάμε.

Ο Βασίλης Παπαδήμας ξεκινώντας άρχισε να τραγουδά. Του λέω:

—Έχεις τέτοια διάθεση; Ξέρεις πού πάμε;

Ήταν τύπος αισιόδοξος, ψύχραιμος. Χαράματα περικυκλώθηκε το χωριό πιο πέρα από τη Νεμέα, είμαι ξεχασιάρης, ξεχνώ ονόματα.

Δόθηκε μάχη. Σαν κατάλαβαν και προσπαθούσαν οι αντάρτες να αποφύγουν τον κλοιό. Και τα κατάφεραν, σκοτώνοντας μερικούς δικούς μας μαζί κι ένα παλικάρι, φίλο μας από το Πωγώνι. Πιάσανε και δυο αιχμαλώτους. Εκεί που ήμασταν εμείς μαθεύτηκε και ήμαστε σε δύσκολη θέση εάν οι αντάρτες έρχονταν προς εμάς. Ο λοχίας με έβαλε ξάπλα στο δημόσιο δρόμο με το χέρι στη σκανδάλη, να ρίξω λέει, μόλις δω κάποιον. Του είπα:

—Και πού θα ξέρω αν είναι ΜΑΗΣ ή αντάρτης;

Τι να 'λεγε κι αυτός. Πιάσανε οι άλλοι κάτι τριγύρω βράχους. Χτυπούσε η καρδιά μου από το φόβο και την αγωνία κι όλο

κοιτούσα, πως αν ρίξω και ρίξουν, προς τα πού να κάνω αν γλιτώσω. Ήταν δίπλα εκεί κάτι θάμνοι και βάλτος.

Πέρασε κάμποση ώρα κι ερχόταν ένας λαχανιασμένος. Κορυφώθηκε η αγωνία μου. Του φώναξαν όμως οι άλλοι από ψηλά και είπε ότι οι αντάρτες από πιο πέρα έκαναν δεξιά προς το βουνό. Συνήλθαμε. Ήρθαν κι άλλοι σε καμιά ώρα. Μου διηγόταν ο Βασίλης. Είχε πιάσει λέει τα κουρκουλούκια μιας γέφυρας (στηθαίο) από κει έριχνε ώσπου για μια στιγμή είδε κάποιον με κάπα άσπρη και χέρια υψωμένα τάχα να παραδοθεί. Πίστεψε. Αλλά, σαν βρήκε, λέει, έναν καλό βράχο έβγαλε το Στεν κάτω από την κάπα του και ρίχνοντας αριστερά και δεξιά κατόρθωσε να τους ξεφύγει. Ήταν ο καπετάν-Πέρδικας. Το βράδυ μείναμε σε ένα Σχολείο στην άκρη ενός χωριού. Φόβος διπλοσκοπιάς. Εγώ ως τα μεσάνυχτα ξάπλα στον κάμπο έτοιμος να ρίξω. Το κρύο ήταν ψιλό, δυνατό. Ξυλιασμένος πήγα στο Σχολείο που άλλαξε το νούμερο. Δεν ξεχνώ τη ζεστασιά της σόμπας εκεί μέσα.

Εημέρωσε. 1-1-1948. Πρωτοχρονιά.

Στο μεσημεριανό μας συσσίτιο ο λοχαγός, Βασίλη τον λέγανε Κίτσο, μας διάβασε ένα σημείωμα που του έστειλε ο καπετάν-Πέρδικας με τους δύο αιχμάλωτους στρατιώτες που τους πήραν τα όπλα και τα ρούχα και τους άφησαν ελεύθερους και ήρθαν. Έγραφε: «Για τον καινούργιο χρόνο σου εύχομαι Χρόνια Πολλά και όπως η συμβολή σου να είναι μεγάλη στην κατάπαυση του Εμφυλίου σπαραγμού». Υπογραφή Καπετάν-Πέρδικας.

—Για δες, μας λέει, τι θράσος έχει, κλπ.

Με πρόφαση ότι με πονά το δόντι μου, όπως πράγματι, με έστειλαν και με άλλους στην Κόρινθο. Ήρθαν σε δυο μέρες και όλο το τάγμα. Γίνανε οι αποσπάσεις.

Τον Βασίλη, εμένα και τον Αλέκο Κεχαγιά, μας στείλανε στην 8η Μεραρχία, 76η Ταξιαρχία, 58 τάγμα στις Φιλιάτες, με πολύωρο και ριψοκίνδυνο ταξίδι ως την Πρέβεζα κι από κει με κύμα και μικρό καράβι στην Ηγουμενίτσα με κατάληξη τις Φιλιάτες. Κοιμηθήκαμε χάρω σε χορτάρινα στρώματα. Μας μίλησε ο Διοι-

κητής πως ήρθαμε σε ένα ένδοξο τάγμα, όλο νίκες, κι εμείς θα πρέπει να είμαστε αντάξιοι.

—Έστω και το κεφάλι να γυρίσει πίσω σε μάχη, είτε χαρακτηριστικά, υπάρχει εντολή να πυροβολείται.

—Πω! Πω!, είπα μέσα μου.

Δεν ήταν όμως και τόσο ζόρικα. Είχαμε λοχαγό κάποιον Μανιάτη, Κερκυραίο, χοντρό και καλομίλητο. Πέρασε το πολύ κρύο, ο Εμφύλιος είχε ανάψει για τα καλά, γυρίζαμε τις ελεύθερες ώρες και στη λαϊκή αγορά, είδα μια μέρα τη γνωστή από το Ροδοτόπι. Πόσο είχε αλλάξει! Ντυμένη τοπικά ρούχα, χοντρά, φτωχά. Την προσπέρασα.

Τραυματίες πολλούς φέρνανε, οι απώλειες ήταν πολλές, και σκεφτόμουν: «Κάπως έτσι θα 'ρθει και η σειρά μας!»

Στις 2 Μαρτίου 1948 χαράματα, φύγαμε όλη η ταξιαρχία. Αριστερά του Γερομέρι δημοσιά, μετά ανηφόρα για τη Μεγάλη Ράχη. Εκεί έγινε η πρώτη αντάρτικη αντίσταση. Ο διπλανός μου πίσω από τον βράχο, τραυματίστηκε στο μάτι, στο μέτωπο, αίματα πολλά, τον πήγαν για χειρουργείο. Πιο πάνω, όπως προχωρούσαμε, ένας αντάρτης αν και τραυματισμένος σε μια θέση, μόλις ζυγώναμε και δεν είχε καμιά ελπίδα, μας έριξε χειροβομβίδα. Κάποιος μετά τον αποτελείωσε. Και ζυγώναμε στη Μεγάλη Ράχη με αντίσταση μόνο τα πυρά ενός μυδραλίου, που σκότωσε κάποιον Σκούρα δικό μας από την περιοχή Ζίτσας. Τελικά ανεβήκαμε.

Με διέταξαν να πάμε τον νεκρό με το φορείο ως κάτω. Ο πρώτος νεκρός μας. Το πρώτο βάπτισμα. Έγραψα με την ευκαιρία ένα γράμμα του Φώτη. «Κάλου στις 2-3-1948 και λίγα λόγια σχετικά, και καταλήγοντας, ο Θεός Βοηθός!».

Λογοκρίνονταν, πιο πολλά δε γινόταν να γράψω.

Στο δρόμο σε μια σιαδιά ήταν φουσκωμένα πέντε-έξι πτώματα ανταρτών. Σφίγγονταν η καρδιά μου.

Προχωρήσαμε λαγκάδια, βουνοπλαγιές κι ακούω τον Ταγματάρχη μας Τζιουβάρα από την Πρέβεζα, κοντό και πολύ ψύχραιμο, να λέει:

—Αύριο πρέπει εκεί στην κορυφή να είμαστε, και έδειχνε τη Μουργκάνα.

Αναλογιζόμουν τι μας περιμένει.

Το βράδυ καταυλισθήκαμε στις βουνοκορφές δώθε του χωριού Ληά. Μια διμοιρία, που ήταν κι ο Βασίλης Παπαδήμας, πήγε μέχρι το χωριό για αναγνώριση, αλλά έφαγαν κάμποσα βλήματα όλμου, μπήκαν στην εκκλησία, έπεσε κι εκεί ένα όπως μου 'λεγε, και επέστρεψαν ευτυχώς δίχως θύματα.

Όλη τη νύχτα είχαμε διπλοσκοπιές. Μας έδωσαν σταφίδα και κονιάκ. Ξημέρωσε δίχως επεισόδια. Στο καζάνι έβραζε γιδίσια κρέας.

Εγώ πήγα πιο κάτω, σε μια πηγή πλύθηκα, άλλαξα κάλτσες και λιαζόμουν, όταν ξαφνικά από τριγύρω μας ακούσαμε μυδράλια. Ήταν δέκα η ώρα περίπου. Ήταν φανερό πως μας είχαν κυκλώσει. Τη δύσκολη θέση μας κατάλαβε αμέσως ο Τζιουβάρας και διέταξε γρήγορο φόρτωμα τα ζώα και οπισθοχώρηση. Το φαγητό να χυθεί.

Κι αρχίσαμε, όσο μπορούσαμε κανονικά πίσω. Σε ένα ύψωμα πάνω από την Κωστίνα ήταν δυνάμεις ανταρτών. Δόθηκε μάχη. Άλλος τραυματίστηκε δίπλα μου. Ήταν πολλά τα βλήματα όλμου μας και τους ανάγκασαν να φύγουν. Ανεβήκαμε. Τρία-τέσσερα πτώματα τους.

Κατηρέσιαμε για το χωριό, προς το ρέμα. Ήταν ένα σημείο γυμνό. Το διαβαίναμε ένας-ένας με άλματα. Στη μέση ριπή μυδραλίου τους, έπεσε μπροστά στα πόδια μου. Πώς μου ήρθε σαν Θεού φώτιση κι έπεσα κάτω. Και ίσως να νόμισαν πως με πέτυχαν. Να συνεχίσω τα άλματα από απέναντι με έδλεπαν.

Έτσι, αφού λίγο κάθισα, σύρθηκα σε μια νεροφαγιά να μη δώσω στόχο, ώσπου σηκώθηκα κι έφτασα τρεχάτος κάτω στη ρεματιά, που οι άλλοι νόμισαν πως με τελείωσαν. Από παντού κροταλίσματα όπλων. Στην αρχή είχαμε ανηφόρα για τη Μεγάλη Ράχη μάς διατάζει ο λοχαγός το μπρεν μας, εγώ γεμιστής κι ο Αρτινός σκοπευτής να πιάσουμε ένα τσουμπάρι και να μείνουμε

μέχρι να υποχωρήσουν όλοι. Πέρασε όλο το τάγμα, και τελευταίοι ακολουθήσαμε. Σε ένα πάλι γυμνό μέρος, περνούσαμε ένας-ένας με άλματα γιατί βάλλονταν. Κάνει να περάσει ο σύντροφός μου, ο σκοπευτής, Πελοποννήσιος, όχι Αρτινός, μια ριπή τον τραυματίζει στη μέση του μονοπατιού. Άρχισε τις φωνές:

—Βοήθεια! Βοήθεια!

Τα χρειάστηκα. Άρχισα να φωνάζω:

—Νοσοκόμος! Νοσοκόμος!, αλλά κανείς.

Παρακαλούσα τους από εκεί στρατιώτες να 'ρθει ένας να τον πάρουμε. Αδιαφορία. Με τα πολλά φιλοτιμήθηκε κάποιος κι αυτός από εκεί κι εγώ από εδώ τον πήραμε, αυτός από τα πόδια, εγώ από τα χέρια, και ευτυχώς χωρίς να μαςβάλουν ριπές, τον πήγαμε ανάμεσα σε θάμνους που δεν βάλλονταν. Και τώρα, τι γίνεται; Αυτός να βρυχιέται από τους πόνους. Ξεφορτώσαμε ένα ζώο, τον βάλαμε καβάλα και είπαμε να τον συνοδεύει αυτός.

Εγώ, κοντά στον δικό μου οπλισμό έπρεπε να πάρω και το δικό του πολυβόλο. Στον αριστερό ώμο το όπλο μου, στον δεξί το οπλοπολυβόλο, μέσα από καλυμμένους χώρους με δέντρα και θάμνους που πιάνονταν πότε το ένα και πότε το άλλο όπλο, προχωρούσα τσακισμένος από την κούραση και με αγωνία προς την κορυφή, ώσπου σε ένα ξέφωτο, βλέπω τον ίδιο πάλι ξαπλωμένο εκεί. Τι είχε γίνει; Μάλλον φοβήθηκε και τον παράτησε ο άλλος. Ήταν λεπτή η θέση μου. Πάλευα με τη συνείδησή μου. Να τον παρατήσω; Να τον πάρω; Μα πώς; Γύρω μας έβαζαν συνεχώς. Κοίταξα γύρω μου. Βλέπω ένα μουλάρι αδειανό, ρόσιο δεμένο σε έναν κέδρο. Βάλλονταν εκεί το μέρος. Δεν είμαι παλικάρι, μα αυτή τη φορά το τόλμησα. Ο κίνδυνος ήταν τεράστιος. Πετάγομαι, λύνω το μουλάρι και με τη βοήθεια κάποιου βραδυπορούντα από την κούραση, τον βάλαμε καβάλα. Τον συνόδευε αυτός κι εγώ με όλο το φορτίο να προσπαθώ να ανεβαίνω. Από κάτω οι φωνές, από ανταρτίνες οι πιο πολλές:

—Απάνω τους και τους φάγαμε!, όπου λίγο πριν φτάσουμε στην κορυφή μες στα κλαριά, αριστερά μου βλέπω έναν αντάρ-

τη να έχει στραμμένο το μυδράλιό του, σε δύο φαντάρους, φίλους μου, που προσπαθούσαν να αναρριχηθούν από κάτι βράχους, με το χέρι στη σκανδάλη έτοιμος να τους ρίξει.

Αστραπιαία έκανα τη σκέψη να του ρίξω, καθώς τον έβλεπα, με τα μαλλιά του ανάκατα, το χοντρό, μάλλινο σακάκι και το παντελόνι από δίμιτο μαύρο, βλάχικο και τα χοντρά με σόλες αυτοκινήτου παπούτσια, άντρακλα, αλλά σκέφτηκα όσο να κατεβάσω ένα από τα όπλα στο κρακ του οπλισμού θα άκουγε τόσο κοντά που ήταν και θα μου έριχνε στα σίγουρα πρώτος αυτός. Κι έγινε τότε κάτι, που δε μπορώ, πώς να το εξηγήσω. Άρχισε να σύρεται προς τα κάτω, παρακολουθούσα λοξά όσο χάθηκε και η κάνη του, κι εγώ σιγά-σιγά προχώρησα, και οι άλλοι απέναντι γλίτωσαν. Θεού θαύμα; Ίσως. Σαν να είχαμε κάνει μία σιωπηρή, νοερή συμφωνία. «Μη με τρως να μη σε φάω». Βγήκα με την ψυχή στο στόμα στην κορυφή. Με το χέρι στη σκανδάλη οι δικοί μας έτοιμοι να ρίξουν προς τα κάτω πιστεύοντας πως πέρασαν όλοι οι δικοί μας.

—Φτηνά τη γλίτωσες, μου λένε.

Και ήταν η τρίτη φορά που γλίτωσα στις 3 αυτού του Μάρτη του '48. Ο λόχος μας είχε προχωρήσει πιο πέρα μισή ώρα. Με τους άλλους που γλίτωσαν ως εκ θαύματος κι εκείνοι, ίσως γιατί κι ο αντάρτης κάτι άκουσε και φοβήθηκε από μένα, ή και με είδε, και να υπέθεσε πως είναι δίπλα μου κι άλλοι κι αν έριχνε θα του έριχναν, δεν ξέρω τι να πω, μαζί με εκείνους λέω, προχωρήσαμε σκοτάδι και βρήκαμε τον λόχο και τον Βασίλη που σαν τόσο αργήσαμε, νόμισε σίγουρα πως σκοτώθηκα. Συγκινηθήκαμε και οι δυο μας, και είπαμε, αν τυχόν μας συμβεί κάτι τέτοιο, ο άλλος να φροντίσει να πάρει έστω τα οστά του. Ήμασταν αδελφωμένοι.

Οι σκοπιές είχαν κανονιστεί κι έμεινα, κατάκοπος από όλα σε μια σχισμάδα ενός βράχου.

Εάν τμήματά μας δεν ανέβαιναν πρώτοι στην κορυφή, αυτή της Μεγάλης Ράχης, πέντε λεπτά της ώρας θα την προλάβαι-

ναν αυτοί, που δυνάμεις των προωθούνταν από τα γύρω βουναλάκια. Και ήταν τόσο δεσπύζουσα η θέση. Ίσως γι' αυτό και όλη τη νύχτα δεν τόλμησαν να κάνουν κάτι, και πέρασε κάπως ήσυχα, όμως με διπλοσκοπιές και αγωνία μεγάλη. Ξημέρωσε. Επικρατούσε σχετική ησυχία. Ετομαστήκαμε και φύγαμε. Σαν κατηφορίσαμε, ανέβηκαν αυτοί στο ύψωμα κι όλο μας βάζανε με πιο επικίνδυνο σημείο μια γέφυρα στο ρέμα κάτω. Ανηφορίσαμε στο απέναντι βουνό Μεγάλης Ράχης, ήταν θαρρώ και εκκλησιάκι.

Εκεί συγκεντρωνόμαστε. Ο λοχαγός μας, ο Κολιοκώτσης από την Άρτα, είχε βγάλει τα αστέρια από τις επωμίδες να φαίνεται για απλός στρατιώτης μην τυχόν και μας αιχμαλωτίσουν οι αντίρτες.

Ο Βασίλης Παπαδήμας, ο ξάδερφος δε φαινόταν να 'ρθει. Κι όλο ανήσυχα κοιτούσα κάτω προς τη γέφυρα να τον 'δω. Κινδύνευσαν πολλοί εκεί από ριπές. Περνούσε η ώρα. Η ανησυχία κορυφώθηκε. Όταν για μια στιγμή τον βλέπω να 'ρχεται γελαστός και τραγουδώντας. Ήταν παλικάρι.

—Πού 'σαι, βρε; του λέω.

—Να, πέρασα απ' το χωριό, μου απαντά, κάτι βρήκα για φαΐ, γέμισα το παγούρι με νερό, που τόσο διψούσαμε.

Χάρηκα. Γελοούσαμε. Κι εκεί ξανατονίσαμε την υπόσχεσή μας. Ο ένας να νοιαστεί για τον άλλον, άμα ένας από μας χανόταν.

Γυρίσαμε δίχως επιτυχία κατάληψης της Μουργάνας, που πίστευε ο διοικητής μας Τζιουβάρας, πάλι στους Φιλιάτες.

Εμένα κι άλλον έναν (τον λοχία Βαγγέλη Μασούκα από την Παναγιά Μετσόβου) μας έστειλαν να φυλάμε με τη συνδρομή Μάηδων τη γέφυρα κάτω από το χωριό Γερομέρι. Μέναμε στο άκρο της σε μια αχυρένια καλύβα. Νούμερα φύλαγαν αυτοί από το Γερομέρι. Φωτιά στη μέση, κάτι καλαμπούρια αυτοί, περνούσαν οι μέρες. Την ημέρα πότε ο ένας και πότε ο άλλος ανεβαίναμε στο χωριό. Ήταν πρόεδρος ένας τσαγκάρης, (συνάδελφός μου).

Άργησε μια μέρα ο σύντροφος κι έβαλα ριπές στον αέρα με το μπρεν, να ακούσει να 'ρθει. Ο επιτελάρχης της ταξιαρχίας, βάλθηκε να κάνει ένα μικρό εκκλησάκι σε ένα υψωματάκι δεξιά της γέφυρας και με άλλους στρατιώτες κι εμείς κουβαλούσαμε στην ανηφόρα τα υλικά. Βλαστήμησα μια μέρα ανεβαίνοντας καθώς είχα κουραστεί, με άκουσε αλλά δε μου είπε τίποτε. Κάποιος ανθυπολοχαγός μας, Γιανναράκης, με πρότεινε να πάω για εκπαίδευση των νέων αμερικανικών οπλοπολυβόλων Μπράουνικ. Του είπα:

—Μην τυχόν με στείλουν μετά σε διμοιρία; (που απέφευγα;)

—Όχι!, μου λέει.

Είχαμε κάποια οικειότητα. Πήγαινε τακτικά στα Γιάννενα και μου έφερνε νέα από τη Χαρίκλεια και την Αριστέα. Ήμουν στην ομάδα διοικήσεως του λόχου και τούτο πέτυχα, όταν, αφού δεν επέστρεφε ο τσαγκάρης του λόχου, που είχε φύγει με άδεια, σκέφτηκα και παρουσιάστηκα στον λοχαγό, λέγοντάς του ότι είμαι και θέλω να είμαι τσαγκάρης του λόχου. Το ενέκρινε. Με ρώτησε εάν έχω εργαλεία. Του είπα:

—Ναι, στα Γιάννενα.

Μου έδωσε δυο μέρες άδεια, πήγα στα Γιάννενα, σφυρί από δω, τανάλιες από κει, συγκέντρωσα ότι χρειαζόταν από συναδέλφους, μου έδωσε θυμάμαι κι ο Δημήτρης Παπαναστασίου από τη Βούρμπιανη, γιατί δεν είχα δικά μου, που το 1960 έτυχε να δουλεύουμε στην Αθήνα μαζί στον Δήμο, αν και τέλειος τεχνίτης στον Λύτη την εποχή του εκεί δεν τα κατάφερε στη γρηγοράδα. Έτσι κατέβηκα στους Φιλιάτες, όπου έκανα στα άρβυλα σόλες με πεταλλάκια κι ούτε δραχμή δεν έπαιρνα κι ας μου έδιναν. Μέλημά μου ήταν να μη με στείλουν σε διμοιρία. Στα Γιάννενα είχα δει και τον αδερφό μου, τον Φώτη. Είχα ένα μακρύ παντελόνι και χλαίνη και μάλλον κοροϊδευτικά με κοιτούσε. Κι ούτε θυμάμαι να μου έδωσε τίποτε, ούτε κι ο Μήτσος όσο διάστημα 29½ μήνες ήμουν στρατιώτης. Μόνο ο Γιάννης μου έστελνε πότε-πότε από κάνα πενηντάρι κι αυτά τα μάζευα, και έκανα κορώνες μερικά δόντια μου.

Πήγα, λοιπόν, για εκπαίδευση των νέων όπλων στα Γιάννενα. Ήμασταν μια ομάδα από κάθε τάγμα της 76ης ταξιαρχίας μας, σύνολο τριάντα. Διήρκεσε είκοσι μέρες. Κοιμόμασταν στο κέντρο διερχομένων, σε στρατώνες. Έβγαινα τα βράδια στο καφενείο, έβλεπα χωριανούς και πήγαινα κι ως τον Μήχο να δω και να σεργιανίσω με τη Χαρίκλεια μέχρι αργά.

Μάθαμε τον χειρισμό, η δική μας ομάδα βγήκε πρώτη και μας κράτησαν να εκπαιδεύουμε άλλους από άλλα τάγματα του 611 και 625, που με το δικό μας 581 αποτελούσαν την 76η ταξιαρχία της 8ης μεραρχίας. Είκοσι μέρες τη μία παρτίδα και είκοσι την άλλη μείναμε στα Γιάννενα, δύο μήνες συνολικά. Περγούσαμε καλά κι όλο σκεφτόμουν τους άλλους που ήταν στην πρώτη γραμμή, που καιγόταν το πελεκούδι. Μια αναδρομή στα πίσω εδώ, που από λάθος προχώρησα. Πριν γίνουν αυτά, μετά την πρώτη αποτυχία μας για την κατάληψη της Μουργκάνας στις 3 Μαρτίου '48 το τάγμα και η ταξιαρχία μας μεταφέρθηκε από την πλευρά του Πωγωνίου που δώσαμε τη δεύτερη επιχείρηση για τη Μουργκάνα και πάλι με αποτυχία. Είχαμε και τότε δε θυμάμαι ημερομηνίες, Μάρης θα ήταν θαρρώ, κατορθώσει να ανεβούμε σε απέναντι και πλησίον βουνά όπου και μας ανέτρεψαν. Θυμάμαι ανηφορίζοντας απέναντι από τη Λάβδανη χαράματα μούγκριζαν τα βόδια ενός χωριού, και είπαμε κακό μεγάλο θα μας βρει.

Ένας Μακεδόνας ή Θρακιώτης θυμάμαι έλεγε στο δρόμο: «ονειρευόμουν απόψε ψάρια τηγανητά», και στην κορυφή σκοτώθηκε. Διεξάγονταν μάχες σκληρές κι όσο ήταν μέρα είχαμε θάρρος τα αεροπλάνα μας που βομβάρδιζαν.

Δεν ξεχνώ μια οβίδα που έπεσε στην απέναντι θέση ενός αντάρτη που μυδραλιοβολούσε, τον πέτυχε και είδα τεμάχιά του, πόδια, χέρια να τινάζονται ψηλά στον αέρα. Γαντζωμένοι στο ύψωμα Καστρί, ακούγαμε τους αντάρτες από κοντά απέναντι να μας φωνάζουν.

—Απόψε θα φάει η μύγα σίδηρο και το κουνούπι ατσάλι.

Χτυποκάρδι όλη τη νύχτα σε έναν βράχο. Κατά τις εννέα το πρωί ο έμπειρος σκοπευτής του μπρεν μας, εγώ ήμουν γεμιστής, λέει στον επίσης Αρτινό λοχαγό μας, που είχαν γνωριμίες, γιατί ήταν μαζί αντάρτες στον ΕΔΕΣ, πως θα είναι καλά εμείς να πιάσουμε πιο κάτω ένα τσουμπάρι μην ξεμυτίσουν από κει αντάρτες. Συμφώνησε αυτός και πήγαμε. Καθ' οδόν μου λέει:

—Σκόπιμα το είπα, γιατί θα γίνει μεγάλο νταβαντούρι εκεί που ήμασταν.

Βλήματα όλμων των ανταρτών άρχισαν να πέφτουν τριγύρω μας. Εκεί από κοντινό βλήμα έπαθε διάσειση το αριστερό μου αφτί κι ως τώρα βουίζει σαν να 'ναι κοντά του τζίτζικας. Μας δώσανε γαλέτα και κονσέρβα. Λυσάξαμε για νερό. Σαν είδα ότι κι άλλοι πήγαιναν κάτω στο ρέμα για νερό, πήρα κι εγώ τα παγούρια να πάω να τα γεμίσω. Με το όπλο, βέβαια. Ήταν κάμποσο χαμηλά. Φτάνοντας δε χόρταινα να πινω και να δροσίζομαι.

Αρχίσαμε να ανηφορίζουμε για τις θέσεις μας. Και τότε ελαληθεύτηκε η πρόβλεψή του. Χαλούσε ο κόσμος επάνω. Χίμηξαν οι αντάρτες, πυκνά βλήματα οπλων κι ο στρατός όπου φύγει-φύγει. Ο σύντροφός μου όλο και να με φωνάζει κατεβαίνοντας κι αυτός μην τυχόν πέσω στα χέρια τους. Τους ακολούθησα, βέβαια, στη φυγή κι ο γυλιός μου είχε μείνει πάνω. Απέναντι, προς Λάβδανη συγκεντρωθήκαμε, κι αντάμωσα πάλι με τον σύντροφό μου. Αγωνιούσε και χάρηκε που γλίτωσα.

Έτσι, την παρ' άλλη βρεθήκαμε στα Δολιανά. Την ημέρα γυμνοί μαζόμασταν, το βράδυ πίναμε μπανάνα στα μαγαζάκια. Όσπου κάποια μεσάνυχτα, έδωσαν διαταγή να φύγουμε για τον Κασιδιάρη. Το τι υπέφερα εκείνο το βράδυ δε λέγεται. Η πλάτη μου είχε ξεφλουδιστεί από την ηλιοθεραπεία και φορτωμένος τον γυλιό και φυσίγγια πονούσα φοβερά. Χαράματα στην οροσειρά προς το ύψωμα κι από κάτω να φωνάζουν αντάρτες και ανταρτίνες:

—Αδέλφια, μην πολεμάτε, ελάτε να παραδοθείτε, εδώ στο Δημοκρατικό στρατό!

Στην κορυφή ήταν δύναμή τους, μα γρήγορα την ανατρέψαμε. Πιάσαμε θέσεις, νύχτωσε. Διπλοσκοπιές και στη συνέχεια να βάζουμε εκφοβιστικές ριπές. Εγώ ως τα μεσάνυχτα και με παρατήρησε ο σύντροφός μου, να ρίχνω πιο στρωτά κι όχι στον αέρα. Έβλεπε, γιατί ανάμεσα ήταν και τροχιοδεικτικές. Αλλάξαμε νούμερο, ψόφιος από όλα με πήρε ο ύπνος δίπλα σε έναν κέδρο.

Κατά τις τρεις έγινε χαλασμός από πυρά, με σκουντάει ο άλλος, από τον ύπνο ζαλισμένος εγώ. Λέει:

—Πάμε κι εμείς με τους άλλους που κατηφόριζαν.

Είχαν ανεβεί οι αντάρτες και με γρήγορες χειροβομβίδες κατόρθωσαν να διώξουν τους πρώτους κι έσπασε η γραμμή.

Στη διασύνη και στη ζαλάδα μου δεν έβρισκα το όπλο. Φεύγω κι εγώ έτσι. Στην κατηφόρα ένα κλαδί μάγκωσε τον μπερέ μου. Πού να ψάχνω! Κατηφόρα έτσι, δίχως μπερέ. Μια εφεδρική όμως διμοιρία μας πιο κάτω, μας σταμάτησε. Διαταγή του ταγματάρχη, λέει:

—Πίσω για το ύψωμα με αντεπίθεση!

Ήταν λίγοι, φαίνεται, και εύκολα το καταλάβαμε. Ο καθένας μας κι από μια θέση. Επιθεωρεί από πάνω μας ο λοχαγός.

—Το χέρι στη σκανδάλη!, μου λέει.

—Ναι, κυρ-Λοχαγέ!, του λέω. Μα που όπλο εγώ! Ούτε και μπερέ.

Ήταν σκοτάδι πήχτρα, ευτυχώς ίσως, γιατί σερνάμενος πήγα πιο πέρα στη θέση που ήμασταν και το βρήκα το όπλο. Ξημέρωσε ήσυχα. Κατά τις έντεκα μου είπε ο λοχαγός και πήγα να πω πιο πέρα, από τα πλευρά σε ένα μπρεν μας, να βάζει στη θέση ενός αντάρτη που μας παρενοχλούσε με το μυδράλιό του.

Πήγα και του είπα.

Όσο να γυρίσω, στη μέση του υψώματος γινόταν χαλασμός. Όλμοι και επίθεση των ανταρτών. Άλλη οπισθοχώρησή μας, αυτή τη φορά ασταμάτητη. Πάλι κοντά τους τροχάδην. Οι μεταγωγικοί μόλις και φόρτωσαν τα ζώα τους. Κι από πάνω να μας ρί-

χνουν. Ο γυλιός μου με караβάνα κλπ., πάλι επάνω. Ολοταχώς σταματήσαμε στα Δολιανά πάλι. Έρθε την άλλη ο Ταξίαρχος.

—Δε ντρέπεστε ρε γαιδούρια, μας λέει, μια χούφτα κατσαπλιάδες να σας ανατρέψουν ολόκληρο τάγμα;

Είχαμε και απώλειες κάμποσους.

Τα πράγματα σκούραιναν. Μας πήγαν μετά στη Λάκα-Σούλι. Ανεβαίνοντας προς τη Ζώριστα μια σφαίρα έπεσε δίπλα μου ξυστά. Μας έβαζαν από πάνω. Όμως υποχώρησαν.

Στην άκρη του χωριού ένας τσοπάνος έβοσκε τα πρόβατά του. Τον φώναξα, ήρθε κοντά. Του έδωσα κουραμάνα και τσιγάρα. Τον ρωτούσα με τρόπο για το χωριό και την εκκλησία της Ζώριστας που περάσαμε. Έταν λέει ένας μαστρο-Μήτσος από τα χωριά της Κόνιτσας, που δούλευε εδώ με το παιδί του, τον Χρήστο, έναν ζαρζαβούλη και πειραχτήρι. Όμως, άγιος άνθρωπος ο μαστρο-Μήτσος, τον αφήναμε μόνο να δουλεύει σπίτια μας κι εμείς στις δουλειές μας. Κι άλλα λόγια καλά.

Στο τέλος του είπα ότι είμαι εγγονός του και γιος του Χριστάκη. Γελάσαμε. Φάγαμε ένα εικοσαήμερο κυνηγητό και μάχη καμιά. Ένα βράδυ, όλη τη νύχτα βαδίζαμε με βροχή να πάμε στη Λίπα, που είχαν χτυπήσει οι αντάρτες και παραλίγο να πιάσουν και τον ταξίαρχο, που έφυγε ολοταχώς αφήνοντας και το άλογό του εκεί, και στο δρόμο του έφυγε το πηλήκιο με την κόκκινη κορδέλα.

Εμείς δε συναντήσαμε αντίσταση, είχαν φύγει. Το χωριό ήταν έρημο, όπως και πολλά άλλα. Μερικοί στρατιώτες πιάσανε και ψήσανε κότες.

Κάθε βράδυ κι αλλάζαμε ύψωμα. Κυνηγητό συνέχεια, σαν να παίζαμε το κρυφτούλι. Υποφέραμε πιο πολύ από νερό. Από τρόφιμα είχαμε λίγη γαλέτα και καμιά κονσέρβα. Ένα βράδυ ήμασταν κοντά στον Ζάλογγο, στο μέρος που πέσανε οι Σουλιώτισσες. Μέρη στρυφνά, και σπάνιζε καμιά πηγή. Τέλος περάσαμε προς τον Μπουζαρά. Κάπως ησυχάσαμε. Από κει πάλι πήγαμε στο Πωγώνι. Σεπτέμβριος θα ήταν; Είχε έρθει και η Ενάτη Με-

ραρχία με τα πολλά τανκ μηχανοκίνητα και πυροβολικό, αποφασισμένοι αυτή τη φορά να καταληφθεί η Μουργκάνα. Στις 8 Σεπτεμβρίου 1948 ήμασταν, θυμάμαι, στην Καστάνιανη Πωγωνίου. Την άλλη, με πλήρη υποστήριξη της αεροπορίας, αφού τα έκανε όλα σκόνη, κατελήφθη η Αγία Μαρίνα και γαντζωθήκαμε στις πλαγιές του κυρίως όγκου της Μουργκάνας. Κάναμε θέσεις με μεγάλες πέτρες. Η νύχτα ήταν επικίνδυνη, ήμασταν με το χέρι στη σκανδάλη. Κάποτε ακούσαμε να κατρακυλούν πέτρες. Νομίζαμε πως μας επιτίθενται με καταιγισμό πυρών. Ήταν όμως ένα μουλάρι που τους είχε φύγει κι έτρεχε προς τα κάτω.

Τα μεσάνυχτα από την κορυφή κι όπως ήταν ησυχία, ακούγονταν καθαρά οι φωνές τους που έλεγαν:

—Στρατιώτες, αδέρφια, πετάξτε τα όπλα, και ελάτε μαζί μας. Εμείς πολεμούμε για το δίκιο και τη λευτεριά. Εδώ είμαστε από όλα τα χωριά, από το Κεράσοβο είναι ο τάδε, ο τάδε, ο τάδε.

(Θυμάμαι μόνο που είπε και ο Παπανικολάου, γιατί έχουμε κι εμείς τέτοιο όνομα στο χωριό μας).

—Εγώ που σας μιλάω, λέει για μία στιγμή, είμαι ο Ζδράβος από την Κόνιτσα, χασάπης το επάγγελμά μου, αλλά και τώρα είμαι χασάπης, όχι όμως για σας, τα παιδιά του λαού, αλλά για τους αξιωματικούς σας, και άλλα και μετά ησυχία.

Ξημέρωσε καμιά φορά με την ψυχή στα δόντια. Κοιτάμε στην κορυφή, καμιά κίνηση. Απόλυτη ησυχία. Τι είχε γίνει; Έφυγαν όλοι τους κι ανέβηκαν μερικές διμοιρίες με το όπλο στον ώμο.

Αυτοί, όπως μου το βεβαίωσε κι ο Ζδράβος πρόπερσι σε σχετική συνομιλία μας, ολοταχώς όλη τη νύχτα μετά την ομιλία του που είπε, λέει για να τονώσει το ηθικό των ανταρτών, φύγανε προσπερνώντας τραυματισμένους αντάρτες, που βρυχιόνταν για βοήθεια αλλά δε μπορούσαν να τους την προσφέρουν, ξημέρωσαν στις Νιγράδες, πέρασαν τον δημόσιο δρόμο και ανέβηκαν στα Ζαγόρια. Πέντε λεπτά αν αργούσαν, θα τους τσάκιζαν τα τανκς που ερχόντουσαν από τα Γιάννενα. Απορώ, πώς κατάφεραν να διανύσουν σε μία νύχτα τόση μεγάλη απόσταση. Έτσι κατε-

λήφθη η Μουργκάνα και η Ενάτη Μεραρχία έφυγε για αλλού. Δεν ξεχνώ ένα βράδυ, που πιάσανε τρεις συνδέσμους, φαίνεται των ανταρτών, στα μουλωχτά οι δικοί μας τους σκότωσαν και είδαμε τον φρέσκο λάκκο, καθώς περνούσαμε την άλλη μέρα, που τους είχαν θάψει. Πόνεσε η ψυχή μας. Αδελφοκτόνος πόλεμος, ποτέ να μην ξανασυμβεί.

Άλλη αποστολή μας μετά για το Τέροβο, με Τζαίημς. Περάσαμε Δερβίζιανα, τα συγχαίω, έγινε νωρίς τον Ιούνιο αυτό; Ξεχνώ, γιατί θυμάμαι, φάγαμε ωραία κεράσια εκεί.

Το βράδυ κάπου στρατοπεδεύσαμε. Την άλλη μέρα φύγαμε να καταλάβουμε ένα ύψωμα πάνω από τα Λέλοβα που ήταν αντίο-

τες.
Εύκολα ανέβηκαν οι πρώτες διμοιρίες, ήταν κι ο Βασίλης και γυρίζοντας μου λέει:

—Ξέρεις, πιάσαμε ή θέλησε να παραδοθεί κι έναν Παπαδημητρίου από τη Ζέρμα. Ξέρει τον Ευριπίδη (αδελφό του), τον είχε δάσκαλο λέει, γιατί κουβέντιασε καθ' οδόν μαζί του, ξέρει κι εσένα, μου λέει, που δούλευες μπαλωματής εκεί το '42.

Αμέσως βρήκαμε και τον Αλέκο Κεχαγιά, που ήμασταν και οι τρεις στον ίδιο λόχο και είπαμε σαν φτάσουμε στον καταυλισμό αμέσως να πάμε στον Διοικητή να του πούμε πως τον γνωρίζουμε κι ότι διαίως τον στρατολόγησαν, πράγμα που κάναμε μόλις αφήσαμε κάτω τους γυλιούς.

Στα μισά του δρόμου για τη σκηνή του Διοικητή, μας ρωτάει ένας φίλος μας:

—Για πού;

Του είπαμε τα σχετικά και μας λέει:

—Μπα, πάει αυτός, τον σκότωσαν ήδη.

Τι τα θες. Νιώσαμε απεριγράπτη θλίψη και τα βάζαμε με τον εαυτό μας. Γιατί να μην ενεργήσουμε πιο γρήγορα έστω και στο δρόμο; Κι ακόμη νιώθω κάποια τύψη και πριν από χρόνια εκμυστηρεύτηκα στον πατέρα του στο εργαστήριο, στην Κόνιτσα αυτό. Τα άκουγε κι από τα μάτια του κυλούσαν δάκρυα. Το ίδιο και

στη μάνα του στο Νοσοκομείο που πήγα να τη δω. Και πράγματι, όπως κατόπιν μάθαμε από τον Μήσιο, τον δάσκαλο, στα Γιάννενα πού ήταν το χωριό του Ζέρμα. Βίαια τον είχαν στρατολογήσει κι ότι ήταν πολύ καλό παιδί. Αυτά γίνονταν κι από δω κι από κει. Στενόχωροι φύγαμε και από αυτού, και ένα βράδυ ύστερα από λίγο καιρό με διαταγή πιάσαμε όλο το τάγμα τη δημοσιά κατά μήκος δώθε προς την Παναγιά Βλούστα. Είχαμε πληροφορίες πως θα περνούσε για τα Τζουμέρκα ο καπετάν-Πετρίτης με τη δύναμή του. Διπλοσκοπιές. Στο νούμερό μου είδα στα σιάδια κάτω κάποια κίνηση. Ξύπνησα και τον σύντροφό μου. Είδε κάτι κι αυτός. Έριξε ριπές με το μπρεν κι άλλοι από τριγύρω. Μετά τίποτε. Καμία κίνηση. Το πρωί είδαμε, ήταν μια αγελάδα που είχε σκοτωθεί. Και μάθαμε πως ο καπετάν-Πετρίτης με όλους, καμιά ογδονταριά περίπου κατόρθωσαν από έναν αγωγό γεφυριού και μας ξέφυγαν. Αναβρασμός, παρατηρήσεις σε αξιωματικούς τρέξαμε πίσω τους. Τους αγναντέψαμε από ψηλά που φεύγανε. Ρίξαμε όλμους, σκόρπισαν, τους χάσαμε. Γυρίσαμε στο Κουτσελιό, με τζαίημς. Κάναμε στάση, γιατί μας είχαν πει πως θα πηγαίναμε στα Γιάννενα για ξεκούραση. Όμως, ήρθε ο Διοικητής και είπε κοφτά:

—Σε ένα λεπτό όλοι κάτω!

Κατεβήκαμε μουςκεμένοι. Κακοξημερώσαμε. Σε λίγες μέρες για Τζουμέρκα, από Κατσικά. Ξεροβούνι. Εγώ, με το επιχείρημα ότι είμαι αρρωστος και είχα χαρτί από τον γιατρό να πάω για εξέταση, κι αφού αυτό δε μου το επέτρεψε, πήρα στην αναμπουμπούλα ένα ζώο και έκανα το μεταγωγικό. Ανηφορίσαμε, οι άλλοι έφτασαν στην κορυφή, δηλαδή οι διμοιρίες κι εμείς ξεμείναμε στα μισά. Και να βρίζει ο λοχαγός που είχα και τα πράγματά του στο ζώο. Το πρωί που πήγαμε, μου λέει:

—Θα πας στη Διμοιρία.

Του είπα:

—Δεν πάω.

Μου λέει:

—Και πώς μιλάς έτσι; Αδελφό μ' έχεις;

Τελικά με άφησε μεταγωγικό με δυο ζώα κι από τις Καλλαρύτες απέναντι στον Άη-Γιώργη πηγαίναμε για τρόφιμα τέσσερις ώρες μακριά. Ένα βράδυ γυρίσαμε μουσκεμένοι. Ο Αλέκος Κεχαγιάς κι ο Βασίλης έπαιζαν χαρτιά με τους υπαξιωματικούς.

Μου έδωσε ο Βασίλης την καραβάνα του με τα μακαρόνια, θυμάμαι. Κουβεντιάσαμε αρκετά. Του είχαν προτείνει να πάει να εκπαιδευτεί για ανθυπολοχαγός στην Κέρκυρα. Του είπα, από καλή προαίρεση:

—Μην πας. Θα κινδυνεύεις περισσότερο.

Το φέρω βαριά. Ίσως να ζούσε, γιατί αργότερα σκοτώθηκε στον Πύργο (Στράτσιανης), του είχα πει να δάλει ως μέσον, τον Νίκο Ρίγκα, συγγενή του απόστρατο, να μετατεθεί καπου όπισθεν. Το έκανε. Έρθε πράγματι εντολή, αλλά δεν τον άφησαν, τον θεωρούσαν αναντικατάστατο, γιατί ήταν πράγματι παλικάρι. Μια μέρα μου λέει ο λοχαγός:

—Πιάσε τα ζώα να πάρουμε τους αριθμούς των που είχαν στα πόδια.

Το ένα ήταν κλωτσιάστικο και δε μπόρεσα. Μου λέει:

—Τι να σε κάνουμε εσένα;

Και όλα αυτά ήταν αφορμές, φαίνεται, και ένα πρωινό ακούω το όνομά μου στη σκηνή να ετοιμάσω τα πράγματά μου για αλλού. Πικραθηκα. Νόμιζα για εκδίκηση θα με στείλει σε άλλο τάγμα. Βγαίνω, ρωτάω, μαθαίνω πως ήταν κι άλλοι που τους ειδοποίησαν. Και ήταν όλοι τους, τραυματισμένοι ή φιλάσθενοι που επανήλθαν. Τελικά μάθαμε θα μας στείλουν στην ταξιαρχία που έδρευε στους Φιλιάτες. Ένιωθα χαρά, φεύγοντας πήγα να χαιρετήσω και τον λοχαγό. Μου λέει δίχως να μου δώσει το χέρι:

—Άιντε, τράβα κι εκεί θα βρεις τον μπάριμπα σου.

Ήταν όμως ο σωτήρας μου.

Στους Φιλιάτες που πήγαμε, είχαμε κάμποσες μέρες καθισιό, ησυχία ούτε σκοπιά. Μας πρόσεχαν για κουρασμένους. Έτσι επανέρχομαι, από εκεί με πήγαν στη γέφυρα του Γερομέρι και

μετά στα Γιάννενα για την εκπαίδευσή μου στα νέα όπλα Μπράουνιχ. Μεσολάβησε το Πάσχα. Πήγα με μια μέρα άδεια να δω και τους γονείς μου που ήταν όλοι οι χωριανοί ανταρτόπληκτοι στο παλιό Γυμνάσιο συγκεντρωμένοι. Όλη την πρώτη μέρα την πέρασα με τον Βασίλη και τον Αλέκο Κεχαγιά, που κι αυτοί είχαν κατεβεί από υψώματα Πύργου χαμηλά να περάσουν την ημέρα του Πάσχα και το βράδυ να γυρίσουν. Γυρίζαμε στους συγγενείς. Ο Βασίλης όλο τραγουδούσε το καινούριο τότε τραγούδι. «Γαρούφαλλο στ' αφτί». Του έλεγα:

—Πες το πάλι να το μάθω!

Είχε μιαν όψη μελαγχολική. Βράδιαζε. Βγήκαμε στον Άη-Γιάννη Κόνιτσας να φύγουν. Κανένα τζαίημς δεν περνούσε. Εγώ τους έλεγα να μείνουν, τι θα τους έκαναν για ένα βράδυ.

—Εσύ καλός είσαι, του είπα, δε θα σε τιμωρήσουν.

Ο Αλέκος επέμεινε να φύγουν, γιατί τον είχαν τιμωρήσει πριν, από ασυρματιστή τον έστειλαν σε διμοιρία, τον επανέφεραν και δεν ήθελε να δώσει άλλη αφορμή.

Όσπου περνάει ένα Νοσοκομειακό. Φύγανε. Ανεβαίνοντας ο Βασίλης μου λέει:

—Έχει γούστο να με κατεβάσουν αύριο μ' αυτό.

Ψιθυρίζονταν πως θα γινόταν επίθεση στον Πύργο. Ο τελευταίος αποχαιρετισμός. Τον κατέβασαν την άλλη μέρα νεκρό. Έκλαψα πολύ σαν μου το 'πε ο Φώτης, που με παραμέρισε από το καφενείο, που πήγα στον «Παρθενώνα» το άλλο βράδυ. Για να μη με βλέπει ο κόσμος στην πλατεία αποτραβηγμένος σε μια γωνιά. Σκέφτηκα και τον πόνο του μπαρμπα-Αρίστιππου.

Εγώ στα Γιάννενα, πήγα τη δεύτερη μέρα. Κατέβηκα στη γέφυρα του Αώου να περάσει αυτοκίνητο και βλέπω προσγειωνόταν ένα αεροπλάνο στο πρόχειρο εκεί κοντά αεροδρόμιο.

Πήγα προς τα κει. Κατέβηκε ο στρατηγός Τσακαλώτος. Τον χαιρέτησα και του είπα αν μπορώ να επιστρέψω στα Γιάννενα με το αυτό αεροπλάνο. Πρώτη του κουβέντα:

—Γιατί έχεις τα μαλλιά άκοπα;

Του είπα:

—Να, δεν ευκαίρεσα.

Δεύτερή του ερώτηση:

—Γιατί έχεις φουσκωμένες τις τσέπες;

Του είπα:

—Μας κάνανε οι δικοί μας Χριστός Ανέστη, κόκκινα αβγά και τα κρατώ.

—Να πας, μου λέει, αλλά θ' αργήσει λίγο, να περιμένεις εδώ. Περίμενα και φύγαμε.

—Ήταν Ντακότα, με τρεις όλους μας.

Για πρώτη φορά κοιτούσα τα κάτω χωριά. Ήμουν σαν σε όνειρο. Σε δεκαέξι λεπτά στα Γιάννενα. Πήγα πρώτα στη Χαρίκλεια, στην Αριστέα και στην εκκλησία. Απόρησαν. Την ημέρα στον στρατώνα, το βράδυ στο καφενείο, όπου και έμαθα το τραγικό συμβάν. Καταθλιμμένος μετά το κλάμα, πήγα πάλι στη Χαρίκλεια. Ήμουν ράκος. Περνούσαν οι μέρες άχαρα. Τελειώσαμε, φύγαμε. Τη μονάδα μου τη συνάντησα στην Παναγιά Κόνιτσας. Εκεί ήταν και η έδρα της Ταξιαρχίας. Ψηλός, μελαχρινός ο ταξίαρχος, Ταβουλάρης Στυλιανός, σκληρός και άκαμπτος. Εκεί για μέρες ήμουν σαν παρακατιανός. Δεν έφτιαχνα πλέον παπούτσια, σόλες, μας έδιναν οι Αμερικανοί καινούργια, ωραία με λάστιχο από κάτω. Για να δικαιολογώ τις μέρες μου έραβα τα μπαλντούμια των ζώων, χαλινά κλπ. Φοβόμουν μη με στείλουν σε διμοιρία. Στα βουνά γίνονταν μάχες σκληρές. Κατέβηκα μια μέρα με το άλογο του ταξίαρχου κάτω στην Ντοπόλιστα να το ποτίσω. Απόλαυσα την ιππασία.

Στενόχωρος κάποιον μεσημέρι στη σκηνή, να σου κι έρχεται ο φίλος μου από την Πελοπόννησο. Μου λέει:

—Ανδρέα, έχω δύο προτάσεις. Μου είπαν να πάω στη Σχολή Υπαξιωματικών στα Γιάννενα για δύο μήνες και η άλλη να πάω τραπεζοκόμος στη Λέσχη. Σκέφτομαι το πρώτο. Πας εσύ τραπεζοκόμος;

—Και ρωτάς; του λέω.

Μόνο που δεν πήδηξα από τη χαρά μου.

—Άιντε, λέει, να σε παρουσιάσω στον υπασπιστή.

—Πήγαμε, του είπαμε.

—Για μένα, λέει, το ίδιο είναι, αρκεί να τα καταφέρει.

Και έπιασα με όρεξη εκεί υπηρεσία. Μάγειρας ήταν ο Γιάννης Διαμαντόπουλος από την Πάτρα κι εγώ, είχα πλύσιμο χύτρες, πιάτα, έκανα ετοιμασία και σερβίρισμα. Το ίδιο βράδυ, θυμάμαι, ψήσαμε μπριζόλες, κατεψυγμένες βέβαια, στα κάρβουνα.

Το κρίσιμο ήταν, που την άλλη μέρα όπως και σε όλους τους αξιωματικούς θα πήγαινα κολατσιό, γάλα, καφέ, μαρμελάδα, βούτυρο και στον ταξίαρχο που μάθαινα πως όλους τους Ηπειρώτες τους έστελνε στην πρώτη γραμμή. Με καρδιοχτύπι μπήκα στη σκηνή του, τα απόθεσα στο τραπέζι και χαιρέτησα:

—Στρατιώτης Παπαχρήστος Ανδρέας από Καστάνιανη εδώ Κόνιτσας.

Περίμενα να ακούσω απόσπασή μου σε διμοιρία. Μόνο κάτι μουρμούρισε. Βγήκα. Ανήσυχος γύριζα. Το απόγευμα ακούω να με φωνάζουν. Με πήγαν στον ταξίαρχο. «Αυτό ήταν, λέω, θα με διώξουν μπροστά». Όμως, άρχισε να με ρωτάει αν ήξερα τα μέρη, από τον Βουρκοπόταμο, την Μπουλιάνα, το χωριό, τον Καραγεώργη. Του είπα:

—Ναι.

Και λέει:

—Ετοιμάσου να φύγουμε σαν οδηγός.

Συνήλθα.

Φύγαμε. Αυτός, ο επιτελής του, και μια διμοιρία. Ως τη Μπέλεϋ (γέφυρα) με τα αυτοκίνητα. Ανηφορίσαμε στα Μολιστινά κι ανηφόρα για την Μπουλιάνα. Εγώ μπροστά. Στα μισά με πείραξε καβάλα από το άλογό του, καθώς εγώ φορτωμένος το γυλιό, όπλο κ.τ.λ., ξεκουραζόμουν. Είχα καλομάθει δυο μήνες στα Γιάννενα.

—Κουράστηκες, Παπαχρήστου; μου λέει με ένα ελαφρύ χα-

μόγελο. Συνεχίσαμε κορυφή, κατηφόρα στο χωριό που ήταν έρημο. Πετάχτηκα για ένα λεπτό να δω τον Σιόρη και τη Σιόρενα που δεν είχαν φύγει. Δε με αναγνώριζαν έτσι, με κράνος κλπ. Σαν τους είπα:

—Ο Ανδρέας είμαι, έβαλαν τα κλάματα.

Φύγαμε και φτάσαμε σούρουπο στου Καραγιώργου προς τη Λαγκάδα, ήταν το πιο προωθημένο τμήμα και είχαν εκεί συνεργασία με τον εκεί ταξίαρχο της 75ης ταξιαρχίας.

Κοιμήθηκα σε μια μικρή σπηλιά. Ήταν Μάης του '49. Κατά τις δύο τα μεσάνυχτα, ακούγαμε απέναντι επί δύο ώρες να πέφτουν συνεχώς βλήματα όλμων και ριπές. Καιγόταν ο τόπος. Χαράματα βγήκαμε στην κορυφή και είδαμε ένα στρώμα καπνού.

Μάθαμε ότι οι αντάρτες χτύπησαν τη Διλοχία, την αιχμαλώτισαν και κατέλαβαν το Πάτωμα και ήταν απέναντί μας.

Γυρίσαμε πίσω όλοι, όπως πήγαμε με τον ταξίαρχο. Στο δρόμο που και που μας βάζανε ριπές από απέναντι από την Πυρσόγιαννη. Έχασα στο δρόμο και το δεφτέρι με το ημερολόγιό μου, ασ πούμε. Είχαμε φτάσει πάλι στο χωριό. Είπα του ταξίαρχου να πάω να φέρω από τον Σιόρη ένα μπουκάλι ρακί. Δε με άφησε. Μόνο στα γρήγορα ανέβηκα να δω το έρημο, όπως όλα σπίτι μας.

Έκρινε να πάμε από τον Άη-Γιάννη. Του είπα πως είναι επικίνδυνο, γιατί απέναντι στη Στράτσιανη ήταν αντάρτες. Επέμεινε, και δίχως συνέπειες φτάσαμε στη Μπέλεϋ. Με αυτοκίνητα στην Παναγιά κι αμέσως όλη η ταξιαρχία, ξανά πίσω για τη Θεοτόκο.

Νύχτα ανηφορίζαμε πάλι προς την Μπουλιάνα. Έλεφταν και σηκώνονταν φορτωμένα μεταγωγικά, καθώς ήταν στενός ο δρόμος. Νύχτα φύγαμε κι από το χωριό. Μπλοκάρουμε έξω από του Σιόρη. Καθυστέρηση. Είχαν πάει οι πρώτοι από το σοκάκι Μπίλλη-Τζήμα και δεν περνούσαν ζώα. Φώναξα του μπαρμπα-Τάκη, χτύπησα την πόρτα. Τίποτα.

Φτάσαμε στου Καραγιώργου για εκεί ενίσχυση της 75ης ταξιαρχίας, το μέρος βαλλόταν. Βλέπω έναν νεκρό μας, τον είχαν

ρίξει ολόκληρο μισό-μισό στο σαμάρι και τον κατηφόριζαν να τον θάψουν! Κατεβήκαμε με κίνδυνο, περάσαμε το ποτάμι κι ανεβαίναμε για τη Θεοτόκο. Βλέπω για μια στιγμή να προβάλλει κοκκινωπός από το πιοτί και με μπουκάλια κονιάκ στις τσέπες ο συμπέθερος, Γρηγόρης Δούκας. Χαρήκαμε, τα είπαμε λίγο. Ήταν σε άλλη μονάδα, αλλά προχωρούσαν κι αυτοί σε υψώματα. Ήταν ολοφάνερο, γίνονταν προετοιμασίες για ανακατάληψη του Πατώματος, όπου τραυματίστηκε και ο Γρηγόρης.

Εμείς, Λόχος Στρατηγείου πιάσαμε τα σπίτια για μαγείρεμα κλπ. Ταξίαρχος, αξιωματικοί, στρατός ήταν προωθημένοι στα υψώματα. Οι όλμοι τους από τον Άη-Ληα Οξυάς μας βάζανε. Πιο πολύ κινδύνευα, σαν τους πήγαινα το φαγητό. Ήταν ένα τέταρτο ψηλά. Σε κάθε σφύριγμα οβίδας ξαπλωνόμουγ κάτω. Την ημέρα της επίθεσης χαλούσε ο κόσμος. Και έλεγε ο Ταβουλάρης την ώρα που τους πήγα το φαγητό:

—Να προχωρήσουν πάση θυσία, μπλοκαρισμένοι στα συρματοπλέγματα.

Όλη την ημέρα γινόταν μάχη. Αποτέλεσμα μηδέν. Την άλλη μέρα συγκέντρωσε όλους τους αξιωματικούς. Την ώρα που τους πήγα το φαγητό βλέπω και τον λοχαγό Κατσίκη νομίζω τον λέγανε, από τις Καλλαρύτες, θαρρώ πως ήταν. Τον χαιρέτησα. Χαμογέλασε. Ήταν αυτός που με είχε διώξει από το τάγμα. Ο σωτήρας μου.

Ρωτάει τους άλλους αξιωματικούς μου:

—Είστε ευχαριστημένοι από τον Παπαχρήστου;

—Ναι, είναι καλός, του είπαν.

—Γι' αυτό κι εγώ τον έστειλα, τους απάντησε.

Είπα μέσα μου:

—Μπαγάσα, εσύ μάλλον για εκδίκηση με έστειλες.

Περάσαμε εκεί λίγες μέρες γαντζωμένοι. Τα βράδια όλο και μετέφεραν τα μεταγωγικά μας τα πολλά βλήματα που είχαν εκεί. Ήμασταν σφήνα. Δεξιά κι αριστερά αντάρτες. Αν έλιαναν και το ποτάμι ήμασταν καταδικασμένοι. Γι' αυτό και ένα βράδυ φύγα-

με όλοι μας. Στη γέφυρα του ποταμού, μου πέφτει το ένα ζώο. Ευτυχώς δεν έσπασε πόδι. Πράγματα από το Μεσοσάμαρο τα πήρε το ποτάμι. Χαράματα στου Καραγιώργη και ολοταχώς για το χωριό. Μας έβαζαν από πέρα. Μεσ στο χωριό ρίχνανε συνέχεια. Σταματήσαμε με τα ζώα για κάλυψη στο δρόμο, σπίτι μας, Πολυξένης και πλατείας με εκκλησία. Έδωσα τα ζώα μου σε άλλον κι ανέβηκα στο σπίτι να δω μήπως κάνα βλήμα χάλασε τον τοίχο ή τη στέγη. Εντάξει ήταν. Έφυγα νομίζοντας και οι άλλοι πως προχώρησαν. Ανηφόρισα από τους Μπιμπαίους, Αγία Κυριακή, στρατός και ζώα προχωρούσαμε προς Νέλια για Μπουλιάνα. Πουθενά να δω τα ζώα μου. Είχαν καθηλωθεί κάτω, περιμένα και ήρθε ο συνάδελφος που του είχα αφήσει τα ζώα. Μου λέει, νομίζοντας πως ήμουν ξοπίσω του:

—Άφησα τα ζώα δεμένα στη Βρύση Παπαδημα.

Γυρίζω με την ψυχή στα δόντια, τα δόντια δεμένα στα παλούκια του φράχτη του κήπου του Βασίλη Κεχαγιά. Τα βάζω μπροστά και ήμουν τώρα από τους τελευταίους. Ακόμη βάζανε. Και όλο και σκεφτόμουν μη όγουν οι αντάρτες μπροστά μου, καθώς οπισθοχωρούσαμε. Έφτασα καμιά φορά στη Μπουλιάνα, όπου όλοι συγκεντρωθήκαμε και πιάσαμε γραμμή από τον Άη-Ληά μέχρι τη Γύφτισσα. Σκηνές μεγάλες, εμείς σε σιάδια πίσω από την Μπουλιάνα, οργανώθηκε κάπως η ζωή μας. Στο χωριό μας μέσα έμαθα πως σκότωσαν τα βλήματα δύο δικούς μας. Έναν στο Γυφτοκάλυβο και τον άλλο στο δρόμο κάτω από τον κήπο του Ρίγγα και τον πέταξαν κάτω στον κήπο του Τόλη Τζιουμάκα.

Φοβερά πράγματα. Έτσι όλη η περιοχή έμεινε των ανταρτών και το χωριό μας χαρακτηρίστηκε νεκρή ζώνη. Ο ταξίαρχος θαύμαζε την άγρια ομορφιά του τόπου, μοιάζει έλεγε της Ελβετίας. Έστελνε ομάδες με ζώα για νερό, ξέβγαιναν στα χωράφια, έφερναν και κεράσια. Ήταν τέλη Ιουνίου. Ωραία κεράσια, αμπόλιαστα. Άρεσαν πολύ στους αξιωματικούς. Μια μέρα ήθελαν στη Λέσχη ντολμαδάκια. Πήγα με φόβο στη Γόριανη και στα πετα-

χτά μάζεψα κληματόφυλλα. Είχαμε και μεγάφωνο, κι όλο τραγούδια, κι εκείνο το Νησιώτικο που ακόμη λέγεται: «Ξημέρωνε μια χαραυγή». Μέχρι και Καραγκιόζη μας έπαιζαν στην ύπαιθρο. Οι μεταγωγικοί που πήγαιναν για νερό στο χωριό, μπαίνανε στα ολάνοιχτα, έρημα σπίτια, που είχαν χορταριάσει δρόμοι και αυλές και ψόφιες γάτες από την πείνα ήταν αρκετές και που στο θέαμα αυτό σαν περνούσα, κοιτώντας προς τον Άη-Νικόλα με συντριβή, νοερά ρωτούσα και προσευχόμουν: «Θα γίνει πάλι χωριό ετούτο;»

Και περνούσε ο καιρός και ήρθε Ιούλιος θα 'ταν. Μια μέρα ήρθε εκεί ο Στρατηγός της 8ης Μεραρχίας Μπαλοδήμος στη Μπουλιάνα. Τους σερβίρισα το μεσημέρι, κάτι είπαν με τον ταξίαρχο και μου λέει για μια στιγμή:

—Ρε Παπαχρήστο, αφού είσαι από την Καστανιάνη, να σου δώσουμε μια ομάδα και ζώα να πάτε να θερίσετε τα στάρια κάτω, να τα αλωνίσετε και να τα πάρεις. Κοίμα να πάνε χαμένα! Έκανα καλά τη δουλειά μου στο πόστο αυτό και είχαμε κάποια οικειότητα. Σκέφτηκα και του απάντησα:

—Ευχαριστώ κύριε ταξίαρχε, αλλά αυτό δε μπορώ να το κάνω. Τι θα πουν οι χωριανοί μου σαν επανέλθουν κι ανοίξει; Ότι εκμεταλλεύτηκα μια κατάσταση;

Το εκτίμησε αυτό. Διεξάγονταν σφοδρές μάχες, Αύγουστος πια γινόταν. Προς το Βίτσι, παρενοχλήσεις στον Γράμμο.

Έφυγε το επιτελείο για την Ανάληψη. Σε λίγες μέρες κι εμείς φεύγαμε από την Μπουλιάνα για κει, αφήνοντας στα τάγματα την οροσειρά, από τον Άη-Ληά μέχρι την Ανάληψη και τη Θηλειά, όπου ήταν κι ο Βασίλης με τον Αλέκο Κεχαγιά. Έξω από την εκκλησία, εκεί που άλλοτε σαν γιόρταζε η εκκλησία έτρωγαν και διασκέδαζαν ο κόσμος σε υπόστεγα από φτέρες, ποτέ τώρα τρώγαν οι αξιωματικοί, δεκαεπτά θυμάμαι.

Μας επεσήμαναν από τη Μπούκα Πέτρα οι αντάρτες και μια μέρα την ώρα του φαγητού, μας έβαλαν περίπου σαράντα βλήματα βαρέως όλμου. Όλοι σκόρπισαν. Ήταν κι ένας Άγγλος

παρατηρητής ταγματάρχης. Μερικοί μπήκαν μες στην εκκλησία. Εγώ άφησα τα πιάτα στο Μαγειρείο που είχαμε εκεί που είναι η βρύση και ξάπλωσα δεξιά κάτω του τοίχου της εκκλησίας. Τα βλήματα συνεχίζονταν, δεξιά κι αριστερά. Δεν ένιωθα ασφαλής. Πετάχτηκα πιο πέρα σ' ένα όρυγμα.

Σταμάτησαν κάποτε. Σαν από θαύμα κανείς δε σκοτώθηκε. Λίγα ζώα μόνο τραυματίστηκαν. Δύσκολη η θέση. Έφυγε ο Λόχος Στρατηγείου για τη Γύφτισσα.

Εκεί ως και γιαούρτι κάναμε από δύο έρημες αγελάδες που αρμέγαμε. Κρύο όμως, αν και ήταν Αύγουστος. Ξανά στη Μπουλιάνα και κατά τις 10 Αυγούστου για το Ταμπούρι. Εμείς μια ομάδα και πέντε-έξι ζώα με τα είδη μαγειρείου φύγαμε την παρ' άλλη μέρα. Ανεβαίνοντας προς τη Γύφτισσα ένιωθα χαρά και έτρωγα μπλανούσκες (φράουλες).

Έλα, όμως, που λίγο πιο πέρα από τη Γύφτισσα προς το Ταμπούρι πέσαμε σε ναρκοπέδιο. Παρέσυραν φαίνεται το σύρμα με τα πόδια τους τα ζώα, χωμένο κάτω από τα φύλλα οξυάς και τράνταξε ο τόπος, όταν συνδεδεμένες καθώς ήταν, σκάσανε και οι τέσσερις μεγάλες τελερμαίν νάρκες. Τα χρειαστήκαμε. Φωνάζει ο Ανθυπολοχαγός:

—Ο καθένας πίσω από μια οξυά μην τυχόν μας έχουν στήσει και ενέδρα.

Καρδιοχτύπι. Ευτυχώς δε μας είχαν στήσει ενέδρα. Είχε σηκωθεί ένα σύννεφο σκόνης και καπνού. Ένας Πελοποννήσιος στρατιώτης τραυματισμένος βαριά φώναζε βοήθεια. Πώς να πάμε όμως, μην τυχόν πατήσουμε κι άλλες νάρκες; Σιγά-σιγά πήγαμε. Έβγαλα τον ατομικό μου επίδεσμο που κουβαλούσα από το κέντρο εκπαίδευσης ακόμη, τον δέσαμε πρόχειρα. Κοιτάζω τα δύο ζώα μου μπροστά, το ένα είχε τυφλωθεί, το άλλο είχε ξεκοιλιαστεί. Τα πράγματα, πιάτα κλπ., όλα είχαν γίνει θρύψαλα. Ένα χαρτόκουτο που είχα τα εσώρουχά μου, είχε σκαλώσει πάνω σε μια οξυά. Δίπλα από το αφτί μου είδα σταγόνες από αίμα. Ευτυχώς που φορούσα το κράνος. Θα ήταν μεγάλη η ζημιά. Άκου-

σαν από το Ταμπούρι, στείλανε ζώα και ομάδα ναρκαλιευτών, πήραμε ό,τι απέμεινε και πήγαμε στο Ταμπούρι. Ο Γιάννης Διαμαντόπουλος που ήταν μάγειρας, έφυγε για λίγες μέρες. Ανέλαβα εγώ μάγειρας, με βοηθό κάποιον Ζωγράφο από το Αγρίνιο, που όλο έβριζε, ιδιαίτερα τη Φρειδερίκη.

Γελούσα. Εκεί είδα το: «Όπου σταματάει η λογική, αρχίζει ο Στρατός».

Κατσάδιασε με τα χειρότερα και σκληρότερα λόγια μια μέρα ο ταξίαρχος έναν ανθυπολοχαγό που τον είχε στείλει για αναγνώριση και παρενόχληση με τη διμοιρία του σε ύψωμα προς τη Ζέρμα. Στο Μπουχέτσι ήταν νύχτα και δεν έκανε καλά τη δουλειά του. Κι αυτός, κοτζάμ άνδρας να στέκεται σχεδόν τρέμοντας.

Από το Βίτσι που κατέλαβε πλέον ο Στρατός με τρικλοποδιές από το Γιουγκοσλαβικό είδα φως, όπως έλεγαν και την ανοχή του Τίτο, προχωρούσε και για τον Γράμμο. Η αεροπορία όλη την ημέρα να βομβαρδίζει. Και τη νύχτα γίνονταν μάχες τρομερές, ώσπου στις 29 Αυγούστου είχαν καταληφθεί όλα τα απέναντι υψώματα και τελευταίο τους οχυρό το Καμενίκ, όπου τράνταζε ο τόπος με τα μεγαθήρια αμερικανικά βομβαρδιστικά χειντάιμπερς, με τις τεράστιες οβίδες.

Θαυμάζαμε σαν και στα κενά ακούγαμε και πάλι ριπές μυδραλίων των ανταρτών. Πώς άντεχαν σ' αυτήν την κόλαση; Είχαν λένε, και όπως κι αλλού είδαμε, πολυβολεία με έξι-επτά σειρές δέντρων στρωμένα κάθε σειρά με χώμα. Τόσο γερά που και πάνω τους να 'σκαγε βόμβα, δεν τα τράνταζε. Όμως το απόγευμα τα πάντα είχαν ησυχία. Είχαν αποσυρθεί και οι τελευταίοι. Και σαν νύχτωσε, δόθηκε, φαίνεται, διαταγή για τον πανηγυρισμό της νίκης κι από τις Φιλιάτες μέχρι την Καστοριά όλη η κορυφογραμμή και τα υψώματα επί δεκαπέντε λεπτά φωτίζονταν από φωτιστικά και τροχιοδεικτικές, που έριχναν τα τμήματα. Και το βλέπαμε τόσο καλά αυτό το υπέροχο θέαμα (με πίκρα κάποια που ήταν αποτέλεσμα εμφυλίου σπαραγμού). Καθώς ήμασταν τόσο

ψηλά στο Ταμπούρι με υψόμετρο ίσως 2.500 μέτρα. Δεν το ξεχνώ.

Την άλλη μέρα κιόλας κατεβήκαμε στο Κεράσοβο. Ο πόλεμος τελείωσε.

Πιάσαμε σπίτια, μείναμε λίγες μέρες και φύγαμε για την Βούρμπιανη πάλι σε σπίτια. Τα χωριά ήταν έρημα, βέβαια. Μαγειρεύαμε με τον Διαμαντόπουλο στο σπίτι ενός Τάτση. Πόσο άλλαξε η ζωή μας! Κοιμόμαστε επιτέλους κάτω από κεραμίδι. Τις Κυριακές έπαιρνα μέρος στη χορωδία ψέλνοντας στην εκκλησία.

Μια μέρα τσακώθηκα με τον Διαμαντόπουλο. Μου έφερε ένα χαστούκι. Ήμασταν για μέρες αμίλητοι. Μας επισκέφτηκε ο Στρατηγός Δημάρατος από την Βούρμπιανη. Γευμάτισε στη Λέσχη. Είχανε κουβέντες φιλικές με τον Ταβουλάρη. Σε λίγο καιρό αντικαταστάθηκε ο Ταβουλάρης με έναν Βλάχο.

Στο δείπνο που σερβίρισα, τους μέτρησα από μία γωνία, ήταν όλοι τους δώδεκα κι όπως αντάλλαξαν προπόσεις, ήταν σαν ο Μυστικός Δείπνος με τον Χριστό. Έρχονταν κι από την Κόνιτσα οι «Φίλοι του Στρατού» κάποτε κι ο Παύλος Μησιακούλης.

Ο Επιτελάρχης είχε για κυνήγι τη σκύλα του Αλέκου Γκάσιου δεν ξέρω πώς τη βρήκε, που δεν του την έδινε παρά τις διαμαρτυρίες του μέχρι τον Μέραρχο. Εγώ την περιποιόμουν αρκετά με αποφάγια και έκανε θυμάμαι δώδεκα κουτάβια. Έφυγε με άδεια ο Διαμαντόπουλος και ανέλαβα εγώ μάγειρας. Δίσταζα, μα μου λέει ο Επιτελάρχης (καλοφαγάδες αυτοί ξέρουν):

—Να έρχεσαι κάθε πρωί, να σου λέω τι και πώς θα το κάνεις.

Έτσι τα κατάφερα καλά. Μέχρι και στιφάδο με λαγό από κυνήγι τους έκανα ωραίο. Πήγα για τη γιορτή μου στο χωριό, που άρχισαν κι έρχονταν και γέμιζε. Ανοργάνωτοι ακόμη, κέρασα όλους στο καφενείο όσοι ήταν. Είχα κάτι φραντζόλες σε ένα καλάθι, θυμάμαι, μαρμελάδα, τσάι και μπαίνοντας στο Μεσοχώρι μου λέει ο Χρήστος Φάκας:

—Βρε Αντρέα, αυτό είναι δικό μου καλάθι, εσύ το πήρες;

Κοκκίνισα, ίσως το πίστευε.

Του εξήγησα πως στρατιώτες από Μπουλιάνα κατέβαιναν στο χωριό, μάζευαν κεράσια, έπαιρναν ρακές και κρασιά και έτσι έπεσε στα χέρια μου, τέτοια γίνονταν. Θυμάμαι, ένας μεταγωγικός στην Ανάληψη, που κατέβαινε για νερό, κρατούσε ένα αγαλματίδιο από πορσελάνη, ωραίο. Τρόμαξα να τον καταφέρω να μου το δώσει και το είχα ενθύμιο και σαν άνοιξε το χωριό το έβαλα στο τζάκι, όπου σε επίσκεψη ονομαστική το είδε ο Χριστόφορος Αναγνωστόπουλος, ήταν δικό του λέει, του εξήγησα το και το και ευχαρίστως του το έδωσα. Ίσως κι αυτός να υπέθεσε ότι εγώ το πήρα. Παίρνανε πολλά διάφοροι ασυνείδητοι στρατιώτες από τα έρημα σπίτια, μπακιρικά, λάμπες ότι τους άρεσε, μέχρι και ραπτομηχανή είχαν πάρει μεταγωγικοί σε χωριό της Λάκας στο Σούλι, από το σπίτι ενός παλά που είχε και τον γιο του στρατιώτη, έγινε ζήτημα, αναφορές, ανακρίσεις, δροήθηκε, τιμωρήθηκε και με διαταγή αυστηρή σταμάτησε κάπως μετά.

Στο χωριό, λοιπόν, κάθισα μια μέρα και είπα πότε να ξημερώσει να φύγω για τη μονάδα μου, γιατί ακόμη κυκλοφορούσαν μικροομάδες ανταρτών και φοβόμουν μην τυχόν έρθουν και με πιάσουν. Και έκανα τη σκέψη στον οντά που κοιμηθήκαμε με τους γονείς, σε μια τέτοια περίπτωση, να κατεβώ από τη σκάλα του παραθύρου στο σοκάκι στον κήπο του Γκόσιου και να φύγω προς το ρέμα. Ξαναγύρισα στη Βούρμπιανη και παραμονές Χριστουγέννων όλη η Μεραρχία μας έφυγε για τη Λάρισα. Η Ταξιαρχία μας στον Τύρναβο, βρισκόταν σε καλό στρατόπεδο, λίγο πιο έξω. Τακτοποιηθήκαμε, είχαμε έναν αρχιμανδρίτη, ανέλαβε την τραπεζαρία, έκανε τραπέζια μακριά τραπεζομάντιλα, μαχαιροπήρουνά, πιατικά όλα άλλαγμα και καλά.

Έλαμπε η αίθουσα από την τάξη. Πλέον, σαν πολίτης ήμουν, ούτε ντοκ ούτε μπερέ, περνούσα τη γέφυρα τακτικά και πήγαινα, τους έπαιρνα μπρούσκο, καλό κρασί φημισμένο, σπιτίσιο.

Ανθρώπινα κυλούσε ο καιρός. Ανταμώσαμε κάποτε με το Θεόφιλο και το Νάσο Χατζή και τα είπαμε. Έγιναν εκλογές με

τον Αντώνη Κυπαρίση από την Οξυά φίλοι. Ψηφίσαμε κέντρο, παρά την έμμεση προπαγάνδα των αξιωματικών για δεξιά.

Έγινε κατά τα τέλη Μαρτίου μια επιχείρηση άσκηση, προς τη Λιβάδι Ελασσόνας και τα βουνά, και όσο να ετοιμάσουμε ξηρές τροφές κλπ. αξιωματικών με πήραν τα μεσάνυχτα και είπα του συνάδελφου, στο Καφενείο, να του πάει αυτό το τσάι, μαρμελάδα κλπ. Εκείνος ξέχασε και χαράματα με τραβούσε από τα πόδια ο αξιωματικός, καθώς ακόμη κοιμόμουν (στην τραπεζαρία έστρωνα) βρίζοντάς με, γιατί αργώ και αποκαλώντας με κερατά, κομμουνιστή.

Θέλησα να του εξηγήσω, αλλά ήταν έξαλλος. Μου στοίχισε. Θέλησα να τον αναφέρω στον ταξίαρχο, (γιατί απαγόρευαν τέτοιες εκφράσεις), μα μου λέει ο επιλοχίας:

—Άσ' τον, καημένε, αφού σε λίγες μέρες απολυόμαστε!

Τον συνάντησα και του είπα να αναιρέσει αυτά. Μου λέει:

—Όχι, έχω στοιχεία.

Τον άφησα, με άφησε.

Είχαμε ένα αρνάκι μαύρο με κέρατα, το λέγαμε Τσιούλη. Ήταν καλοθρεμμένο και ήμερο. Το έσφαξαν το Πάσχα, ενώ η κλάση μου απολύθηκε στις 3 Απριλίου 1950.

Αυτή ήταν ημέρα σταθμός στη ζωή μου, τους χαιρέτισα όλους και δεν ένιωθα ιδιαίτερη χαρά, αναλογιζόμενος τι αγώνα θα έπρεπε να αρχίσω για τη ζωή μου. Ένα ηλιόλουστο δειλινό έφυγα με 40 δραχμές στην τσέπη. Δεν πήρα λεωφορείο, σπάνιζαν κιόλας, βρήκα ένα φορτηγό και πήγα στη Θεσσαλονίκη με τη σκέψη από κει ν' αρχίσω δουλειά.

«ΚΑΛΟΣ ΠΟΛΙΤΗΣ – ΚΑΛΟΣ ΝΟΙΚΟΚΥΡΗΣ»

Εκεί στου θείου Σταμπή το σπίτι φιλοξενήθηκα. Ήταν το ορμητήριο. Η θεία Σαβούλα με περιποιόταν, δε λέω, σαν τα παιδιά της. Ήταν εκεί κι ο Γιάννης, ο αδερφός μου. Μου συμπαραστάθηκε. Μου έδωσε και 50 δραχμές. Έκανα πρώτη μου δουλειά ένα ζευγάρι καφέ παπούτσια μου. Στο Τζάρτο που δούλευα, αλλά δε με κράτησε για δουλειά με 20 δραχμές την ημέρα, γιατί βγήκαν άλλοι, μου είπε, που πιάνουν πουλιά στον αέρα. Ήταν μεγάλη εβδομάδα. Με κατείχε μεγάλη σκέψη. Τη Μεγάλη Παρασκευή παρακολούθησα τον Επιτάφιο με τα στρατιωτικά ρούχα, δεν είχα άλλα. Πονούσε η ψυχή μου. Ήρθε η Ανασταση. Τι θα φορούσα; Είδα την Πάτρα να δακρύζει. Φρόντιζε να εξοικονομήσει κάτι πολιτικό να φορέσω και μου σιόερωσε ένα υποκάμισο.

Κάπως σουλουπώθηκα το Πάσχα. Ήταν μέρες που ήθελε να αρραβωνιάσει ο θείος την Πάτρα με τον Άρη και όχι με τον Στέλιο. Πήγαμε με το θείο και τον είδαμε. Ήταν λεβέντης, από μέσα μου όμως προτιμούσα τον Στέλιο. Περάσαμε σχετικά καλά τις δύο πρώτες μέρες του Πάσχα. Μου πρότεινε ο θείος προκειμένου να δουλέψω σε τσαγκαριό με 20 δραχμές την ημέρα, καλύτερα θα ήταν να πάω σαν επιστάτης σε δουλειές του στα Σέρβια Κόζάνης. Δέχτηκα, και την τρίτη μέρα πήγαμε. Έμεινα το βράδυ σε ένα καινούργιο, αδειανό σπίτι, που έφτιαχνε η ανοικοδόμηση, αφού με σύστησε στους τεχνίτες του που δούλευαν. Φτιάχναμε έτσι την περίφραξη του Δενδροκομικού Σταθμού Σερβίων. Ήταν κάποιος Αποστόλης και Στέργιος. Καλά παιδιά.

Τους βοηθούσα κι εγώ σαν εργάτης, να βγάλουν πιο πολλά. Ήταν στριμωγμένα τα οικονομικά του θείου. Μου έδινε με το τσιμπίδι. Την Κυριακή του Θωμά, θυμάμαι, έμεινα νηστικός, ούτε λεφτά είχα, και ούτε το θάρρος να ζητήσω να φάω βερεσέ σαν άγνωστος που ήμουν, ακόμη. Την άλλη ήρθε ο θείος, έφερε κάτι

λεφτουδάκια. Έδωσε κιόλας και για ένα αρνάκι που ψήσαμε την Πρωτομαγιά. Ήταν υπέροχος άνθρωπος αλλά φτωχός. Σιγά-σιγά μου άρεσε. Είχα πάρει και ένα γουρουνόπουλο. Το μεγάλωνα για το χωριό, μα μου ψόφησε. Ήταν το κτήμα διακόσια περίπου στρέμματα. Αγαλλίαζα στο πράσινο. Άνοιξη καθώς ήταν. Αλληλογραφούσα με τον Αλέκο Κεχαγιά και με έλεγε ρομαντικό. Τελείωσε το έργο και για συρματοπλέγμα ο θείος πήρε παλαιό από τη Μοναστηριακίου Θεσσαλονίκης. Το αποτέλεσμα ήταν να μην το παραλαμβάνει ο μηχανικός Κάλφας, που πήγαινα σπίτι του και τον εκλιπαρούσα. Πήγα στην Κοζάνη, είχε κάτι δουλειές, επισκευές στο δικαστικό μέγαρο. Τις επιστατούσα, μα δε με γέμιζαν. Εγώ τα μεσημέρια που έλειπαν, όλο στις γραφομηχανές πήγαινα και έγραφα, μου άρεσε. Κοιμόμουν με τον Κώστα, τον Γιώργο και τον Γρηγόρη Δούκα, που δούλευαν εκεί, στο Εργοτάξιο ξυλείας του Κωττάκη.

Ένα βράδυ πήρα στο πόδι τον Κώστα, που, μάθαινα πήγαινε στα μπορντέλα, με αντιλήφθηκε και μπήκε σε ένα σινεμά. Ένιωθα σαν καθήκον μου, σαν θείος να μην παραστρατίσει. Ίσως να ήταν λάθος μου. Ο θείος τα βράδια που τρώγαμε, τις πιο πολλές φορές βερεσέ, και γιόταν στους άλλους συναδέλφους του, πως έχει τον καλύτερο επιστάτη. Και πράγματι, έδειχνα ενδιαφέρον, και κρατούσα λεπτομερή λογαριασμό μέχρι πενήνταράκι.

Τελειώσαμε κι εκεί πήγαμε στη Θεσσαλονίκη σε κάτι δουλειές. Μου έδινε 700 δραχμές το μήνα. Με τον πρώτο μου μισθό πήρα πατάτα, ποτήρια, είδη σπιτιού για το χωριό. Στη Θεσσαλονίκη έκανα κι επιμετρήσεις. Έμπαινα στη δουλειά όμως, στενοχωριόμουν να μην έχω περιεχόμενο.

Είχε πάρει ο θείος μου μια δουλειά στη Φλώρινα, σε ένα χωριό Μπούφι, μα αργούσαν τα χαρτιά, γιατί το οικόπεδο αυτό που θα γινόταν Σταθμός Χωροφυλακής, ήταν σχολικό και χρειαζόταν έγκριση του Υπουργείου Παιδείας. Αργούσε. Πήγαινα και στον Γιάννη που δούλευε στο γραφείο. Δεν περνούσαν οι μέρες. Είπα για κοστούμι με τις οικονομίες μου, μου πρότεινε, δέχτηκα

και μου μεταποίησε ένα γκρι μεταχειρισμένο ωραίο.

Συζητώντας θυμάμαι, του έλεγα:

—Καλύτερα κανείς να κάνει καριέρα σε επαρχία.

Με τη σκέψη αυτή σαν αργούσε η δουλειά στο Μπούφι, είπα του θείου πως δε μπορώ να κάθομαι και να με πληρώνει. Μου είπε:

—Μείνε!

Όμως, έφυγα για το χωριό, καθώς μάθαινα κιόλας ότι γίνεται ανοικοδόμηση και είχε κίνηση.

Έτσι τον χαιρέτισα και έφυγα, θα ήταν Αύγουστος; Αρχισα τη δουλειά στο τσαγκαριό. Ήταν αρκετή. Λαβαίνω γράμμα από τον θείο, το οποίο κρατώ. Μου έγραφε, πως τον άφησα μόνο με τόσες δουλειές, είχε και στις Σέρρες. Και πως δεν είχε ούτε 100 δραχμές να πληρώσει τεχνίτη να φτιάξει τη σιδερένια πόρτα της εισόδου στον Δενδροκομικό Σταθμό Σερβίων, για να εγκρίνουν επιτέλους τη δουλειά του. Πόνεσα. Και πιο πολύ, όταν έμαθα για την αυτοκτονία του. Ήταν 3 ή 13 του Οκτώβρη, μου το είπε ο αδερφός μου, ο Μήτσος επάνω στον οντά που είχα ξαπλώσει για μεσημέρι. Ήταν αδύνατον να πάω. Είχε πέσει στη θάλασσα κοντά στον Λευκό Πύργο. Τον βρήκαν ύστερα από δύο ημέρες αναζήτησης. Στη δουλειά των Σερρών είχε πάρει τον Αλέκο Τσιαλογιάννη. Η Πάτρα τον έψαχνε στις Σέρρες. Είχε πάθει, φαίνεται, βαριά μελαγχολία κι όλο διάβαζε σύννοψη και ψαλμούς. Απ' ό,τι λεγανε, τη μοιραία μέρα βγήκε λέγοντας πως πάει να ανταμώσει κάτι φίλους.

Ψάξανε και βρήκανε κάτω από το προσκέφαλό του ένα σημείωμά του. Έλεγε: «Αίτιος για τον θάνατό μου είναι ο κουμπάρος μου ο Κώστας (από τον Πεντάλοφο), που δε θέλησε να παραλάβει τις δουλειές μου». Ήταν μηχανικός. Εγώ προσθέτω πως είχε ξανοιχτεί πολύ στις δουλειές του, είχε αγοράσει και αυτοκίνητο, λεφτά δεν είχε και οι εργάτες ζητούσαν τα μεροκάματά τους. Ήταν ευαίσθητος άνθρωπος.

Τον έκλαψα πολύ, κι ακόμη νιώθω τη συνείδησή μου βαριά,

γιατί να μην του συμπαρασταθώ μένοντας εκεί.

Απ' ό,τι μου έλεγαν οι Μηρτοσηκαίοι μετά που δούλευαν προς τα κει, η οικογένειά του είχε και μεγάλες οικονομικές ανάγκες.

Κι όλο τους έστελνα ό,τι έβγαζα. Δε χώνεψα, όμως, το άδικο μετά, που ενώ εισπράξανε λεφτά από τις δουλειές που το ξεκαθάρισμα επιτάχυνε ο θείος Δημοσθένης Δούκας, δε θέλησαν να πληρώσουν ένα δάνειο 400 δραχμών που είχε πάρει ο θείος για να φάμε, από έναν Χαρίση από τις Χιονιάδες;

Ήμουν μάρτυρας εγώ που πήγα και τα ζήτησα και σαν μου έγγραψε ο Χαρίσης αυτό, του απάντησα πως και μάρτυρας έρχομαι για σένα, αλλά προτίμησε να τα χάσει παρά να τους πείσει σε δικαστήριο. Συνέχισα όσο κάπως τακτοποιήθηκαν και ούτε φαντάζομαι τα θυμούνται και να τα αναγνωρίζουν.

Εγώ είχα ριχτεί με τα μούτρα στη δουλειά στο χωριό. Είχα πάρει και βοηθό τον Στέφανο Τσάγκα από τη Ζέρμα, που με τα αστεία του ξεχνούσαμε κάπως τον πόνο μας για τον χαμό του θείου, προπάντων η μάνα μου τον είχε αδερφό της. Δούλευα σκληρά και προετοιμαζόμουν να παντρευτώ τη Χαρίκλεια.

Θυμάμαι μια μέρα πήγα στο Λακούλι Αγίου Παντελεήμονα και στη Βρύση να συγκεντρώσω τις σκέψεις μου. Με τα πολλά, αποφάσισα να πάσω τη Χαρίκλεια και στις 6 Γενάρη 1952 παντρευτήκαμε. Εκείνη την ημέρα παντρευόταν και ο Γιώργος Παπαχαρίσης. Θυμάμαι με ρωτούσε ο Βασίλης Τζήμας, πώς νιώθω και του απάντησα:

—Σαν να παίζουμε θέατρο κι εγώ να έχω το ρόλο του γαμπρού.

Ήμουν την ημέρα του γάμου άφραγκος, αφού εξασφάλισα τα πλέον απαραίτητα. Κάτι ψώνια βερεσέ από τον Τάκη Καλογήρου, του άφησα ενέχυρο παρά τη θέλησή του κάτι καινούργια παπούτσια. Η Καλογήρου με πρόσμενε στην πόρτα αντί της πεθαμένης πεθεράς. Μου έριξε ένα κασκόλ.

Πλούσιο τραπέζι είχαμε στο σπίτι μας, αφού είχαμε σφάξει μοσχάρι που μεγάλωνε η μάνα μου 80 οκάδες τότε, και το γλέ-

ντι με τραγούδια κλπ. κράτησε ως τις τέσσερις το πρωί. Έκανε πολύ κρύο, και την ώρα που πέσαμε για ύπνο στο επάνω δωμάτιο, ΤΕΑ ξεκινούσαν για υπηρεσία στη Γύφτισσα, καθώς ακόμη η κατάσταση από τους αντάρτες ήταν ρευστή.

Μάζεψε η κυρά από κεράσματα 600 δραχμές. Σκεφτήκαμε και φύγαμε την Τετάρτη για γαμήλιο ταξίδι στην Κέρκυρα. Μας εμπόδισε η Καλογήρου, γιατί ήταν χειμώνας και περάσαμε ξέγνοιαστα στα Γιάννενα μόνοι στο σπίτι του Μήχου υπό βροχή. Γυρίσαμε στο χωριό με χιόνια και θυμάμαι καθώς καθίσαμε, πριν βγούμε στο εικόνισμα Πλάσης για ξεκούραση είπα της κυράς:

—Μας αναμένει σκληρός αγώνας.

ΑΓΩΝΑΣ ΕΠΙΒΙΩΣΗΣ

Και ριχτήκαμε με σύμπνοια στη δουλειά. Σε ένα χρόνο είχαμε φτιάξει είκοσι δύο γίδια και δύο αγελάδες. Τη μια πολύ γαλακτερή, τη Μαυρουλά από το Ασημοχώρι, και την άλλη από τον Παπα-Θεμιστοκλέους από τον Γοργοπόταμο. Τζίφος όμως, το κέρδος ήταν μηδαμινό. Κοντά στη δουλειά μου, έκανα και τον μανάβη, τον ψαρά και τον έμπορα. Κάθε που κατέβαινα στα Γιάννενα, έπαιρνα τέσσερα δοχεία ρακί από τον Τσάμη, τα πουλούσα στην Κόνιτσα κι από τα Γιάννενα έφερνα δυο καλάθες ψάρια δρομίτσα. Κάτι έβγαζα. Μου έστελνε κι ο Ηλίας Γιαννουλής άλευρα αυτοκίνητο, και τα πουλούσα με 5 δραχμές κέρδος το σακί. Μια φορά μόνο κέρδισα 180 δραχμές, που κατεβαίνοντας για τα Γιάννενα, στου Μπέλεϋ μου είπε ο Βαγγέλης Ραπακούσης που διατηρούσε μαγαζί εκεί, και με ωραία μπακαλιαράκια, πήρα ένα αυτοκίνητο άλευρα, γύρισα στο χωριό, τα πούλησα όλα το ίδιο βράδυ στον Άη-Νικόλα. Ως εκεί πήγαινε το αυτοκίνητο. Πρώτος, θυμάμαι, ήταν ο Κωστά-

κης Παπαδάμος. Πήρα το πρώτο μου μεγάλο μεροκάματο.

Με αυτή τη δραστηριότητά μας όμως, άρχισαν χωριανοί και μας κυνηγούσαν και με το παραμικρό κατέφευγαν σε μηνύσεις με την ανοχή ή ακόμη και προτροπή πολλές φορές άλλων συγχωριανών. Κι ο Μιχαήλ Τζήμας, αγροφύλακας τότε του χωριού, δεν κρατούσε πάντα και την καλύτερη στάση. Έτσι μου έκανε ο Αργύρης, γιατί λέει στις 18 Νοεμβρίου πήγε η κουτσή αγελάδα μου στη Σέργεια στον Αγιο-Παντελεήμονα και του έφαγε 10 κιλά φασόλια. Είχε πέσει η αγελάδα μπουρίζοντάς την μια άλλη στη γέφυρα Μαλνίτσας από τοίχο, έσπασε το πόδι και με φορείο σκάλα τη φέραμε στο χωριό. Παλικάρι η νούνα Μάχη Στεργίου. Βοήθησε πολύ. Τη φέραμε στον Λαγκαδιώτη, την έδεσε, μα είχε πάθει αγκύλωση.

Κι όσο εγώ ήμουν απασχολημένος με κάποιον κύριο Πουκαμισά, μηχανικό, που τυχαίως, καθώς πήγαινα για ψώνια στα Γιάννενα, συνάντησα, είπαν ότι θέλουν να φτιάξουν αρδευτικό όπου προσφέρεται, πήγα μαζί τους ως την Πυρσόγιαννη, τους έδειξα το χωριό μας, τα χωράφια και τα νερά, τους έπεισα ότι προσφέρεται και σαν δέχτηκαν, πήρα από εκεί τηλέφωνο τον Βασίλη Ρίγγα που ήταν πρόεδρος, να κάνει ετοιμασία, πήγαμε κι αποφασίστηκε και έγινε στο χωριό μας τότε, για όλα τα χωράφια αξίας τότε 800.000 δραχμών. Ήμουν Κοινοτικός Σύμβουλος, γι' αυτό ακριβώς, γιατί με απασχολούσε αυτό το θέμα, δεν προσέξα την αγελάδα που είχαμε απολύσει στις Σέργεις, μια και είχε γίνει η συγκομιδή και είχα τότε βοηθό τον Πέτρο Ζιώγα από το Κάντσικο, είχε φύγει ο Στέφος, δεν προσέξαμε που πέρασε το λακούλι και πήγε στον Αργύρη.

Σε παρακλήσεις μου να του δώσω 5 ή 7 έστω οκάδες φασόλια πηγαίνοντάς τα μάλιστα και στη γυναίκα του στο σπίτι τους δεν δέχτηκε, και είπα παραπάνω δε μπορώ, είναι μεγάλη αδικία, γιατί ούτε οκά δε θα μάζευε αυτόν τον καιρό. Πιο πολύ όμως, μου κακοφάνηκε με τον Βαγγέλη Τσιαλογιάννη.

Ήταν Κυριακή και μου λέει η μάνα να πάω το γομάρι στον

Άη-Νικόλα να φάει κάνα καρόφυλλο. Της είπα όχι, γιατί ενδέχεται να πάει σε κάνα χωράφι και ξέρεις ο αγροφύλακας Τζήμας μας κυνηγάει.

—Είναι φραγμένα, είπε, και το πήγα.

Και τι σύμπτωση να περάσει το ζώο από ένα χωράφι του Βαγγέλη στις Παντζούς. Και να ζητάει μετά κι αυτός όπως απέκοψε ο αγροφύλακας 8 οκάδες στάρι. Του είπα εντάξει. Ήξερα τι με περίμενε, και είπα στον Βαγγέλη:

—Μου χρωστάς από παπούτσια να τα αφαιρέσω 8 X 10 δραχμές που είχε το στάρι = 80 δραχμές.

Φάνηκε ότι τα συμβιβάσαμε. Όμως ήρθαν και οι δυο μηνύσεις μαζί.

Στο Δικαστήριο ο πρόεδρος κατάλαβε το άδικο, με ρώτησε αν κοντά εκεί έχω κάνα χωράφι, σκέφτηκα τα Πλάγια του είπα ναι και με αθώωσε. Όμως με τον Αργύρη πλήρωσα 420 δραχμές, γιατί ο μάρτυρας που είχα, ο Χρήστος Μούσιος, ο αγροφύλακας από τη Λαγκάδα που πήρα και μετρήσαμε το χωράφι και να πει μόνο ότι είναι 18 τετραγωνικά μέτρα, ενώ ήταν εκεί δεν παρουσιάστηκε για να μην κατοφανεί του Τζήμα φαίνεται. Έτσι, ενώ τον φώναζαν δεν ήρθε, δεν επιβεβαιώθηκαν τα όσα είπα. Κατ' ανάγκη με δίκασαν 10 οκάδες φασόλια αποζημίωση που πήρε X 12 = 120 δραχμές ο Αργύρης και 300 δραχμές τα δικαστικά έξοδα συν = 420 δραχμές.

Μου ήρθε ο ουρανός σφοντύλι. Από απέναντι στην αίθουσα μου έτριζε ο Αργύρης τα δόντια ότι με εκδικήθηκε. Του είπα:

—Σε κακιά μεριά να τα δώσεις.

Δυστυχώς συμβαίνουν κι αυτά έντονα στις μικρές αγροτικές κοινωνίες.

Ο κόσμος κοιτούσε. Έξω που βγήκαμε, παραλίγο να έρθουμε στα χέρια. Κι όπως έμαθα μετά από καιρό, του έλεσε το πορτοφόλι μες στο βόθρο του αποχωρητηρίου τους. (Τότε ήταν μια γούρνα κάτω από τη λεκάνη, τρύπα δηλαδή) και όχι μόνο το έχασε, αλλά και ώρα πολλή έψαχνε ανακατεύοντας τα σκατά να το βρει.

Αυτά μου τα έλεγε η συμπεθέρα του, η Πηνελόπη Μπίλη. Τόσο πικραμένος ήμουν που είχα εκφραστεί:

—Όταν πεθάνει, θα πούμε πως ένας σκύλος ψόφησε.

Το κυνηγητό συνεχιζόταν. Ως και ο μπαρμπα-Γιάννης Τσόγκας (τον έβαλαν) μου λέει Αντρέα, πήγαν οι κότες στον κήπο, μου φάγανε το αφύτρωτο κριθάρι.

—Πόσο; του λέω.

—3 οκάδες, λέει, 10 δραχμές = 30 δραχμές.

Του τα έδωσα. Του Γιώργου Δάρλα επίσης, δίχως καν να ρωτήσω αν είναι αλήθεια, σαν μου είπε πως η αγελάδα μας πήγε στα κάτω πλάγια και του κι έφαγε καλαμποκιές. Ήξερα και από πού ξεκινούν όλα. Υποπτεύομαι κι από τον Χριστόφορο Γκόσιο που ευγενικά του ζητήσαμε ένα δεμάτι γουτζέ και μας το έδωσε, γιατί η αγελάδα του είχε καταφάει το τριφύλλι μας στα Πλάγια. Η αποκορύφωση ήταν με την Κοραλία Μηρτσέκη. Τα ίδια κι αυτή πήγαν οι κότες στον κήπο της (είχαμε τότε δεκαεπτά άσπρες μεγάλες Λέγιεφ με κοτίτσι συρματοφτιαγμένο μπροστά στην καλύβα του Τάκη Μπίλη, όλοι τις ζήλευαν), λέει και της έφαγαν το κριθάρι. 10 οκάδες κι αυτηνής X 8 = 80 δραχμές. Πήγα σπίτι, τα κανόνισαμε λέω του Τζήμα που βγήκα έξω:

—Εντάξει μου έκανες τη μήνυση.

Μου λέει:

—Όχι, θα την κάνω.

Λέω:

—Δεν έχεις δικαίωμα, αφού συμβιδιαστήκαμε.

Έλεγε τα δικά του συνέχεια, από το σοκάκι που κατεβήκαμε για το καφενείο του Γούλη Βασιλάκου, που είχε όπου τώρα το σπίτι του, εγώ να κάνω να πειστεί, ώσπου μου λέει:

—Πήγαινε και κάνε τα παράπονά σου!

Μπήκαμε στο καφενείο. Ήταν γεμάτο κόσμο. Είπα δυνατά:

—Διαμαρτύρομαι μπροστά σας, γιατί ενώ ο αγροφύλακας ξέρει ότι συμβιδιαστήκαμε με την Κοραλία, επιμένει να κάνει και μήνυση.

—Ναι, λέει και πάλι, πήγαινε όπου θέλεις.

Κανείς δε μίλησε. Αυτό ήταν. Πήγα σπίτι και του έκανα μια καλή αναφορά στον Αγρονόμο Κόνιτσας, που ξέροντας ότι τα έχει καλά μαζί του, του έγραφα ότι αν αυτός δεν πάρει θέση, θα αναφερθώ πιο κάτω. Φαίνεται την έλαβε σοβαρά υπ' όψιν του.

Γιατί σε λίγο καιρό μας κάλεσε και τους δυο, ο Έπαρχος τότε, κάτω. Πώς διαβιβάστηκε στον Έπαρχο, δεν ξέρω. Ξέρω μόνο, όταν σαν μπήκα στο γραφείο του και με ρώτησε τι μου συμβαίνει με τον αγροφύλακα, του εξέθεσα την κατάσταση, του είπα ότι είμαι τσαγκάρης, προσπαθώ να παραμείνω στο χωριό, και επειδή όλο λιγοστεύει η δουλειά μου, αναπτύσσω και λίγη κτηνοτροφία: είκοσι γίδια, δύο αγελάδες, δεκαεφτά κότες να θιάζω κάτι κι απ' αυτά, όμως με κυνηγάει ο Τζήμας ο αγροφύλακας και δε μπορώ να σταθώ παρά τις σκληρές προσπάθειες με τη γυναίκα μου. Με άκουσε προσεκτικά, έδειξε κατανόηση και μου λέει:

—Έχεις δίκιο. Θέλεις να τον κυνηγήσουμε ποινικά;

Σκέφτηκα και του είπα όχι, γιατί ο γιος του έχει παντρευτεί την κόρη του αδελφού μου (Κούλα του Μήτσου). Το εκτίμησε κι αυτό και θγήκα. Πήγε μετά ο Τζήμας. Τι του είπε, δεν ξέρω.

Τον είδα μόνο να έρχεται κλαμένος στην πλατεία που καθόμουν με τον Νίκο Καψιμάλη, και στο δρόμο που γυρίζαμε για το χωριό, μου λέει, «δε φταίω κι εγώ, άλλοι με έβαζαν». Από τότε με άφησε ήσυχο κι αρχίσαμε να μιλιόμαστε. Δε με ξαναενόχλησε, όμως το πικρό ποτήρι το είχα πει με τόσες συνέπειες. Όλα αυτά και η ματαιοπονία των προσπαθειών μας από όλα η δουλειά μου, γαλακτοκομικά, κρέας που παρακαλούσαμε να πουλήσουμε, και λίγα είδη εμπορίου με κάνανε να σκέφτομαι για άλλη κατεύθυνση.

Συνεχίζω εδώ τις αναμνήσεις μου σήμερα στις 23 Γενάρη του '88, καθώς το απόγευμα του Σαββάτου, αφού το πρωί έκανα μια βόλτα στην Αθήνα, επισκέφτηκα τα πρώην από το 1960 περίπου αφεντικά μου τον Δήμο και τη Χρυσούλα και έβγαλα κάτι

στάμπα για μποτάκια και σκαρπίνια σε κάποιον Ηπειρώτη από τις Καλλαρύτες που κάνει ανδρικά μη έχοντας τι άλλο να κάνω και είναι η πρώτη φορά που έτσι κάθομαι στη ζωή μου, εδώ στη γκαρσονιέρα με την καθαριότητα, την ησυχία και τη ζέστη του καλοριφέρ.

Στο διάστημα που προανέφερα στα προηγούμενα, για τη σκληρή μας προσπάθεια να κρατηθούμε στο χωριό και το κυνηγητό που μας κάνανε, αναφέρω κι ένα άλλο περιστατικό που συνετέλεσε να δεχόμαστε κι από αλλού «πυρά». Ήταν το εξής:

Η κουμπάρα μας, Μαρία Μπέζα, που ο πατέρας μου είχε βαφτίσει τον γιο της Διονύση με κάπως ιδιάζουσες συνθήκες, γιατί τις πέθαιναν τα παιδιά μωρά, στα χωριά τ'όχουν να δάλουν το νεογέννητο σε ένα σταυροδρόμι κι ο πρώτος που θα πέρναγε να βγάλει το όνομά του για να ζήσει. Έτσι ο πατέρας, χαράματα, καθώς πήγαινε στο χωράφι μας στα Πλάγια, το είδε φασκιωμένο, πετάχτηκε από τη γωνιά η Μπέζα, και λέει:

—Νουνέ το όνομά του!

Κι ο πατέρας το ονόμασε Διονύση. Και έζησε: Και μας έκανε την τιμή να έρθουμε να τον στεφανώσουμε από το χωριό εδώ στην Αθήνα, άσχετα αν μετά χώρισαν, και τον γιο τους τον πήρε η μάνα του.

Η κουμπάρα μας, λοιπόν αυτή, φεύγοντας για τον Πειραιά εδώ, μας ανέθεσε να μαζεύουμε την καρυδιά της, και να της στέλνουμε τα καρύδια, όπως κι έγινε την πρώτη χρονιά της απουσίας της. Τη δεύτερη χρονιά, εκεί που πήγα να ρίξω τα σκουπίδια στο λάκκο από τη γέφυρα, βλέπω επάνω στην καρυδιά κίνηση να τη μαζεύουν άλλοι. Συμπτωματικώς περνούσε ο αγροφύλακας Τζήμας, τον ρώτησα ποιοι είναι και γιατί, μου λέει:

— Η Πάτρα Γκόσιου και η Αλεξάνδρα Ευσ. Γκόσιου, που λένε πως είναι δική τους.

Του είπα να τις εμποδίσει, στάθηκε αδύνατον και αναγκάστηκα να του πω να κάνει μήνυση, γιατί είναι της Μπέζας κι εμένα με είχε εξουσιοδοτήσει. Σε επανειλημμένες προσπάθειες

να δώσουν τα καρύδια, επέμειναν πως ανήκει σ' αυτούς. Αναφέρθηκε το γεγονός στον Αγρονόμο, ήρθε ο ίδιος για επιτόπου εξέταση και συμβιβασμό, είδα το βράδυ στο Καζαναριό του Χριστόφορου, έπαιρνε το μέρος των Γκοσαίων, και υπεραμυνόμενος τα συμφέροντα της κουμπάρας, αν και νιώθω πού κλείνει η κρίση σας, μεροληπτικά, είπα:

—Θα συνεχίζω να υποστηρίζω το δίκαιο.

Κι έτσι με εχθρότητα για μένα από αυτές, φτάσαμε στο Ειρηνοδικείο στην Κόνιτσα.

Θυμάμαι στο Κρουνέρι που πηγαίναμε, ο Γιώργος Μπίλλης που έπαιρνε το μέρος της Πάτρας και της Αλεξάνδρας μου είπε να υποχωρήσω. Του απάντησα:

—Όχι, δεν είναι έντιμο.

Στο Δικαστήριο είπαν τα δικά τους, ότι είναι στην Πλαγιά κάτω από τα σπίτια τους προς το ρέμα, το ίδιο κι ο Μπίλλης, ρώτησαν κι εμένα και θαρρετά τους απάντησα:

—Ναι, έτσι είναι, μα εγώ θυμάμαι από μικρό παιδί, πως πάντα τη μάζεψε ο Χριστόδουλος Δροσγκας (πατέρας της κουμπάρας Μαρίας) και την ξέραμε για δική του.

Κατάλαβαν φαίνεται την αυθαιρεσία, κι από το γεγονός ότι αυτός την είχε φυτέψει και είχε κάνει πεζούλι όπως έμαθα, και την κατείχε τόσα χρόνια, τις δίκασε να δώσουν τριάντα οκάδες καρύδια και τα δικαστικά να πληρώσουν. Έτσι δικαίωσα την κουμπάρα, κι όπως εκτίμησαν τα καρύδια με 15 δραχμές την οκά, όπως τα πήρα εις χρήμα τα λεφτά, αμέσως πήγα στο ταχυδρομείο και της τα έστειλα γράφοντάς της, πως έκανα το καθήκον μου, αλλά στο εξής, να την αναθέσει αλλού, γιατί αφιλοκερδώς δημιούργησα εχθρούς συγγενικά πρόσωπα. Άρχισα να αποκαρδιώνομαι για όλα. Ακόμη και το χωράφι στου Σίνιου που πήγαμε με την κυρά μου και ανοίξαμε, και μπουλντόζα βάλαμε να το κάνει κάπως ίσιο περίπου 2-3 στρέμματα, με όλη τη φροντίδα που πηγαίναμε μέρες και με τον Πέτρο Ζιώγα που είχαν βοηθή, ό,τι κι αν σπέρναμε δεν πρόκοβε. Ίσως από έλλειψη νερού. Εί-

χαμε σπείρει και καλαμπόκι υβρίδιο, που τότε είχε πρωτοβγεί. Τίποτε. Κάτι κλήματα, κάτι γινόταν κι από μερικά ακόμη σώζονται βέργες. Και μ' αυτό όμως υπήρχε κατατρεγμός, λες και καταπατούσαμε αλλουνού κτήμα. Στα καφενεία γίνονταν σχόλια. Κάτι ελατάκια που βρέθηκαν κομμένα στην άκρη, τα απέδωσαν σε μας, και μας έκανε αναφορά ο δασοφύλακας Βασίλης Πρέντζας, (που εγώ τον παρότρυνα να μπει σ' αυτή τη θέση και σώθηκε) πήγαμε στον Δασονόμο στο Κεράσοβο μια μέρα οι δυο μας, έψαξε κάτι χαρτιά του. Βρήκε ένα παραθυράκι φαίνεται, με κάλυψε και δε φτάσαμε στο Δικαστήριο στην Κόνιτσα που ήταν αυστηρό.

Όλα, λοιπόν, φαίνονταν σκούρα. Τα γίδια ένα καλοκαίρι τα πήγαμε στη Λαγκάδα να μην έχουμε την έννοια τους και να παίρνουμε έτοιμο το μαξούλι, το τυρί και το βούτυρο. Πήγαμε από την Ανάληψη, και τα κουρέψαμε, και τρομάξαμε να βγούμε στην Ανάληψη πάλι από τα στενά κι επικίνδυνα μονοπάτια που κάτω ήταν γκρεμός απότομος. Τον άλλο χρόνο τα πήγαμε στον φίλο μου τον Αντώνη Σίμο στο Κάντσικο που ήμασταν μαζί στρατιώτες, και ήταν εκεί καλύτερα, πιο καθαρά με τυροκόμο τον μπαρμπα-Σταύρο Ζούρα. Το άλλο καλοκαίρι μου είπε η Ευγενή, η τόσο καλή αδερφή, να πάμε και τα δικά της και καθώς είχε έρθει η Αλεξάνδρα από τη Ρουμανία, τα πήγαμε μαζί με πολύ κόπο, γιατί στον Άη-Σωτήρο γύριζαν, πήγαιναν δεξιά-αριστερά στο λόγγο, τρομάξαμε όσο να τα στρατιάσουμε. Μαζί πήγαμε πάλι εκεί με το γαϊδουράκι και φέραμε το τυρί και το βούτυρο. Κόπος πολύς. Βλέποντας έτσι πήγε κι ο Τζήμας τα δικά του, τα είχαμε καλά πλέον σχετικά, έλα όμως που έγινε ζήτημα μετά στο Κοινοτικό Συμβούλιο Καντσιίκου, γιατί να βόσκουν στον τόπο τους ξένα γίδια και μας ειδοποίησε ο πρόεδρος Γιώργος Ζιώγας (μπα-κάλης τώρα) και πήγαμε και τα πήραμε. Τα αφήσαμε στη Λαγκάδα, στον Αλέξη Τσιούτσιο.

Κακοπέρασαν ως το φθινόπωρο που τα πήραμε. Απορώ πού βρήκαμε αυτή τη θέληση και την αντοχή. Συνέχεια σκληρός αγώ-

νας. Ή τότε που με τον Μίχο Πρέντζα, τον Θόδωρο τον μακαρίτη και τον Βασίλη, αποφασίσαμε να κάνουμε κάποια εγκατάσταση και να ξεχειμωνιάσουν εκεί. Γιατί τα κατοικίδια που με τον Βασίλη πήγαμε και τα πήραμε κοινά πενήντα περίπου από τον Αμάραντο για πάχυνση, δεν πήγαν καλά, δεν τα πουλήσαμε κι αναγκαστήκαμε να τα κρατήσουμε και τον χειμώνα εκεί. Και δώσ' του να κουβαλάμε άκρες από το Κεράσοβο, και το χωριό για να φτιάξουμε τις ψευτοκαλύδες στα Μαμάδικα Ντέρτη.

Και πάλι άτυχοι. Έκανε εκείνη τη χρονιά τον πιο βαρύ χειμώνα. Χιόνι πολύ, μάταια πηγαίναμε και ζωοτροφές καλαμπόκι από το χωριό. Έτρωγαν σαν οι λαγοί τις φλούδες από τους κορμούς. Τι να προλάβουμε, ήταν πολλά. Θυμάμαι σε κάτι εκλογές το '56 ψήφισα πρώτος το πρωί, παίρνω στον ώμο μια τρίμετρη καρούτα και με αέρα πολύ που τη στριφογυρίζει και χιόνι ως το γόνατο από τον Άη-Γιάννη, πήγαμε στα μαντριά να τουςβάλουν καλαμπόκι.

Ήταν θυμάμαι, κι ο Παύλος Καλογήρου που είχε πάει κι αυτός τα δικά του. Κουβαλήσαμε και λίγο κλαδί από τις κλαδαριές, και γυρίσαμε το βράδυ. Πόσο ήταν δύσκολη η ζωή, γενικά ήταν σκληρές οι συνθήκες.

Η κυρά ήταν τότε έγκυος στη Μαρούλα, και παραλίγο να πέσει κάτω από την κούραση στον Άγιο Παντελεήμονα που γυρίζαμε. Τι παιδεμάρα! Άλλη φορά πήγαμε με τα πόδια στου Μπέκευ, φορτωθήκαμε από έναν τενεκέ ελιές, (έκανα και λίγο τον μπακάλη ε;), ανηφορίσαμε με χιόνια στη Ντέρτη. Είδαμε το θιός, μόνο απώλειες δεν είχαμε, ήταν αδύνατα όμως όλα, και χαιρόμασταν πιο πολύ μια άσπρη, όμορφη βετούλα.

Από τον Άη-Γιάννη ως το χωριό ήμασταν κατάκοποι. Το πείραμα, λοιπόν, δεν πέτυχε, κι άλλη χρονιά δεν τα πήγαμε. Με τις πολλές προσπάθειες του Θόδωρου (που σκοτώθηκε από νόρκη ο καημένος κάτω από την Αγία Τριάδα, όπου είχε σκοτωθεί και η μάνα του Αλέκου Μάμου, και μόνο ο Θεόφιλος κι εγώ τολμήσαμε να πάμε να την πάρουμε), επέζησαν και έγιναν κάτι δε-

τούλια τον Ιούλιο, ωραιότατα και τα πουλήσαμε με κάποιο συμφέρον.

Κράτησα μόνο τα θηλυκά να έχουμε το κοπαδάκι μας είκοσι δύο με τα δύο τραγιά, που όλο μπουρούσαν τη μάνα μου και όλο τα βλαστημούσε. Γέμιζε η αυλή, μα απόριχναν τα μισά. Η κυρά ήθελε κι αυτή ραδιόφωνο που είχαν μερικοί.

Της έλεγα:

—Θα το πάρουμε όταν θα βγουν καλά τα γίδια.

Και πράγματι, μια χρονιά από είκοσι γίδια είχαμε είκοσι δύο κατσίκια. Μεγάλη επιτυχία. Έπαιρνε κάθε χρόνο ο Μήτσος Ταλής μόνο μισό δοχείο βούτυρο. Έτσι του έγραψα και μας έστειλε αεροπορικώς ως τα Γιάννενα ένα καλό ραδιόφωνο «ΒΕΓΚΑ». Χαρά μεγάλη μας. Το έβαλα πάνω στο ράφι στο μαζάτο που είχα μεταφέρει το εργαστήριό μου, γιατί κάτω ήταν γεμάτη η αυλή γίδια, καρούτες, που τους έβαζα καλαμπόκι κάθε βράδυ και έρχονταν τρεχάτα. Είχαμε συστηματικοποιήσει κάπως τις δουλειές. Και η κυρά είχε κούραση μεγάλη. Για κλαδιά παίρναμε τον Κώστιο Γιώτη από τη Λαγγάδα να κόβει και την Ευρίκλεια Καρανάσου να μαζεύει εργάτες και βάζαμε κλαδαριές, προς το Σίνιο ψηλά που τις παίρναμε με ζώα τον χειμώνα. Σε κλαδί που πήγαμε να κόψουμε με την κυρά, Αύγουστος ήταν, δεν άντεξα από τη ζέστη και τη δίψα, την άφησα και γύρισα.

Διαλογιζόμουν πού το πάμε με όλα αυτά. Μόνη μας ικανοποίηση και ξεκούραση ήταν τα βράδια στον οντά με τη μασίνα το χειμώνα, τα μικρά, την Αρετή και τη Μαρούλα να κάνουν τα γούστα τους και όλο σαν μεγάλωσαν λίγο τα παρότρυνα. Πάνω της, για τη μάνα που πείραζαν και γελούσαν κι εκείνη μ' ένα τσάκνο έκανε πως θα τα χτυπήσει.

Οικογενειακή ζεστασιά. Αυτά κοιμόνταν κάτω με τη μάνα κι εμείς πάνω. Το πρωί, σαν άκουγαν τα ζώα ότι κατέβαινα τις σκάλες, το γομάρι γκάριζε, τα γελάδια μούγκριζαν και τα γίδια βέλαζαν, τα είχα μάθει πρωί με την ταϊσιά τους το καθένα. Πίτουρα καλαμπόκι. Κι όλα ξεχώριζαν στο κοπάδι, στρογγυλά με

γυαλιστερή τρίχα. Άμα ήταν να πάνε στο βουνό τα γελάδια, τα βγάσαμε ο καθένας μέχρι τη Γιαννόλη μην τυχόν μπουρισθούν και πέσουν στο μονοπάτι της Αγίας Πεντηκοστής, ή στη Γιαννόλη. Γελαδάρης ήταν τα παλαιότερα χρόνια ο Γιάννης Ντέμος, κουτσός μα καλός και τζοπαναραίοι οι Πρέντζας, Σλιάρας και Θωμάς Ντέμος. Τον Σλιάρα τον συμπαθούσα ιδιαίτερα. Ήταν καλοκάγαθος και γουστόζικος με την προφορά του.

Τακτικά έπαιζα μαζί του κολτσίνα, για να μη νιώθει πλήξη. Δεν είχε παιδιά και η γυναίκα του, η Φώτω πανύψηλη γυναίκα είχε πεθάνει από νωρίς. Είχε όμως τα καλύτερα γεράματα σαν τον περιμάζεψε η Χαραμούζαινα, και τον πρόσεχε σαν πατέρα της ως τα τελευταία του. Έχω ενθύμιό του ένα πορτοφόλι που του το είχε δώσει ο Νικόλαος Μάμος. Είχαμε τότε στο χωριό και ένα σκυλάκι κοκόνι ασπρόμαυρο όμορφο. Το είχε στείλει μικρό ο Φώτης από τα Γιάννενα. Το είχα μάθει και σουζα και συνέχεια ερχόταν κοντά μου, όπου κι αν πήγαινα, στα χωράφια, στα χωριά, ακόμη και το βράδυ που δούλευα, κοιμόταν δίπλα μου, όσο να τελειώσω να το πάω στο υπόγειο. Όλοι το αγαπούσαν.

Και είχε μάθει και το συγγενολόι. Πρωί-πρωί, τους έφερνε όλους βόλτα, άρχιζε από τον Γιάννη, επάνω στον Σιόρη, στον Μήτσο μετά στην Δημητρούλα της Βαγγέλαινας Παγούνη και την αδερφή μας την Ευγενή. Σαν να τους έλεγε καλημέρα. Άδειαζε όμως και τα τσανάκια για τις γάτες.

Έφαγα κι ένα λαγουδάκι απ' αυτόν. Καθώς τότε όλοι ήμασταν στα ΤΕΑ. Πήγαινα υπηρεσία με το γαϊδουράκι στη γέφυρα Σπηλιωτοπούλου να φορτώσω κάτι.

Στον Άη-Θανάση, καβάλα εγώ χαρές ο Μπόμπης, δεξιά-αριστερά στα βάτα, γάβγιζε και να σου μου 'ρχεται με το λαγό στο στόμα. Κατεβαίνω, ζούσε ακόμη. Με το βαθυκόπι του έκοψα το λαιμό, και το βράδυ γυρίζοντας φάγαμε μια ωραία τηγανιά. Στη Λαγγάδα, που τακτικά πήγαινα να πάρω ή να δώσω παραγγελίες, τον είχα συντροφιά ευχάριστη. Όλο παιχνίδι ήταν και χαρές. Έλα όμως που γυρίζοντας μια φορά δεν ήθελε να ακολουθήσει.

Είχε μυριστεί μια σκυλίτσα, στους Ντιναίους στην άκρη του χωριού, και ήθελε να κάνει τη δουλειά του. Τον έπαιρνα αγκαλιά ως κάτω, πάλι μου γύριζε εκεί. Ώσπου τον πήρα μέχρι κάτω το ρέμα και τον άφησα στην ανηφόρα για τη «Σκάλα». Ο νους του όμως εκεί, μου έφυγε πάλι τροχάδην πίσω για τη σκυλίτσα.

Μακριά ήταν, τον παράτησα. Μου ήρθε μετά από δύο ημέρες με τα αφτιά κάτω. Ξεπεσμένος. Γελούσα. Μα όλα αυτά κούραση, ταλαιπωρίες, στερήσεις, ήταν ίσως η πιο γεμάτη περίοδο της ζωής μου. Τη δουλειά μου πρόσεχα, και με νυχτέρια, στους γονείς μου έκανα το καθήκον, σαν άρρωστος που ήταν ο πατέρας τα κορίτσια μας αποκτήσαμε, έννοιες, προσπάθειες, γεμάτο το περιεχόμενο της ζωής. Και κοντά σ' αυτά, μια μέρα Κυριακή καλοκαίρι που πήγαμε, παρέα με τον Χριστόφορο Στεργίου, στους Αποστόλους για βόλτα και κρύο νερό με λουκούμι, με αφορμή τον Σύλλογο Πυρσόγιαννης, που είχαν έρθει και παίζανε ένα έργο, νέοι του χωριού, συλλάβαμε την ιδέα πως κι εμείς θα πρέπει να κάνουμε Σύλλογο, αφού, όπως μαθαίναμε προσπάθειες του Ηλία Παπαχαρίση στην Αθήνα δεν πετύχαιναν.

Στο καφενείο Δάολα που γυρίσαμε, ρίξαμε την ιδέα. Από άλλους αδιαφορία, ο Ρυγκας για λίγο αντέδρασε, από μερικούς υπήρχε λίγη κατανόηση. Αυτό ήταν. Το πήρα πολύ στα ζεστά. Το κουβέντιασα με τον Αλέκο Γκάσιο, δάσκαλο τότε του χωριού μας, και με μερικούς άλλους να έχω στο ξεκίνημα κάποια υποστήριξη κι από δω κι από κει έγινε η πρώτη συνάντηση στην κάτω αίθουσα του Σχολείου είκοσι-είκοσι πέντε άτομα, όσα για να είναι τα Ιδρυτικά μέλη. Εκεί το κουβεντιάσαμε και τον βαφτίσαμε κιόλας «Προοδευτικός-Φιλανθρωπικός Σύλλογος Καστανέας». Το «φιλανθρωπικός» επέμενε ο Αλέκος Γκάσιος να το βάλουμε, γιατί μόνο προοδευτικός ίσως χτυπούσε όχι καλά στην Αστυνομία, που παρακολουθούσε τότε το καθετί κι αργότερα ακόμη, σαν ρίζωσε μας ζητούσε κάθε χρόνο ποιοι είναι στο Διοικητικό Συμβούλιο. Τους στέλναμε κατάσταση. Ρωτώντας πάντα τι χρειάζεται, βρήκαμε και ένα παλιό καταστατικό, και κάναμε αίτηση με

κάποιες τροποποιήσεις του, να μας το εγκρίνουν στο Πρωτοδικείο στα Γιάννενα.

Εκεί μας βοήθησε και ο Σωτήρης Αναγνωστόπουλος και μας τόνωσε με ένα του γράμμα, που έλεγε ότι μας συγχαίρει και επαινεί την πνευματική μας αυτή ανάταση. Το καλοκαίρι κιόλας ήταν εγκεκριμένο, και θυμάμαι για να λάβει κάποια οντότητα κάθισα και έγραψα την απόφαση του Πρωτοδικείου σε δύο αντίγραφα και τα τοιχοκόλλησα στα μαγαζιά του Αναγνωστόπουλου και του Δάρλα. Επισημοποιήθηκε πλέον. Έγινε πάλι συνέλευση, ήταν περισσότερα μέλη αυτή τη φορά και έγινε εκλογή Διοικητικού Συμβουλίου του Συλλόγου. Φροντίσαμε να μην έχει πολιτική χροιά και εκλέχθηκαν οι Νικόλαος Ιωάννου Δούκας πρόεδρος, Διονύσιος Μούσιος αντιπρόεδρος, Ευθύμιος Καλησώρας ταμίας, εγώ γραμματέας κι ο Αλέκος Γκάσιος μέλος. Ρίχτηκα στη δουλειά και υποκινούσα εμμέσως και τους άλλους. Ο πρόεδρος Ν. Δούκας ήταν διακοσμητικό πρόσωπο.

Ξημεροβραδιαζόμουν να γράφα με τη λάμπα πετρελαίου, γράμματα σε όλες τις πόλεις της Ελλάδας που ήταν χωριανοί αναθέτοντας σε μια επιτροπή, την εγγραφή μελών σε μπλοκ αποδείξεων συνδρομής των, όλα έτοιμα. Μέχρι την Αμερική θυμάμαι σε τριμελή εκεί επιτροπή τον Νικόλαο Γκάσιο (αδελφό του Αλέκου), τον Νικόλαο Γκόσιο (αδελφό του μπαρμπα-Γιάννη) και τον Θεοφάνη Τσιαλογιάννη θαρρώ. Στην Πρέβεζα τον Ανδρέα Κολοκυθά. Στην Αθήνα επιτροπή είχαμε ορίσει τον Δημήτριο Γκαραβέλα και τον Δημήτριο Ταλή. Στη Θεσσαλονίκη τον Δημοσθένη Δούκα και τον Σωτήρη Νταρίλη. Στα Γιάννενα τον Γιάννη Δούκα και τον Γιάννη Γκόσα, που είχαν το καφενείο «Παρθενώνας». Στο Μεσολόγγι τον Τόλη Σκεύο και τον Τάκη Κατσαρό. Και σε άλλες ακόμα πόλεις.

Και άρχισε το ταμείο μας να δυναμώνει με τις συνδρομές, από το χωριό και παραρτήματα πόλεων και της Αμερικής και με τις ευχετήριες κάρτες που έστελνα απανταχού σε όλους, κι από εκεί έστελναν μερικοί το κέρασμά τους.

Στο χωριό το είχαμε καθιερώσει κι ακόμη υπάρχει. Γύρω στις ονομαστικές με τον ταμία μπαρμπα-Θύμιο Καλησώρα να δίνει με χαρά και την κάρτα. Αμφιβάλλω αν μπορούσε να υπάρχει καλύτερος ταμίας και καλύτερος γραμματέας χωρίς να θέλω να παινευτώ.

Σήμερα αναλογίζομαι πως τόση δουλειά και μισθό να μου δίνανε δύσκολα θα την έκανα, πόσο μάλλον τότε που ούτε μια δραχμή, ειλικρινά το λέω, καταδεχτήκαμε να φάμε. Χαρά μας η δυνάμωση του ταμείου. Φαίνεται πως στη ζωή έρχονται σπάνια τέτοιες εξάψεις ενθουσιασμού και προσφοράς για κάτι που πιστεύεις. Χρόνια κατεχόμουν με τη διάθεση αυτή, ώσπου είδα και στέριωσε, σε σημείο να σκεφτούμε στις Συνελεύσεις, εκτός των μικρών έργων στο χωριό και οικονομικές βοήθειες σε φτωχούς και αρρώστους, να κάνουμε έναν ξενώνα για την εξυπηρέτηση των διερχόμενων ξένων, να μην επιδαρύνεται ο κάθε πρόεδρος με τη φιλοξενία τους, μαζί και καφενείο και μαγαζί, και γραφεία. Κτίριο ολόκληρο εκ του μηδενός.

Ελπίζαμε όμως στη συμπράξη. Κι έτσι, καθώς ο παλαιός ξενώνας είχε σωριαστεί, κάναμε αίτηση σαν Σύλλογος στο Κοινοτικό Συμβούλιο που ανήκε να μας παραχωρήσει το οικόπεδο κι εκεί να χτίσουμε αυτά. Ενεκρίθη η αίτησή μας και από τη Νομαρχία, με αντάλλαγμα να δώσουμε στην Κοινότητα ετοιμοπαράδοτο ένα δωμάτιο για Κοινοτικό Γραφείο.

Επιτυχία μεγάλη αυτό το βλέπω τώρα και το καμαρώνω, καλοχτισμένο από τον Βασίλη Μησιακούλη που ήταν πολύ καλός τεχνίτης, πέτρα πελεκητή, και με παρέα του τον Γιώργο Παπαχρήστο και τον Δήμο Μπίμπα, θαρρώ.

Το σχέδιο έκανε ο Πλάτων Καλογήρου δωρεάν με το θείο του Γιαννάκη Γκόσιο. Ο Πλάτων τότε σπούδαζε υπομηχανικός στα Γιάννενα.

Όλα δούλευαν ρολόι. Ξανοιγόμασταν και πιο πέρα. Βλέπαμε τον τοίχο κάτω από τους Αγίους Αποστόλους να καταρρέει.

Αυτή τη φορά με πρωτοβουλία και του Ανδρέα Αναγνωστό-

πουλου που είχε μπει στο Διοικητικό, με την κορδέλα μέτρο γυρίζαμε και μπορούσαμε να κάνουμε έργο στον Πλάτανο Ράχη που επέμενε ο Γιάννης Φάκας ή στους Αγίους Αποστόλους. Πολύ πιο δαπανηρό εκεί, αλλά το κρίναμε πιο άμεσο. Διοχετεύαμε τις απόψεις μας στα άλλα μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου του Συλλόγου και υπέγραφαν, είπαμε διακοσμητικά πρόσωπα. Και έγινε κι εκεί ένας υπέροχος τοίχος από τους ίδιους μαστόρους και αν τότε δεν τον είχαμε κάνει, αμφιβάλλω αν γινόταν μετά, κι αν ακόμη δεν έπεφτε και η εκκλησία των Αγίων Αποστόλων, με τις τρεις Κάτω Βρύσες με το κρύο και το γάργαρο νερό, στο λίδι του χωριού μας.

Τι κάνει, λοιπόν, η θέληση, η υπομονή και η επιμονή προστά σε έναν σκοπό, όταν έστω ένας, δύο, τρεις προγραμματίσουν σωστά, και ριχτούν αφιλοκερδώς στην πραγματοποίησή του;

Το έργο του ξενώνα προχωρούσε, παρά τις αντιδράσεις ορισμένων που με επικεφαλής τον Γιώργο Μπίλλη αντιπρόεδρο, ήθελε ή να ναυαγήσει την προσπάθεια ή να γίνει με άλλο σχέδιο, δεν ξέρω πώς σκεφτόταν, είχε παρασύρει κι άλλους μαζί και τον Διομήδη Σπυρόπουλο, από την αρχή ζητώντας αλλαγή σχεδίου, όχι συγκεκριμένου. Κάτι σαν ύποπτο. Καλέσαμε Γενική Συνέλευση. Ειπώθηκαν απόψεις και έγινε ακαδημαϊκή συζήτηση. Οπότε παίρνω τον λόγο λέγοντας:

— Ας κρίνει η πλειοψηφία.

Έγινε ψηφοφορία δια ανατάσεως του χεριού, επικράτησε η άποψή μας να γίνει βάσει του Σχεδίου του Πλάτωνα Καλογήρου. Σιώπησαν μετά. Έγιναν και τα εγκαίνια, πιθανόν να υπάρξει φωτογραφία. Ήταν κι ο Γιάννης, ο αδερφός μου τότε στο Διοικητικό Συμβούλιο κι ο Γιώργος Δάρλας, όλοι έκαναν προσπάθειες μεγάλες. Και έτσι τελείωσε κάποτε, και όπως το βλέπουμε, είναι σωστό έργο, και κόσμημα στην είσοδο του χωριού.

Εκείνη την εποχή ο Νικόλαος Δούκας, που είχε πάρει τον Θεόφιλο Γκόσιο, ανιψιό του σαν ψυχοπαίδι, που παντρεύτηκε

τη Ροδόκλεια Αναγνωστοπούλου, και έμειναν κάνα δυο χρόνια μαζί (ήμουν Βλάμης στο γάμο τους) κάτι γκρίνιαξαν και έφυγαν τα παιδιά την άλλη μέρα της Αναλήψεως.

Ο Θεόφιλος με ζήτησε για μάρτυρα. Του είπα:

—Ναι, μα θα πω την αλήθεια.

Πήγαμε στον Ειρηνοδίκη Κόνιτσας και η Θύμινα Δούκα μάρτυς υπέρ του Θεόφилου.

Ο Δούκας στο μεταξύ δε μου μιλούσε, γιατί θα έπαιρνα το μέρος του Θεόφилου. Είχε δικηγόρο του ο Δούκας, θυμάμαι, τον Φράγκο από τη Φούρκα.

Ζήτησε εκεί ο μπαρμπα-Νίκος από τον Ειρηνοδίκη να αποκλειστώ ως μάρτυρας γιατί «διάκειμαι εχθρικάς εναντίον του», επειδή τάχα υπέγραψε ως πρόεδρος την παραχώρηση του οικοπέδου ξενώνος στο Σύλλογο. Άκουσον, άκουσον! Με όλο το θάρρος τον ερωτώ:

—Ποιος έγραψε την αίτηση για την παραχώρηση αυτή;

—Τι να έλεγε; Ο γραμματέας του Συλλόγου;

Κι ο γραμματέας ήμουν εγώ. Ανοησία του μεγάλη. Κατάλαβε ο Ειρηνοδίκης κι ο δικηγόρος του, και φυσικά, δεν αποκλείστηκα. Σε ερωτήσεις τους είπα την αλήθεια και ούτε καν τον κατηγόρησα.

Καλοζωίστη τον είπα, φίλο είχα τον Θεόφιλο και τον Νίκο Μαργαρίτη, που θυμάμαι όταν απολύθηκε από στρατιώτης, του έκανα δώρο ένα ζευγάρι παπούτσια. Το ανταπέδωσε μετά από χρόνια με ένα ωραίο φόρεμα που έστειλε στην Αρετή που ήταν μικρούλα.

Είχαμε όλοι οι νέοι τότε καλές σχέσεις μεταξύ μας, όπως πιο πολύ και τώρα.

ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΟΙ ΧΩΡΙΑΝΟΙ

Στο τσαγκαριό τακτικά ερχόταν κι ο μπαρμπα-Γιάννης Καραλής, τον οποίο σεβόμουν κι εκτιμούσα. Με αγαπούσε κι αυτός, και όλοι οι γέροι, μαζεύονταν εκεί, ο μπαρμπα-Θύμιος Καλησώρας να πούμε και τα του Συλλόγου, ο μπαρμπα-Γιάννης Τσόγκας, που του έδινα κερι (για πλάκα) να το μαλακώσει και να το κάνει γρομπάλια (στρογγυλά) να κερώνω τους σπάγκους, ο Κώστας Δάρλας με τις ξεσκισμένες στις φτέρνες κάλτσες, και που στάθηκε αδύνατον, με όλες τις ευκολίες σε δόσεις (αν και κρατούσε κομπόδεμα) να του κάνω παπούτσια καινούρια να τον δω κάποτε σουλουπωμένο, τον συμπαθούσα έτσι καθώς ήταν νωθρός, τον ξύριζα πότε-πότε στο τσαγκαριό, και πίναμε καφέ στου Μουσουλίνου πρωί να κερνιόμαστε με τη σειρά μια μέρα αυτός την άλλη εγώ, έτσι για γούστο και όλο να γκρινιάζει ο Γιώργος (Μουσολίνος). «Τι χαζομάρες είναι αυτές», έλεγε, όπως κι όταν έπαιζα κολτσιάνα με τον Χρήστο Φάκα, εν γνώσει μου ότι με έκλεβε, τον αφήνα να κερδίζει. Μου έλεγε και για τον πατέρα μου ο μπαρμπα-Κώστας Δάρλας, ότι κάποτε νέοι δούλευαν παρέα κι όλο πείραζε, λέει, τις γυναίκες.

Κι όταν τον ρώταγε:

—Προ δουλέ;

—Στον Πειρέ, έλεγε ο πατέρας.

—Πόσα πέ;

—Τρεις και πέ.

—Τι τα κά;

—Τα γα...

Και ξεκαρδιζόμουν στα γέλια, όπως μου τα έλεγε ο μπαρμπα-Κώστας.

Ήταν οκνός, μα έβγαλε καλά παιδιά. Σε πλήρη αντίθεση με τη Γιαννούλα (τη γυναίκα του), που ήταν σπέρτο, που κάποτε για να του πάρει μερικά χρήματα που είχε στη σακούλα που ήταν

κρεμασμένη στο λαιμό του τον πάλεψε, τον έριξε κάτω, του τα πήρε και του άφησε πενταροδεκάρες.

Τακτικά περνούσε απ' έξω χαιρετώντας με από το παράθυρο κι ο μπαρμπα-Τόλης Λιούμπας (τον έλεγαν για λίγο χαζό), μα εγώ τον εκτιμούσα, και όλο τον πείραζα, καθώς ήταν βασιλόφρων. Στο καφενείο δεν πατούσε. Είχε ένα ψηλό καλοθρεμμένο μουλάρι και όλο μ' αυτό πήγαινε στα χωράφια και για ξύλα. Ο Χρήστος Ρούμπας ήταν ψηλός, λιγόλογος, καλός, όπως κι ο Χρήστος Τζιάκος κι ο Γιάννης Τζιάκος κοντός κι αυτός λίγο καλαμπουρτζής, ίδιος ο Γιούλης τώρα Τζιάκος.

Ο μπαρμπα-Γιάννης Κεχαγιάς ήταν λιγνός, ψηλός, μιλούσε στην καθαρεύουσα, έπαιζε τάβλι τακτικά με τον Θύμο Καλησώρα με νεύρα και τσακωμούς σαν έχαναν.

Είχα φιλία με τα παιδιά του και με τον Αλέκο φωναζόμασταν από μικροί Βλαμάδες. Ήταν νέα η θεία Ολυμπιάδα, αυτός ήταν μεγαλύτερός της είκοσι χρόνια, κατάφεραν και έκαναν κάμποσα παιδιά και καλά. Είχε στραμπούζι το χέρι του κάποτε ο μπαρμπα-Γιάννης και του είχε δώσει έμπλαστρο η Σιόρινα. Τον ρωτούσα πώς πάει και μου έλεγε γελώντας πάντα στο τέλος:

—Δεν είναι τόσο που με πονάει, αλλά που δεν μ' αφήνει να κάνω και τη δουλειά (εννοούσε να «σιγουρέψει» τη θεία Ολυμπιάδα) λες και τον εμπόδιζε το χέρι.

Ο μπαρμπα-Σωτήρης Κεχαγιάς, αγωγιάτης, με δύο ζώα, τη Μαύρη και τον Ρούση, που μικρά παιδιά του Δημοτικού πηγαίναμε και βοσκούσαμε νύχτα τα μουλάρια ως επί το πλείστον στην Πλάση κι ερχόταν αυτός πάντα αργά και φώναζε από τη ραχούλα:

—Ε, ρε κόσμε!, κι εμείς νιώθαμε σιγουριά, καθώς θα είχαμε κι έναν μεγάλο παρέα. Κοιμόμασταν με ένα τραγομαλίσιο, το μισό κάτω για στρώμα και το μισό πάνω σκέπασμα στη σειρά κι εγώ όλο στη μέση πήγαινα, γιατί φοβόμουν στην άκρη.

Είχαμε συμφωνήσει τότε κι έπαιρνα και του Μπάρμπα Τσόγκα το μουλάρι με αμοιβή 2 δραχμές τη βραδιά.

Ο μπαρμπα-Σωτήρης, λοιπόν, έκανε και λίγο τον έμπορα. Είχε από όλα σπίτι του, ζάχαρη, σαπούνι, λάδι, διάφορα, αγόραζε και μπακίρια, πράγμα που έκανε κι ο γιος του ο Βασίλης μετά, και δεν ξεχνώ, τον Τάσο Προμηκύρη, τον δάσκαλό μας, που μονολογούσε κάποτε σαν τον είδε να κατηφορίζει με το ζώο φορτωμένο παλιομπακίρια για το αυτοκίνητο που σταματούσε τότε στα Κλένια. Έλεγε σιγά και τον άκουσα καθώς ήμουν δίπλα του:

—Τι ρόλο παίζει η κληρονομικότητα;

Ο μπαρμπα-Σωτήρης Μπίμπας, που τακτικά με 20 δραχμές τον έπαιρνα για όσες εργατοδουλειές είχα κι αυτός μαζί με τον Νίκο Καψιμάλη με έμαθε να μπολιάζω, και τότε το '54 περίπου μπόλιασα παρέα με τον Αλέκο Παπαδήμα τη φρικιά στην Ορασία, και τη μηλιά στην Τζιάφη. Είναι πελώριες τώρα, μας δίνουν αρκετά μήλα. Στην Τζιάφη με βοήθησε κι ο μπαρμπα-Γιάννης Τσόγκας.

Με τον Αλέκο είχαμε ξεχάσει να πάρουμε κερί και λέει:

—Πάμε να πάρουμε στον Άγιο Χαράλαμπο;

Και πήραμε.

Στο μπόλιασμα πώς κάνει, κόβει λίγο το χέρι του και του λέω:

—Είδες τι έγινε για να κλέψουμε από την εκκλησία κερί; και γελάσαμε.

Ο Αριστείδης Οικονόμου ήταν καλός γείτονας, όπως κι ο μπαρμπα-Αρίστιππος, δεξί μας χέρι, να μας σφάξει τα μανάρια, τις γίδες για πάστρεμα, τα μοσχάρια για πούλημα, με τη γρηγοράδα του, το γέλιο του και το αχώριστο μπαστουνάκι. Μαζί πηγαίναμε χρόνια πολλά. Με έλεγε Άντριου (αμερικάνικα). Ήμασταν μια πολύ καλή γειτονιά. Στον μπαρμπα-Αρίστιππο εμπιστευόμαστε πόσο χρονών θα 'ναι το γομάρι που θα αγοράζαμε. Ήτανε και τσαμπάσης. Αυτός ο προξενητής να πάρει ο Τάσος Χήρας τη Γίτσα, του Τόλη Ντίκα, που ήταν φίλοι. Ήταν σε όλα μέσα. Και στην κολτσιάνα ξεφτέρι. Τα άρπαζε ταχυδακτυλουργικά, πότε στα αλήθεια πότε με ψέμα. Ήταν μπατζανάκηδες με τον πατέρα μου, που όταν κάποτε στην Αμερική που ήταν έκανε

μια εγγείριση, στον μπαρμπα-Αρίστιππο εμπιστεύτηκε το κομπόδεμά του μην τυχόν και δεν ξυπνήσει. Πάντα ήταν αγαπημένοι, όπως και με τη θεία Μαρία.

Η θεία Μαρία, λοιπόν, η σεβάσμια αυτή γυναίκα, με το ένα μάτι της πάντα δεμένο με μαύρο μαντίλι και με τον αιώνιο βήχα της, αεικίνητη έκανε δουλειές συνέχεια, ήταν χήρα από νέα ακόμη, μεγάλωσε και σπούδασε το γιο της Αποστόλη, που βγήκε από τους καλούς δασκάλους και γηροκομούσε και τον πάππο Βαγγέλη, πεθερό της· ήταν λίγο χαζός, που εκεί μαζεύονταν ο Φώτης μας, ο Ρίγκας, ο Δημήτρης Γκανάτσος, ο Γιώργος Φακούρας, ο Καψιμάλης κλπ. και γελούσαν με τον πάππο. Μέχρι και κούνια του είχαν κάνει, το θυμάμαι καλά, θα ήμουνά οκτώ χρονών· και από το μπαλκόνι του σπιτιού του, του έδιναν μια, κι όπως είχαν μακριά την τριχιά ερχόταν αυτός ως κοντά στο καφενείο. Και δώσ' του πάλι. Και να ξεκαρδίζεται ο κόσμος από τα γέλια. Κι ο πάππο Βαγγέλης μαζί, ελαφρύς καθώς ήταν στο σώμα και στο μυαλό.

Μια άλλη φορά που φτιάχναμε το αποχωρητήριο της θείας Μαρίας πίσω στο σοκάκι, ξεβράκωσαν τον πάππο και του είπαν:

—Κάθισε και κάνε πως χέζεις να πάρουμε τα μέτρα.

Κι εκείνος υπάκουε. Ήταν ο Φώτης προπάντων για τέτοια πρώτος. Άλλη φορά τον πάντρευαν. Και πίστευε ο πάππος, καθώς τον έλουσαν, τον ξούρισαν και τον άλλαξαν. Νύφη ντύθηκε ο Ρίγκας, παπάς ο Φώτης, κουμπάρος ο Γ. Φακούρας. Και κόσμος να χαζεύει και να γελά. Ντούρος φαινόταν ο πάππος γαμπρός. Καθώς τους στεφάνωναν, λέει σε κάποιον δίπλα του:

—Μωρέ δε μου φαίνεται να είναι ο Παπα-Γιάννης, τούτος ο παπάς, έχει χοντρή φωνή.

Κι ο άλλος του απάντησε ότι ήρθε καινούργιος παπάς στο χωριό γι' αυτό.

Ησύχασε ο πάππος που είχε ψυλλιαστεί, φαίνεται, τελείωσε η στέψη, μοίρασαν λουκούμι, φάγανε και πέσανε για ύπνο. Στο

καλό δωμάτιο ο πάππος με τη νύφη, τον Ρίγγα. Άρχισε να ψαχουλεύει, από δω, από κει, καμώματα τάχα ο Ρίγγας, ώσπου ανακαλύπτει ο πάππος ότι είχαν τα ίδια πράγματα.

Κατάλαβε, αγρίεψε, γέλια οι άλλοι, σχόλασε ο γάμος. Τα ξέχασε ο πάππος την άλλη μέρα. Τον έβαλαν στην κούνια πάλι. Πιστεύω πως ήταν πολύ ανέμελη κι ευχάριστη η ζωή εκείνα τα χρόνια, το 1933-1939. Ήταν λίγες οι έγνοιες και πολύ το κέφι. Βούιζε το χωριό από κόσμο, παιδικές φωνές, γέλια και τραγούδια.

Έχω την εικόνα στο μυαλό μου, τα καλοκαιριάτικα βράδια, που ο Βησσάρης Γκόσιος, (είχε, ο μόνος στο χωριό, αλογάκι για ζώο), έβγαινε στο μπαλκόνι του σπιτιού του και με τα παιδιά του τον Θεόφιλο, τον Μενέλαο, τον Κώστα, τη Θεαγώ και την Τίτσα, (κάνανε όλοι τότε πολλά παιδιά παρά τις στερήσεις) και τραγουδούσαν τόσο όμορφα όλοι τους και ακουγονταν από εκεί ψηλά σε όλο το χωριό. Τι οικογενειακή αρμονία, τι ευτυχία! Και η τσέπη να είναι αδειανή.

Τι τεράστια διαφορά με τη σημερινή ζωή, που ο καθένας έχει τα πάντα, μα του λείπει η χαρά.

Αντηχούσε το βουνό από τραγούδια ως κάτω στο χωριό, καθώς κανταρίκα (= το ένα κοντά στο άλλο) 30 και 50 ζώα κατέβαιναν φορτωμένα ξύλα από το δρόμο της Πεντηκοστής και όλα τους ήταν κορίτσια. Ήταν από τις κύριες δουλειές τότε των κοριτσιών να πηγαίνουν για ξύλα, εκτός κι από τα χωράφια. Και φτάνανε μέχρι τα Κερασοβίτικα και τη Μάνη δύο με τρεις ώρες μακριά να βρουν καλά ξύλα. Καβάλα χαράματα τον ανήφορο, τραγουδώντας το μεσημέρι σαν γύριζαν. Φάσεις ζωής τόσο όμορφες, τόσο γοητευτικές και αλησμόνητες. Και οι Γκαλνιώτες πιο πολύ γι' αυτό έρχονταν και ανέβαιναν από τη Μεσαριά επάνω για ξύλα, γι' αυτό το νταβαντούρι.

Τα περισσότερα βράδια το σπίτι μας ήταν γεμάτο κορίτσια. Για πλέξιμο, κέντημα, παρέα, αλλά και γιατί ο πατέρας μου είχε φέρει από την Αμερική γραμμόφωνο και ήθελαν να ακούνε τρα-

γούδια. Χαρά κι εμείς με τον Γιάννη, σαν μας έλεγε ο πατέρας να πάμε να φέρουμε τον πάππο, έτσι έλεγε το γραμμόφωνο. Τον βάζαμε στην επάνω σάλα, στο πατάρι. Ο Γιάννης σαν μεγαλύτερος έπαιρνε το γραμμόφωνο κι εγώ το κουτί με τις πλάκες. Χαρά μεγάλη. Το τζάκι έκαιγε. Καθώς κι ο φεγγίτης με το δαδί για φως, που το είχαμε με τη σειρά ένα θράδυ εγώ και ένα ο Γιάννης να βάζουμε αγγίδες δαδί να διατηρούμε το φως. Και μ' αυτό διαβάζαμε και γράφαμε και ήμασταν καλοί μαθητές.

Ο ΠΑΤΕΡΑΣ

Ο πατέρας μου, λοιπόν, καθόταν σταυροπόδι στη γωνιά δίπλα του, στη γωνιά στο τζάκι το λαένι με το κρασί, κι άμα έκανε κρύο, ζέσταινε στη χόβολη το χερούλι του φτιαριού του τζακιού που μαζεύαμε τις σταγόνες και το έχωνε μέσα στο πήλινο καφέ λαένι με κρασί που είχαμε για να είναι χλιαρό. Ήταν λιτός στο φαγητό. Με ένα κομμάτι μπακαλιάρο στη χόβολη ή με ένα κρεμμύδι και αμύες την περνούσε, αρκεί να είχε το κρασάκι του, απ' όλην και να ήταν, αφού τελείωνε το δικό μας, από την Καλίνα, την Τσιλιμίγκω. Καλά και ξινά ό,τι να ήταν. Ε, λοιπόν, γλυκίος ο πατέρας κούρδιζε το γραμμόφωνο, άλλαζε τη βελόνα κι έβαζε κάτι μαριόλικες πλάκες του 1915-1920 με καλές τραγουδίστριες. Αρχιζε το γλεντάκι. Κρατούσε αυτό ώρες, τότε αρχιζαν και τα τραγούδια τα κορίτσια, τότε το στρώνανε λίγο και στο χορό, ενώ η μάνα μου καθόταν ανέκφραστη μα χαμογελαστή στην άκρη. Ένωθε, φαίνεται, κάποια χαρά κι αυτή, γιατί είχε παρέα η κόρη της από τον πρώτο άνδρα της τον Γεώργιο Γκάσιο που είχε πεθάνει στρατιώτης και έπαιρνε η Αρετή μια συνταξούλα. Και ήταν αδελφωμένες, η Αρετή, η Μέλπω και η Τίτσα Καλησώρα, η Καλλιρόη Ταλή τώρα (που ήταν κόρη της Μαρίας Καλησώρα, αδερ-

φής του πατέρα που είχε παντρευτεί τον Νικόλα Καλησώρα (που ο πατέρας το έλεγε Κόια). Ερχόταν κι από τη Ράχη, πότε-πότε η Ελένη της Σπύραινας Νώλη, που παντρεύτηκε μετά ο Χρήστος του μπάριμα Ζήση, η Όλγα Λιόλιου και η Θεοδούλα Φακούρα. Γέλιο, τραγούδι, χαρά, αυθορμητισμός. Και σαν αργά τελείωνε, εμείς βάζαμε το γραμμόφωνο πάλι επάνω στη σάλα, στη θέση του. Να κάνουμε μετά την προσευχή μας, όπως μας είχε μάθει ο πατέρας σταυροκοπούμενοι προς τον Άη-Νικόλα.

—Θεέ μου να μας φυλάς τον πατέρα και τη μάνα μας, να μας έχεις όλους καλά, να μεγαλώσουμε, να βγούμε από το σχολείο (Δημοτικό) και να πάμε ταξίδι για δουλειά, να στέλνουμε και του πατέρα λεφτά...

Κι ο πατέρας χαμογελούσε σαν να έσπαγε λίγη πλάκα μεταξύ μας, μα κι αυτή ήταν η νοοτροπία τότε. Ήταν προσορισμός του γονέα όσο το παιδί να βγάλει το Δημοτικό. Μετά δουλειά, η συνηθέστερη να ακολουθήσει, (μπουλούκι) ομάδα κτιστάδων και να κουβαλάει στην αρχή πέτρες με τα ζώα που είχε η κάθε παρέα, και σε λίγο στον τενεκέ με λάσπη, πέτρες στις σκαλωσιές και σε καμιά δεκαριά χρόνια να του δείξουν πώς χτίζουν. (Χάνω κάπως το ρυθμό, καθώς μου έρχονται τόσες αναμνήσεις μαζί).

Η προσευχή μας, λοιπόν, τελείωνε, μας έβαζε κάναμε και τον κουτσό, με ένα πόδι να τρέχουμε μες στο δωμάτιο, και όλα αυτά στην απλή και οικεία ατμόσφαιρα, και καθώς στο ταβάνι του δωματίου (μαντζάτου που κοιμόμασταν στρωματσάδα) ήταν με φασουλόξυλα μακριά στηριγμένα σε σκοινιά με πρόκες κρεμασμένες ο παστουρμάς και λουκάνικα, που στράγγιζαν πρώτα στο μαγειριό και μετά τα βάζαμε εκεί για να στεγνώσουν και έκοβε ο πατέρας πότε-πότε καμιά θηλιά λουκάνικο για τη χόβολη για το κρασάκι του, μας έδινε κι εμάς από λίγο.

Μερικές φορές μας έβαζε και τον χορεύαμε, σπρώχνοντάς τον δεξιά κι αριστερά όπως ήταν σταυροπόδι. Γελούσε, γελούσαμε. Και είχε μιαν επιτηδειότητα, σαν ελατήριο σηκωνόταν όρθιος από σταυροπόδι.

Με τη μάνα δεν μάλωναν. Ούτε εμάς μας μάλωνε. Σπάνια. Το μόνο που θυμάμαι, είναι, δεν ξέρω γιατί, πως μου έδωσε μια στο σβέρκο λέγοντάς μου (σκατοπατιμένο τ' κιαρατά). Θυμάμαι και τούτο: Ήμουν πέντε χρονών όταν άλλαζε στον οντά και την ώρα που έβαζε το παντελόνι του πέρασε το ένα του πόδι πάνω από το κεφάλι μου. Τόσο μικρός ήμουν. Καλός νοικοκύρης. Δεν είχε λεφτά. Φρόντιζε, όμως, να μη μας λείπουν τα χρειώδη. Το λάδι το παίρναμε στο μπουκάλι κι επειδή δεν το χωρούσε μισή ακριβώς οκά, μας έδινε και το εικοσιπεντάρι τσίγκινο να δάλει ο μπακάλης, Βασιλάκης Αναγνωστόπουλος το υπόλοιπο. Βερεσέ ποτέ δεν άφηνε. Παλτό, αν και είχε από την Αμερική, δε φορούσε ποτέ του. Πάντα με το σακάκι και με ένα γιλέκο, που είχε το ρολόι του, ένα ωραίο επίχρυσο στη δεξιά τσεπούλα και στην αριστερή άφηνε να φαίνεται η ωραία καδένα του σταυρωτά, (την οποία είχα και έχασα εδώ στην Αθήνα γύρω στο 1960 που δούλευα και έμενα με τον Γρηγόρη και τον Γιώργο Δούκα σε μια χαμοκέλα στον Ιλισσό), το δε ρολόι το έχει ο Φώτης για ενθύμιο.

Κάλτσες (τσουράπια) ήθελε πάντα άσπρα, κι όλο γκρίνιαζε της μάνας μου που του τα έκανε στενά, σλουπιά έλεγε, όπως και με τις εσωτερικές φανέλες που του έπλεκε η μάνα. Με όλους καλά τα είχε. Ήταν ευχάριστος τύπος, πρώτος στο χορό, πρώτος στα τραγούδια, στους γάμους, στα κανίσκια το Σάββατο το βράδυ που πήγαιναν για νερό, με μια αρμάθα δαδί να φέγγει, πρώτος αυτός να αρχίζει το τραγούδι κι ακολουθούσαν όλοι. Τραγουδούσε και χόρευε ωραία. Η μεγάλη του συμπάθεια και προτίμηση στο χορό ήταν η Αγγέλω, πράγμα που έμεινε θρύλος. (Η Αγγέλω του Πάπα). Χόρευε και την Αντιγόνη, την κυρα-Βασιλική του Αλή πασά, με ωραία στριφογυρίσματα. Του έμοιασε σ' αυτά ο Μήτσος και ο Γιάννης. Ο Φώτης λίγο κι εγώ καθόλου. Δεν τα καταφέρνω. Χριστούγεννα, Πάσχα και γιορτές όλες οι κοπελιές αφουγκράζονταν πότε θα ακουστούν τα βιολιά και να πιάσει το χορό ο Πάπας να βγουν στο πανηγύρι, όπου γέμιζε, από νωρίς μετά το μεσημέρι, διπλός ο χορός, χάσμα ομορφιάς,

οι κοπελιές με τις τοπικές ακόμη ενδυμασίες και τις όμορφες κεντητές ποδιές. Κι ο πατέρας με την κυρά Αγαθή από τη Φούρκα να δίνουν τον τόνο και το χρώμα. (Πούν η Αγαθή λέω εγώ), της πετούσε... Και καθώς είχαμε το καφενείο στο χωριό και τον ξενώνα και ήταν και κοινοτικός κλητήρας (πούλησε τη ραπτομηχανή στη Ζέρμα για να ανοίξει το καφενείο) πάντα τριγύριζε με λουκούμια στις τσέπες τυλιγμένα στο χαρτί κι όπου αντάμωνε καμιά που συμπαθούσε, της έδινε κι από κανένα.

Φάγανε και ήπιανε εκεί όχι λίγοι. Χωροφυλάκοι, βαρελάδες, μπαλωματήδες, καλαντζήδες, από τους Φιλιάτες που περνούσαν για δουλειά προς περιοχή Καστοριάς. Τύχαινε να κλειστούν από χιόνια, μέχρι και πίττα κάποτε θυμάμαι έβαλε τη μάνα να τους φτιάξει. Και κοιμούνταν όλοι στην ψάθα, με το τζάκι αναμμένο με μπόλικά ξύλα. Να πεις ότι πλήρωναν; Ψιλοπράγματα. Μπορεί να πει κανείς ότι μάλλον διατηρούσε αυτή τη δουλειά για γούστο του παρά για κέρδος. Και όλοι τους έφευγαν ευχαριστημένοι, ας τους έδινε μερικές φορές και ξινά φασόλια από μέρες, που πριν τα σερβίρει τους ρωτούσε τάχα να ρίξει και λίγο ξύδι να είναι ορεκτικά (να χάνεται ο τορός) κι εκείνοι συμφωνούσαν, ό,τι πει ο Πάπας. Είχαν μάθει όλοι τους και προτιμούσαν εκεί να διανυκτερεύουν. Κι από τα χωριά Ζέρμα, Κάντσικο, Λυκόραχη, πάντα από τη Λαγγάδα ήταν κοντά και τραβούσαν. Ήταν κόμπος ας πούμε το χωριό μας στην επικοινωνία, περιοχής με την Κονιτσα, με τα ζώα. Φίλους καλούς είχε σαν τον Παπακώστα από τη Ζέρμα και τον Γιάννη Τσ' Αγόρης, που κοιμούνταν σπίτι αυτοί, και χαιρόμασταν κι εμείς, γιατί έλεγαν ιστορίες.

Του Γιάν-τσ' Αγόρης του προξενούσε να πάρει τη Σοφία Καψιμάλη. Εκείνου του χαμάρεζε μα δεχόταν η Σοφία; Έτσι για να σπάει πλάκα τα έλεγε ο πατέρας. Με τον παπα-Κώστα ήταν μαζί στην Αμερική και όλο αναμνήσεις από το Ντιτρόιτ. Δε χώνευε τους Λουπσιώτες (Λυκόραχης). Ένα πρωί του φύγανε δίχως να τον πληρώσουν, καθώς ξύπνησε λίγο αργά από το πióμα και τους κυνηγούσε ως την Παναγιοπούλα.

Τον Αλέξη (τον γύφτο) τον είχε αγκαζέ. Κάθε που άναβε λίγο το κέφι στο καφενείο, μας έστελνε και τον φωνάζαμε από τους Πατσιουραίους. Άκουγε στο γυφτοκάλυβο κι ερχόταν με το βιολί. Έβγαζε κι αυτός το χαρτζιλίκι του.

Εκεί που το διασκέδαζε πιο πολύ ήταν, όταν γινόταν καμιά δημοπρασία, για κοινοτικά ή σχολικά κτήματα ενοικίου τους, ή για καλλιέργεια, μπαίνοντας κάθε τόσο και τραβώντας και κάνα ποτηράκι. Παράδειγμα:

—Ο Γεώργιος Καλησώρας, 120 δραχμές. Είναι άλλος; Πάιρνει τέλος η δημοπρασία. Και έπειτα:

—Ανδρέας Μαρτσόκης, 130 δραχμές. Είναι άλλος; Και με την καθαρή φωνή του έλεγε (γελώντας) δυνατά:

—Καθώς και τα κηρύκεια επιβαρύνουν τον τελευταίο πλειοδότη.

Ας μην έπαιρνε ούτε δραχμή. Πώς κατάφερναν ο τότε πρόεδρος Γιώργος Γκαραβέλας κι ο πατέρας σαν τελάλης και κινητοποιούσαν ολόκληρο το χωριό, όταν ήταν να ανοίξουμε το αυλάκι στο μύλο, στο ποτάμι, ένα χιλιόμετρο περίπου, ή να καθαρίσουμε τους δρόμους προς όλες τις κατευθύνσεις έως τον Άη-Γιάννη, τον Άη-Σωτήρα, το Βουνό ως τη Γιαννόλη και κάτω για τα χωράφια, απορώ. Ήταν θα πεις επιβεβλημένη και η προσωπική εργασία, δύο μέρες το άτομο, αλλά πήγαινε ο κόσμος. Κι εγώ πολλές φορές έτυχε. Συμμετείχε πολύ και στα κοινά.

Θυμάμαι όταν επρόκειτο να σοβατίσουν την εκκλησία του Άη-Νικόλα, (ήταν ένα συνεργείο από εδώ την Αθήνα εξαίρετο με αρχιτεχνίτη, τον Αντώνη). Θα ήταν το 1935 ή 1937. Πηγαίναμε στο ποτάμι στο τέλος του Καρβασαρά και φορτώναμε ψιλή άμμο, τα ζώα σε τσουβάλια. Και κάτι που δείχνει πόσο εύκολα τραυματίζεται η παιδική ψυχή.

Εγώ κάπου δεν τα κατάφερνα στο φόρτωμα, πέρασε ο πρόεδρος Γεώργιος Γκαραβέλας και μου είπε αυστηρά:

—Ντε, ρε εσύ, ούτε να το φορτώσεις δεν είσαι άξιος;

Με πλήγωσε, το θυμάμαι. Όπως κάποτε κι ο Βασίλης Τζήμος (πατέρας του Μήχου) μου λέει:

—Τι σόι καφέ μου έφτιαξες ωρ' αχαϊρευτε; Μόνο ο Γιάννης τον κάνει καλόν. Στο καφενείο ε;

Γι' αυτό καθένας πρέπει πολύ προσεκτικά να συμπεριφέρεται στα παιδιά, να μην τους δημιουργεί αίσθημα κατωτερότητας και τα τραυματίζει ψυχικά. Εκείνη την εποχή δεν ξέρω με ποιο σκεπτικό, έκοψαν και τον πλάτανο που ήταν στη μέση της πλατείας. Ήταν τεράστιος, ψηλός μέχρι το ύψος της εκκλησίας και του σχολείου, δύο μέτρα επί δύο περίπου χοντρός, με πρόκες χοντρές και περόνια γύφτικα στον κορμό καρφωμένα, που ανέβαιναν τα παιδιά.

Ήταν ανεβασμένοι κάποτε εκτός των άλλων, κι ο Νίκος Πατσούρας, γείτονας, κι ο Γιάννης, ο αδερφός μου. Θέλησα κι εγώ να ανεβώ, μικρός καθώς ήμουν, στα μισά του κορμού πως κάνω πιασμένος από ένα περόνι μου ξέφυγαν τα πόδια, κρεμάστηκα και μου ξέσκισε το περόνι το μεσαίο δάχτυλο του αριστερού μου χεριού. Φωνές, κλάματα, πόνος. Με ξεκρέμασαν. Το τραύμα ήταν μεγάλο.

Στη σκάλα του σπιτιού, θυμάμαι, ο πατέρας μου έβαλε ιώδιο, με έτσουξε πολύ, κλάμα γερό, κάπως το καθάρισαν και πρακτικά μου βάλανε δυο ξυλάκια από δω κι από κει, δεμένα με άσπρο πανί, να θρέψει το δάχτυλο, όπως υπέδειξε ο μπαρμπα-Γιάννης Καραλής, που έκανε και λίγο το γιατρό, κατείχε κάτι γνώσεις από Νοσοκόμος, που ήταν στο στρατό.

Περνούσε ο καιρός, καλύτερευε το χέρι, όπου μια μέρα πήγα στου Μήτσου, του αδελφού μας επάνω. Θέλησε η Μήτσαινα να το δει, με αγαπούσε, έβγαλε τα ξυλαράκια, της φάνηκε σαν να έγινε καλά, και δε μου τα ξανάβαλε. Όμως ήταν ακόμη φρέσκο, άσχετα αν είχε κλείσει η πληγή και μάζεψε το δάχτυλο. Έπαθε αγκύλωση, έτσι στραβό το έχω ακόμη, όμως δε με πειράζει, ούτε στη δουλειά μου.

Για τον πλάτανο, άλλοι λέγανε ότι κόβει το φως και τον ήλιο των παραθύρων του Σχολείου, άλλοι πως η ξυλεία του θα έπρε-

πε να γίνει στασίδια στην εκκλησία, οι αρμόδιοι βάλανε τον Κώτσιο Γιώτη από τη Λαγγάδα, με άλλους και τον έκοψαν. Ήταν σ' αυτά άφταστος, τον θυμάμαι που ανέβαινε σαν πουλί στα ψηλά κλωνάρια από όπου άρχισαν, φτάνοντας ως τον κορμό μέρες ολόκληρες με τα μικρά και κοφτερά τσεκούρια τους, τις λιάτες. Πιστεύω πως ήταν αυτό ένα τεράστιο σφάλμα, θα ήταν τώρα στολίδι της πλατείας και του χωριού γενικά. Εκεί τριγύρω ξεφόρτωναν τα καραβάνια Βλάχοι από το Ντέτσικο που έφερναν και πουλούσαν στάρι από τη Μακεδονία. Βγαίνανε οι δημογέροντες, κόβανε το παζάρι, πόσο πήγαινε η οκά δηλαδή, και σε λίγες ώρες τα είκοσι και τριάντα φορτία γινόταν ανάρπαστο από τους χωριανούς.

Το χωριό μας ήταν ζήτημα αν εξασφάλιζε το 1/3 σε στάρι και καλαμπόκι το πλείστον της χρονιάς. Το άλλο το αγοράζαμε. Κι όταν ένας νοικοκύρης κατόρθωνε κι έβαζε κάμποσα φορτώματα στάρι ή καλαμπόκι στο αμπάρι του, αγόραζε και δύο-τρία δοχεία λάδι, ήταν από τους πρώτους του χωριού, γιατί από ρούχα το πλείστον ντρίλινα, βαμβάκερά με ένα κοστούμι περνούσε και δέκα χρόνια, όπως και με τα παπούτσια με τις πρόκες από κάτω. Ακόμη και τότε φορούσαν τοπικές ενδυμασίες οι γυναίκες με τζιπούνα, φλοκάτα και ποδιά, και με τσαρούχια κόκκινα με φούντες μαύρες και τακτικά πήγαινα της μάνας τα τσαρούχια να τα σολιάσει με κισολιά που αγόραζε ο πατέρας από τον μπακάλη τον Βασιλάκη έτοιμες πλάκες στον πάππο τον Παπαγιάννη, που αυτή ήταν η πρώτη του δουλειά όσο να γίνει παπάς με τη γλυκιά φωνή του.

Τα έκανε αγόγγυστα. Αγαπούσε τον πατέρα μου, σαν γαμπρό του από την κόρη του Χρυσανγή που είχε ο πατέρας πρώτη του γυναίκα, και που πέθανε στη γέννα του Γιάννη από επιλόχιο. Εκτιμούσε και τη μάνα, ήταν άλλωστε αυτός ο ίδιος προξενητής να την πάρει στη θέση της κόρης του (άκου σύμπνοια). Πρώτη νύξη έκανε η μάνα του Αλέκου Παπαδήμα, η Στυλιανή και μετά ο πάππος Παπαγιάννης στον πάππο Σντράνο να παρθούν χή-

ρος ο πατέρας, χήρα και η μάνα. Πάρθηκαν, και όλοι τους, η θεία Μαρία, ο μπαρμπα-Αρίστιππος, που είχε την ατυχία να χάσει κι αυτός τη γυναίκα του που έπεσε στο ποτάμι και πνίγηκε, καθώς καβάλα και οι δυο τους πήγαιναν να δουν τον γιο τους τον Ευριπίδη που πήγαινε στο Σχολαρχείο στη Βούρμπιανη. Τι φοβερό. Πήρε μετά την Ελπινίκη Μηρτσέκη, αδερφή του Τόλη Ανδρέα και του Νίκου Μηρτσέκη και απέκτησαν κι άλλα παιδιά. Και όλοι τους ζούσαν με αδελφοσύνη. Ήταν πολύ σπάνιο για ετούτη την εποχή. Ο Γιάννης, λοιπόν, μεγάλωσε με ξένο γάλα άλλων γυναικών που είχαν μωρά και του έδιναν κι αυτουνού λίγο και με γάλα από κουτιά. Ήταν δύσκολο μέχρι που κάποτε, όπως λένε, ο πατέρας πρότεινε να το δώσουν κάπου ψυχοπαίδι, μα επενέβη η παπαδιά και η θεία Μαρία και είπαν:

—Όχι Χριστάκη (του πατέρα) θα το μεγαλώσουμε εμείς το παιδί.

Όπως και έκαναν και ως τα έξι του χρόνια ήταν εκεί στου παπά, ο Γιάννης, έπειτα τον έφεραν κάτω που θα πήγαινε στο σχολείο, και παίζαμε εμείς μικρά, στα στρωμένα τραγομαλλίσια στρώματα στο μαντζάτο.

Θυμάμαι κάποτε, μου είπε ο Γιάννης:

—Πάμε στη θεία Μαρία;

Τον ακολούθησα ως του Γιαννάκη Τζιάκου, ύστερα δε μπορούσα (τόσο μικρός ήμουν) και με πήρε καλτσούσι (στον ώμο) και πήγαμε. Μας καλοδέχονταν, ήταν στην άκρη του τζακιού κι ο Παπα-Βαγγέλης που προανέφερα. Άλλοτε πάλι πηγαίναμε στου πάππου του Παπαγιάννη, και δεν ξεχνώ που στα σκαλοπάτια πριν της εισόδου, μας μάθαινε τα τραγούδια, που θα λέγαμε τα κάλαντα των Χριστουγέννων, της Πρωτοχρονιάς, του Άη-Βασίλη και των Φώτων, που γυρίζαμε τότε όλα τα παιδιά να κονομάμε και καμιά δραχμή.

Χαρά στα Κάλαντα από τη νύχτα με τροβάδες γυρίζαμε όλα τα σπίτια, τραγουδώντας «Κόλυνδρα-μέλενδρα, τρεις χιλιάδες πρόβατα και πεντακόσια γίδια, δώς κι εμένα κλούρα, σου βόσκω

τα κατσίκια και χρόνια πολλά». Και γεμίζαμε τους κρεμασμένους από τον ώμο τροβάδες μικρά και μεγαλύτερα κουλούρια στρογγυλά όλα όμως από σταρίσιο αλεύρι, και είχαμε για μέρες να τρώμε, στάρινα ψωμάκια, πολύ πιο καλά, από τη μπομπότα, καλαμποκίσιο που συνήθως τρώγαμε. Χάσκο, δηλαδή σταρένιο, λοιπόν, ψωμί μόνο σε γιορτές και πανηγύρια στα ξωκλήσια, γάμους και βαφτίσια τρώγαμε. Καλύτερο φίλο ο πατέρας μου είχε τον Κώστα Μησιακούλη, πατέρα του Ευγένιου. Του ποτηριού και οι δύο, εκείνος χάθηκε νέος, λίγο τον θυμούμαι. Μαζί στις δουλειές είχαν δουλέψει κι αυτοί στη μεγαλόπρεπη εκκλησιά μας του Αγίου Νικολάου, που έγινε με χρήματα του προοδευτικού Συλλόγου Καστανιανής στην Αμερική, που ήταν και έβγαζαν καλά λεφτά! Μαζί και στα πανηγύρια. Είχαν και τον Κώστα Γκάστο, φίλο. Τον πατέρα του Αλέκου Γκάσιου. Εκείνος ήταν κι ο αρχιμάστορας στις διάφορες δουλειές, προπάντων στο χωριό που έφτιαχναν τότε όλοι οι εξ Αμερικής, καινούργια διώροφα σπίτια. Κι αυτός νέος πέθανε. Σκληρή ήταν η δουλειά, λίγο το μεροκάματο, πολλές οι στερήσεις. Δουλειά από την ανατολή του ηλίου μέχρι το σούρουπο με λίγη ανάπαυση το μεσημέρι. Μόνο την Κυριακή λίγη ανάπαυση. Κι όταν δεν είχαν δουλειά, κάτι άλλο σκαρφίζονταν. Έτσι μια μέρα ξεκίνησαν ο πατέρας μου κι ο Κώστας Μησιακούλης, θα ήταν Δεκέμβρης, και πήγαν με τα μουλάρια τους να φέρουν ψάρια από τη λίμνη της Καστοριάς για πούλημα. Με τις κοφίνες αδειανές να τις γεμίσουν και με τις κόφες με το κρασί γεμάτες, κρεμασμένες στα κοτσάκια με τους τροβάδες με τα τρόφιμα, ψωμί γκίζα στο κλειδοπίνακο ελιές και ρέγκες. Καβάλα στα ζώα όλη την ημέρα, πορεία το βράδυ, κοιμήθηκαν στην Σλάτινα (Χρυσή) το άλλο βράδυ αργά στην Καστοριά. Καλά πήγαν, καλά φόρτωσαν, ξεκίνησαν να 'ρθουν, τους πιάνει ένα χιόνι που τα χρειάστηκαν. Έτσι που χιόνιζε, μείνανε κάνα δυο μέρες στα χωριά του δρόμου, Τζιλιγκόζη, Μελάνθιο, σταμάτησε κάποτε, όμως, ο δρόμος και τα βουνά ήταν γεμάτα χιόνι, κάνα μέτρο θα 'ταν, είδαν πως ήταν αδύνατον να περάσουν με φορτωμένα τα ζώα, πούλησαν

εκεί τα ψάρια όσο, όσο, έδωσαν και δωρεάν ψάρια, και αδειανοί τρόμαξαν να έρθουν στο χωριό, ύστερα από ταλαιπωρία μεγάλη.

Οπότε ο μπαρμπα-Κώστας Γιορτόλης, ο πάντα ετοιμόλογος τους σκάρωσε, για να τους σατιρίσει ένα ποιηματάκι.

—Κι εσύ ορέ Πάπα με τη λιάρα την κάπα, τώρα με το χιόνι πήγατε να φέρετε τσιρόνι; Κι εσύ ορέ Κώστα Μησιακούλη, με την κόφα στο σακούλι τώρα με το χιόνι πήγατε να φέρετε τσιρόνι; Και γέλια ο κόσμος.

Σκασίλα ο πατέρας με τον Κώστα Μησιακούλη, το φίλο του, αλλά με λίγα ποτηράκια συνέρχονταν και άρχιζαν και τραγουδάκι. Θα πρέπει να αναζητηθούν φωτογραφίες τους όταν ήταν μαζί και στην Αμερική. Ο Κώστας Γιορτόλης είχε πολλά γούστα. Ήταν τύπος πολύ εργατικός (σέρτικος) και νευρικός. Είχε μια γομάρα, την έλεγε Αναγνώσταινα.

Ξεκίνησε μια μέρα για το χωράφι ποσί, φορτωμένο το ζώο κοπριά. Ρώτησε κάποια στους Μπιμπαίους:

—Καλημέρα μπαρμπα-Κώστα, για πού;

Είπε:

—Για την Όρασια (χωράφι τους).

Πιο κάτω άλλη τον ρωτά:

—Καλημέρα, για πού;

Της είπε κι αυτηνής:

—Για την Όρασια.

Πιο κάτω άλλη πάλι, τα ίδια απάντησε μα από μέσα του άρχισε να φουντώνει. Όσπου στην τέταρτη γυναίκα που τον ρώτησε:

—Για πού;

Έξω από του Τσόγκα, δεν άντεξε και κουνάμενος της λέει:

—Για το ποτάμι. Έρχεσαι; και προχώρησε μουρμουρίζοντας όλο νεύρα.

Μικρό παιδί ο εγγονός του Παναγιώτης Ρίγκας πήγε κάποτε ο παππούς του να του κόψει τα μαλλιά με την ψιλή. Τον καλοδέχτηκε, άρχισε με τη μηχανή που είχε να τον κουρεύει, αλλά

δεν έκοβε η μηχανή, κι όλο γκρίνιαζε ο Παναγιώτης:

—Παππού, με τσιμπάει η μηχανή!

Κάτι τη λάδωνε, κάτι έσφιγγε, πάλι διαμαρτυρόταν το παιδί. Δύο-τρεις-τέσσερις φορές φούντωνε ο μπαρμπα-Κώστας, βγαίνει για μια στιγμή έξω, αρπάζει ένα σφυρί, κάνει κομμάτια τη μηχανή, μπαίνει φορτσάτος και λέει στον Παναγιώτη που τα μισά μόνο του είχε κόψει:

—Άιντε, τράβα από εδώ, τράβα κάτω στον Χριστόφορο Αναγνωστόπουλο να στα τελειώσει!

Και έφυγε ο Παναγιώτης κλαμένος με το μισό κεφάλι ακούρευτο, ντρεπόταν στο δρόμο μα τι να έκανε. Ο Μπαρμπα-Κώστας είχε κι ένα βιολί και όλο το έπαιζε στον οντά στο σπίτι του. Ήξερε καλούτσι. Το έπαιρνε απογεύματα μαζί του σαν κατέβαινε στο μεσοχώρι. Ερχόταν και στο τσαγκαριό πότε-πότε ήξερε πως τον εκτιμούσα, ήταν ευχαριστημένος που του είχα κάνει ένα πετυχημένο ζευγάρι σκαρπίνια και καυχιόταν στον γιο του Γιαννάκη σαν πήγαινε στα Γιάννενα στο σπίτι του και έκανε τις μασέλες τότε σε οδοντίατρο και σαν ήρθε φορεμένες τις, του λέω:

—Με γεια σου, μπαρμπα-Κώστα οι μασέλες!

Κι αυτός, νευρικός καθώς ήταν και που δεν μπορούσε να τις συνηθίσει, μου λέει, με εκείνες τις νευρικές κινήσεις του:

—Δεν λες με γεια τα χαλίκια, μου λες τα δόντια!

Γέλασα με την καρδιά μου. Σαν χαλίκια τις ένιωθε στο στόμα του, όσο να περάσει μήνας να τις συνηθίσει. Ο γιος του ο Γιαννάκης ήταν πολύ ακριβής στη δουλειά του, και έχαιρε εκτιμήσεως. Αυτός επέδλεπε και την ωραία Εκκλησία του Αγίου Κοσμά στην Κόνιτσα. Κρίμα όμως, χάθηκε νέος από ίκτερο.

Και η γυναίκα του μπαρμπα-Κώστα ήταν παλικάρι. Έσπερναν μια φορά το χωράφι στην Όρασια, είχε ζώσει στον μπαρμπα-Κώστα την ποδιά της, την είχε γεμάτη καλαμπόκι, αυτή έκανε τις αυλακιές κι αυτός έριχνε το καλαμπόκι σπειριά-σπειριά. Σε κάθε τσαπισιά τού έλεγε:

—Ρίξε, Κώστα. Άιντε πάλι ρίξε, Κώστα!

Δεν έριχνε ακριβώς όπως ήθελε εκείνη κι άναβε ο μπαρμπα-Κώστας, ώσπου για μια στιγμή λύνει την ποδιά και το αδειάζει όλο κάτω λέγοντας:

—Να, στο 'ριξα!

Και όλο νεύρα μονολογούσε:

—Ρίξε, Κώστα, ρίξε, Κώστα! Αμάν πια!

Ήταν να γελάς.

Άσε που κάποτε δεν τους άφηνε η βροχή να τσαπίσουν, και όλο νευρίαζε και μούντζωνε τον Θεό λέγοντας:

—Σταμάτα ρε καμιά φορά!

Και επειδή η βροχή δυνάμωνε, για κάποια στιγμή ξάπλωσε κάτω και μούντζωνε με χέρια και με πόδια και να λέει του Θεού:

—Κιαρατά, κουκουές έγινες κι εσύ!

Ήταν να ξεκαρδίζεσαι με τα καμώματά του, αλλά γρήγορα του πέρναγε και τον έβλεπες κάθε Κυριακή καλοντυμένο και γραβατωμένο να έρχεται στην εκκλησία.

Δε χώνευε και που άναβε το καντήλι τακτικά η θεία Κώσταινα κι όλο έλεγε:

—Το καντήλι και το καντήλι και στα φασόλια δράμι λάδι!

Πιο πολύ ίσως να αστειευόταν.

Δούλευα στην Αθήνα, και πηγαινοερχόμουν Χριστούγεννα και καλοκαίρι καθώς ήταν εποχιακή η δουλειά, και κατά το 1965(;) μετά τις αποκριες την άλλη μέρα θα έφευγα, πήγα να δω τον μπαρμπα-Κώστα που ήταν άρρωστος. Τον συμπαθούσα. Κι αυτός χάρηκε. Ήταν καταβεβλημένος, φεύγοντας σηκώθηκε ως την εξώπορτα, του είπα:

—Τυλίξου καλά με το κασκόλ, κάνει κρύο!

Μου παρήγγειλε να του στείλω κοτόπουλο φρέσκο ή ψυγείου από την Κόνιτσα, όπως και έκανα.

Δεν έβρισκε στο χωριό κρέας και η Ολυμπιάδα που είχε σφάξει μοσχάρι για κάτι είχε τσακωθεί με την Αρτεμισία, την κόρη του, και πήγα μόνος, την παρακάλεσα και του πήγε κι ένα κομμάτι μοσχάρι η Ολυμπιάδα. Έκτοτε δεν τον ξαναείδα. Πέθανε την

Άνοιξη. Εργαζόταν ως προχωρημένη ηλικία με ένταση. Έπεσε απότομα. Σώζονται ακόμη τα γραμμένα από αυτόν με ασβέστη στους Αγίους Αποστόλους. «Απαγορεύεται η πλύσις εντέρων κλπ.» στις Βρύσες, που σαν πήγαινε για νερό και συναντούσε εκεί τον Χρήστο Τζιάκο που όλο προσευχόταν και σταυροκοπιόταν για ώρα, νευρίαζε και του έλεγε:

—Άντε Χριστιανέ μου, κάνε πιο πέρα να πάρουμε κι εμείς νερό. Όλο σταυροί και σταυροί είσαι.

Εννοείται ότι τότε δεν είχαν τα σπίτια νερό μέσα. Και ο καθένας έπαιρνε για όλη τη χρήση από την πιο κοντινή βρύση. Εμείς παίρναμε από τη βρύση της Πλατείας Πανηγυριού κι άμα καμιά βούλωνε από γάτες (ένα φυτό με πολλές ρίζες) που εισχωρούσε στις χαλασμένες από τα χρόνια σωλήνες που είχε φτιάξει ο Γρηγόρης Τσιάμης, το 1925 με 1930 όταν ήρθε από το Σουέζ που δούλευε σαν εμπειροτέχνης, παίρναμε από τη Ράχη και Βουλωμένο στη Γκάλινα (στο σπίτι έξω της Δημητρας Παγούνη) ή κι από την Ιτιά που είχε λίγο μα πολύ κρύο ωραίο. Πήγαινε, λοιπόν, ο μπαρμπα-Ζήσης με σιδερένιες βέργες, ήταν ο μοναδικός και το ξεβούλωνε και έφερνε ολόκληρη «γάτα» πότε μικρότερη και πότε πιο μεγάλη και τις κρεμούσε έξω, απέναντι του καφενείου του να δει ο κόσμος την προσπάθειά του και να εκτιμήσει δεόντως με κάνα λαένι κρασί που πολύ του άρεσε. Ήταν και ψάλτης με καλή φωνή, από αυτόν έμαθε κι ο γιος του ο Γιώργος (Μουσολίνος) που έψελνε στην εκκλησία.

Ένα βράδυ θυμάμαι μικρός, τον είχαν φέρει τέζα στο μεθύσι με την καζάκα (μεγάλη σκάφη που έβαζαν λάσπη οι μαστόροι) η παλιοπαρέα σπίτι του, ξεκαρδισμένοι στα γέλια. Ο Ρίγκας, ο Γκανάτσος, ο Ευρ. Γκόσιος, ο Φακούρας, ο Φώτης, ο Γιάννης, ο Παρασκευάς. Στον μπαρμπα-Κώστα που προανέφερα, πήγαινε κάθε Κυριακή το απόγευμα για το λαενάκι του, και είχε καλό κρασί, τον είχε βλέπεις και κουνιάδο. Η μπάμπω Ζήσενα και ο Κώστας Γιορτόλης ήταν αδέρφια. Κούρευε τα μαλλιά του γουλί το χειμώνα ο μπαρμπα-Ζήσης και τα άφηνε το καλοκαίρι, για

δροσιά έλεγε. Με γαδένες έβαζε το σουγιαδάκι του στο γιλέκο του και οι άλλοι τον πείραζαν:

—Τι ώρα έχεις, Μπαρμπα-Ζήση;

Και απαντούσε κοφτά:

—Σογιάς, παρακαλώ.

Ήταν γουστόζικος. Με τον πατέρα, αν και ξαδέρφια δε μιλούσαν, επειδή είχαν καφενεία απέναντι και οι δυο τους. Τον προκαλούσε κι ο πατέρας έβγαζε μπάγκια μέχρι έξω κοντά του, και όλο τραγουδούσε από μέσα, να κουρντίζεται ο μπαρμπα-Ζήσης που μουρμούριζε, ώσπου μια μέρα δεν κρατήθηκε και του είπε:

—Άντε καημένε Πάπα, όσο έχεις μερικά σακάκια ακόμα από την Αμερική καλά είσαι, μετά να δούμε τι θα κάνεις.

Και εννοούσε γενικά πολλά μ' αυτό. Γιατί έβλεπε πως όλες οι οικονομίες του από την Αμερική είχαν εξανεμιστεί. Έφτιαξε από κει το σπίτι, με την επίβλεψη του παππού Παπαγιάννη πάει καλά.

Το καμάρωνε διηγείται ο Μήτσος, αδελφός μας, όταν μπήκε στην αυλή που είχε έρθει από την Αμερική. Άνοιξε μετά ένα μπακάλικο με τα λεφτά που έφερε, έβαλε κάμποσο πράγμα, όμως, και αρκετά ποτά, μέχρι και τσέρι, λικέρ, μπανάνα, για εκείνη την εποχή πρωτοφανή, μα είχε τον σκοπό του. Με αυτά κέρναγε τους γερόντους που μαζεύονταν στην αυλή. Και το στήνανε μετά στο τραγούδι και στο χορό.

Σώζεται το βαρελάκι που το γέμιζε και άδειαζε με τη βρουρούλα του, ποτό στα γερόντια, στα ποτηράκια τους. Και δος του οι χωριανοί να τρέχουν στο μαγαζί του Πάπα να ψωνίσουν, «ήταν καλός», έλεγαν, «δίνει και βερεσέ».

Πέρασαν λίγα χρόνια, τότε άφηνε στο μαγαζί τον μπαρμπα-Ζήση (τα είχαν καλά τότε) κι αυτός πήγαινε με τα ζώα στην Κόνιτσα για ψώνια, γύρευε τι γινόταν, τότε έγραφε τα βερεσέδια στον τοίχο, με αποτέλεσμα να φαλιρίσει. Υπάρχει ένα μεγάλο δεφτέρι το έχω, με τα βερεσέδια. Και είναι να γελά κανείς όπως τα έγραφε ο πατέρας. Παράδειγμα: Τζιουνέλο, 100 δράμια λάδι = 2 δραχμές πιπέρι, μισή οκά ρίζι, 1 δραχμή ράματα, ή Γιώργαι-

να Γύφτσα το και το, ο Ράμος... ή Τσιλμιίγκω το και το, το έκλεισε λοιπόν και έγινε αγωγιάτης.

Με την κόφα πάντα κρεμασμένη με κρασί και το παγούρι με ρακί. Όλο τραγούδι και καλαμπούρι ήταν με τους άλλους κερατζίδες που αντάμωναν προς την Κόνιτσα, καβάλα στα μουλάρια τους, όπως τον Κιάδη από την Βούρμπιανη, τον Μήχο Πύρσο (Πούρτσιο) τον λέγαμε, και άλλους. Λίγα χρόνια κι εκεί δεν πήγαινε καλά η δουλειά του, ξόδευε στο να πει πολλά, αφού ένα βράδυ που πούλησε έναν γάιδαρο που είχε στην Κόνιτσα, πήρε την κομπανία τα βιολιά και όλη νύχτα χόρευαν σε ένα καφενείο που είχε αγκαζάρεϊ, ώσπου το πρωί δεν είχε φράγκο. Όλο το γομάρι ξοδεύτηκε στα πιοτά και στα βιολιά. Πώς να φορτώσει τα ζώα για το χωριό; Με τι λεφτά; Ήταν όμως άνθρωπος εμπιστοσύνης, του έδωσε ο Αγγελής, τρανός έμπορος τότε στην Κόνιτσα δύο σακιά αλεύρι, και άλλα ψώνια, να μην πάει άδειος στο χωριό. Δεν είχε βρει αγώγι. Δεν πήγαινε κι αυτή η δουλειά καλά, τα παράτησε κι αυτά. Πήγε μαστορας με τον Φώτη στη Βοστίνα (Πωγωνιανή) ήταν δουλειές. Πάλι κι εκεί χορούδια τα βράδια. Πότε έμενε άφραγκος, έπαιρνε από τον Φώτη από τα λίγα που κρατούσε, να έχει να κερνάει, τακτικά πήγαιναν και στο χωριό, και κάποτε είχαν φέρει και γκόρια από κει παλιές αγελάδες και θόδια έξι-εφτά, τα πήραν με δουλειά και λεφτά για παστερμαδια στο χωριό κρέας και λουκάνικα που γέμιζαν οι λιότες (μικρές αποθήκες).

Τα είχε φέρει ο Μουσολίνος όλο το δρόμο από το Μπουραζάνι και Μάζι, ενδιάμεσα χωριά, τέσσερις-πέντε μέρες δρόμο, σιγά-σιγά αυτά, να ξεκαρδίζεσαι σαν τα διηγείται ο Μουσολίνος που είχε λέει ένα μεγάλο ραβδί και μια χλαίνη στρατιωτική στο δρόμο, οδηγώντας τα.

Στο χωριό τα βοσκούσαμε εμείς, ήμασταν παιδιά 10 χρονών τότε, όσο να τα σφάξουν. Ένα μάλιστα μια μέρα είχε βαλτώσει πέρα στον Άγιο Παντελεήμονα στα Αργυράδικα που είναι βάλτος. Τρόμαξαν να το βγάλουν. Από σπίτι σε σπίτι και καφενείο,

όλο το χειμώνα περνούσαν όλοι τους ζωή χαρισάμενη με μεζέδια, λουκάνικα, κρασιά και ρακιά άφθονα. Με δανεικά έφευγαν τον Μάρτη πάλι για ταξίδι.

Εκείνη ακριβώς την εποχή και με αυτά τα δεδομένα, δύο δούλευαν αυτοί (πατέρας Φώτης), δύο ήμασταν εμείς αν νοιάζονταν και δεν είχαν έριδες (που είχαν χωρίσει) μπορούσαν να μας στείλουν εμένα και τον Γιάννη ή να μας έχουν στη Βοστίνα στο Γυμνάσιο που δούλευαν άλλωστε εκεί.

Άλλη όμως η νοοτροπία των γονιών τότε, ήταν τελείως αντίθετη με τη σημερινή, που ο καθένας τόσο νοιάζεται για τα παιδιά του.

Συνεχίζω σήμερα 16 Μάρτη 1988, που καθώς το τραγκαριό έχει διήμερη απεργία και συμπαρίσταμαι στο προσωπικό του «ΟΣΚΑΡ» που εργάζομαι. Βγήκα πρωί να πάω στην Αθήνα, μα και τα αστικά έχουν στάση ως τις 9 π.μ.

Έχοντας λοιπόν χρόνο, συνεχίζω και με έναν ακόμη τύπο του χωριού εκείνα τα χρόνια, τον Μπαρμπα-Τάκη Μπίλλη. Ήταν όλα του τα χρόνια κτηματίας στο χωριό, με τα περισσότερα κτήματα στον Καρδασαρά, φορούσε ο μόνος παλαιά στολή με φουστανέλα, κι όλο έβαζε μια μισητή ποδιά στις δουλειές του. Έκανε πολύ και καλό κρασί, δούλευε χωρίς βιασύνες, με τη γριά του ποτέ δε μάλωνε, ως τα τελευταία τους όχι μόνο κοιμόνταν μαζί στο ίδιο κρεβάτι αλλά και στο ίδιο μαξιλάρι. Είχαν τέσσερις κόρες τις καλαπάντρεψαν, την Μαρία στον Γιώργο Καλησώρα, τον ξάδερφό μας, τη Σταθούλα πολύ όμορφη στον Νίκο Στεργίου (που την κοιτούσε κι ο Μήτρο-Τσιαλογιάννης όπως παραστατικά μας διηγείται ο γιος του Αλέκος καλαμπουρίζοντας). Την Πανάγιω που είχε ο Νίκος Βασιλάκος που τον είχε πάρει σώγαμπρο και την Χρυσανγή στον Γιαννάκη Τζιάκο του Γούλη ο πατέρας και του Χαρίλαου, που πέθανε προ ετών. Και ήταν τόσο εύχαρις.

Είχε φιλίες με τον πατέρα μου ο μπαρμπα-Τάκης και θυμάμαι τον τελευταίο του χορό στο πανηγύρι που τον κρατούσε ο πατέρας. Με τις φουστανέλες του ο λεβεντόγερος χόρευε σιγά

και όμορφα το αρβανίτικο Καραμαντάτικο. Ερχόταν τακτικά και στο τσαγκαριό που δούλευα στο μαγαζί στην αυλή με άρχιζε με τις ατελείωτες ιστορίες του, (φαίνεται πολύ αρέσει στους γέρους να διηγούνται τα περασμένα). Αυτά γίνονταν γύρω στο 1945 ή 1951; Δεν ξεχνώ και μια μπουκάλα κρασί που μου είχε φέρει. Και μου έλεγε:

—Για δεξ εδώ, και τσιμπούσε το πάνω δέρμα του χεριού του. Κοίταξε πόσο αργεί να στρώσει σε εμάς τους γέρους. Ενώ σε σένα σαν νέος που είσαι, στρώνει αμέσως.

Πράγματι έτσι ήταν, καθώς δοκίμαζα.

Τύποι άλλοι γραφικοί ήταν ο μπαρμπα-Βασίλης Παπαδήμας, που κρατούσε με τις ώρες γυναίκες φορτωμένες να κουδεντιάξει, κλασικός τεμπέλης, έλεγε του γιου του μπαρμπα-Τάκη:

—Θέλω φύλαγμα εγώ, εννοούσε συντήρηση κι εκείνος ετοιμόλογος του απαντούσε:

—Θα πάρω τον γκρα, όπλο, να σε φυλάω από την Πεντηκοστή (ύψωμα).

Τύπος κι ο Κυριάκος Μησιακούλης, εργατικότετος και του έμεινε «ωραία γεύση έχει το μπριολ», μην ξέροντας εννοούσε το γυάλισμα των μαλλιών.

ΟΙ ΣΚΛΗΡΕΣ ΜΕΡΕΣ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

Ήταν η εποχή που είχα αφήσει 37.000 δραχμές χρέος σαν κάναμε με τον Νίκο Χατζή τη σκάλα έξω και την κουζίνα για το επάνω, δηλαδή τεράστια προσπάθεια σε σύγκριση με τα οικονομικά μας. Αυτός ήταν κι ο λόγος που εκείνο τον χειμώνα σαν τελείωσε η δουλειά στον Δήμο γύρω στις 15 Δεκέμβρη, δεν πήγα στο χωριό, αλλά είπα ας πάω στην κυρά-Μαρία κάτω στον Πειραιά, αν και τα μισά λεφτά και οι συνθήκες ήταν απάνθρω-

πες, τουλάχιστον να βγάξω λίγο-λίγο το χρέος.

Έτσι κι έκανα, και θυμάμαι, έφευγα νύχτα έξι και μισή από το δωμάτιο το πενιχρό που είχα στου Ψυρρή στην ταράτσα ευτυχώς, κι ως αργά στις δέκα, δούλευα εκεί να τελειώνω την παρτίδα 21 ζευγάρια παιδικά, μοντάρισμα στο χέρι, με φόντια από συνθετικό που δε μαλάκωναν στο νερό, με προσμίτια σκληρά, όχι γερμανική τέλλα που αργότερα βγήκε όμως, με ζέμπρα μονοκόμματα σόλα από κάτω με το τακούνι, αυτό με ανακούφιζε.

Ήταν χειμώνας, έκανε κρύο, μικρό το εργαστήριο, με πλάκα τσιμέντο από πάνω, (δούλευα με μισάνοιχτη την πόρτα, δεν είχε παράθυρο), δούλευα με το σακάκι.

Το βράδυ πήγαινα λίγο πιο μακριά και έτρωγα, αργότερα, γιατί δεν ανέβαινα στου Ψυρρή, κοιμόμουν εκεί στο ίδιο εργαστήριο, όπως μου είπε η κυρα-Μαρία, να μην έχω συγκοινωνίες και χάνω ώρες.

Έπαιρνα και για την άλλη μέρα το μεσημέρι σε ένα τάπερ, αλλά παρατηρούσα ότι ήταν ξινό. Μετά από καιρό κατάλαβα πως ξίνιζε, γιατί το έκλεινα το τάπερ εν όσο το φαγητό ήταν ζεστό που το έπαιρνα.

Σαν τελείωνα στις 10 το βράδυ αναμερούσα παπούτσια, καλαπόδια, σόλες, άνοιγα το ράντζο κι εκεί κοιμόμουν. Έκανε κρύο όμως. Ξυπνούσα τη νύχτα, ανακάθιζα στο κρεβάτι και αναρωτιόμουν για τις αντοχές μου. Επάνω η οροφή πλάκα τσιμέντο χαμηλή ήταν παγωμένη.

Οι συνθήκες ήταν απαίσιες, μόνο που με επισκέπτονταν τα μικρά τους, η Άννα κι ο Χριστάκης και τα βοηθούσα λίγο στα μαθήματά τους. Η Αννούλα τότε είχε γράψει και μια καλή έκθεση όπως της τα είχα πει. Τα έβλεπα με καλοσύνη, μου θύμιζαν τα δικά μας την Αρετή και τη Μαρούλα. Και από τα αφεντικά τον μαστρο-Ηλία και την κυρα-Μαρία τι παράπονο να είχα, μου είχαν απόλυτη εμπιστοσύνη, μόνο στην πληρωμή ήταν πολύ τσιγκούνηδες, όμως τακτικοί.

Έβγαζα τότε 21 ζεύγη \times 7 δρχ. καλφαλίκι = 147 δρχ. την ημέρα από το πρωί στις 7 ως τις 10 το βράδυ, δηλαδή 15 ώρες δουλειά. Είχα πίστη όμως και κουράγιο. Τώρα το αναλογίζομαι σαν Νταχάου.

Όσο γύριζα στου Ψυρρή, μου φαινόταν πως γύριζα στον παράδεισο, με όλη τη συγκοινωνιακή ταλαιπωρία. Θυμάμαι πως σαν τελείωνα, φορούσα μια γκρι παλαιά καπαρντίνα και πόσο ντράπηκα όταν ένα βράδυ τυχαία στη στάση συνάντησα τον Τόλη Τζιάκο, συνομήλικο συμμαθητή και φίλο από τα παιδικά μας χρόνια, εργαζόταν ως σταθμάρχης στα λεωφορεία κι ένα άλλο βράδυ συνάντησα κουλουριασμένος στην καπαρντίνα, κουρασμένος τον κόπτη Απόστολο Αναστασόπουλο από την Πάτρα που δούλευε κι αυτός στου Δήμου. Στενοχωρημένος εγώ και κουρασμένος, υπέφερα εκείνον τον χειμώνα πολύ, ψυχικά προπάντων.

Έπαιρνα το φίλο Θεόφιλο και του έλεγα να με παίρνει κάπου-κάπου τηλέφωνο στην κυρα-Μαρία, έτσι να επικοινωνώ με έναν δικό μου, ένιωθα απόλυτη ανάγκη να ακούσω μια γνωστή φιλική φωνή.

Και ζύγωναν Χριστούγεννα κι αναρωτιόμουν αν θα έπρεπε να πάω έστω και για λίγες μέρες στο χωριό, στη γυναίκα μου, στα κορίτσια μας, στη μάνα. Με έπιανε κρύος ιδρώτας. Όσπου στις 23 το απόγευμα τελείωσα λίγο νωρίτερα, και είπα να φύγω με το νυχτερινό. Ανέβηκα στου Ψυρρή, πήρα κάτι πράγματά μου στο σακί και στον ώμο, πήγα στο πρακτορείο.

Όμως είχε φύγει το τελευταίο. Απογοήτευση. Πήγα από κει στο πρακτορείο φορτηγών, μήπως ήταν κάνας Βαγενάς, κι εκεί τίποτε. Για την άλλη μέρα δεν γινόταν τίποτε, γιατί ήταν παραμονή, και δύσκολα θα έβρισκα για το χωριό. Έτσι φορτωμένος το σακί ένιωθα και ντροπή, γύρισα αργά, κατάκοπος, καταστενοχωρημένος, στο δωμάτιο, που πλήρωνα 300 δραχμές νοίκι τον μήνα, αλλά μικρό, διπλό κρεβάτι δε χωρούσε, μονό κι αυτό κατά μήκος όχι στο πλάτος. Έτσι στις 24 που ήταν τα Κάλαντα, πήγα πάλι για δουλειά στην κυρα-Μαρία, και το βράδυ που τελείω-

σα, πήρα και μια σειρά καλαπόδια, ώστε να δουλέψω στο πενιχρό αυτό δωματιάκι τη δεύτερη μέρα των Χριστουγέννων μια και δε δούλευαν οι άλλοι, όπως κι έγινε.

Αν δεν κάνω λάθος, την πρώτη μέρα των Χριστουγέννων πήγα επίσκεψη που με κάλεσε για γεύμα ο αείμνηστος Βασίλης Τζιουμάκας. Ήταν οικείο το περιβάλλον, αγόρασα και δυο μεγάλους τόμους Εγκυκλοπαίδεια Πρωίας, γιατί αυτός είχε πάρει τη σύγχρονη του Ελευθερουδάκη στον παιδιών του. Μου τους έδωσε αντί 400 δραχμές.

Στο τέλος που θα έφευγα, έφερα στο νου μου το χωριό, το σπίτι, την οικογένειά μου και δάκρυα κύλησαν στα μάτια μου.

Είχε τα αστεία του ο Βασίλης και δεν ξεχνώ που τακτικά με παρότρυνε να ερχόμουν από χρόνια στην Αθήνα για δουλειά, και μάλιστα τα πρώτα νοίκια να μου τα πλήρωνε αυτός. Τέλος πάει κι αυτός όπου θα πάμε όλοι. Τα παιδιά του τώρα ζουν στην Αμερική σχεδόν μόνιμα.

Τη δεύτερη, λοιπόν, μέρα των Χριστουγέννων, αφού είχα έτοιμα τα φόντια από πριν, έκανα με σόλες ζέμπρα περίπου δέκα ζευγάρια γυναικεία. Όλο ετοιμάζα, όταν είχα κενά, για το χωριό να πουλάει η κυρά κι εγώ όταν πηγαίναμε στα χωριά Λαγκάδα, Κάντσικο, Κεράσοβο κλπ. ο αγώνας ήταν τραχύς. Αλλά είχαμε στόχο μπροστά μας, να κάνουμε το σπίτι στην Κόνιτσα, που σιγά-σιγά επί χρόνια προχωρούσαμε, και το πιο βασικό να προχωρήσουν τα κορίτσια στα γράμματα να βγουν κάτι, να πάρουν ένα πτυχίο.

—Βγες δασκάλα, έλεγα της Αρετής και θα νιώσω ευτυχία.

Και προχώρησαν και βγήκαν, διότι είχαν όρεξη και τους δημιουργήσαμε τις κατάλληλες συνθήκες. Ξέφυγα από το δεκαπεντάωρο των Χριστουγέννων. Την τρίτη μέρα των Χριστουγέννων πήγα με τα καλαπόδια στην κυρα-Μαρία στον Πειραιά. Έκανα δουλειά συνεχή ως αργά την παραμονή της Πρωτοχρονιάς, με σφιγμένη την καρδιά, απομονωμένος. Κούραση, κρύο.

Θυμάμαι με τι σπαραγμό πήρα συνδιάλεξη (ήταν δύσκολα τότε)

έτσι για να ακούσω τη Χαρίκλεια, και να με ακούσει.

Ήθελα να νιώθουν καλά και δεν εξέφραζα ποτέ τις στενοχώριες μου. Κι από στερήσεις άλλο πράγμα. Μέχρι και κάλτσες παλαιές στρατιωτικές αγόραζα από το Μοναστηράκι, κι ας διέφεραν στο χρώμα. Και κουδέρες από εκεί παλιές. Και για κρεβάτι έβαζα κασόνια στη σειρά από αβγά (έτσι τα πουλούσαν τότε) είχε κάτω ο σπιτονοικοκύρης. Μόνο όταν νοίκιασε αλλού ένας τυφλός που έμεινε στο διπλανό δωμάτιο με τη γυναίκα του, (και έπαιζε ακορντεόν στις γωνίες) μου πούλησαν φτηνά το σιδερένιο ημίδιπλο κρεβάτι τους με τον σαλτέ, και ένιωθα πιο καλά στον ύπνο. Τα κασόνια τα πρόλαβε και η Χαρίκλεια, μας τρουπούσαν, όταν ήρθε για κάνα μήνα, το Πάσχα, και στρώναμε το χορτάρινο στρώμα κάτω στα πλακάκια.

Του Αγίου Βασιλείου, θαρρώ, το 1962 θα ήταν αυτή η πιο δύσκολη περίοδός μου εδώ, από δουλειά και ζωή, ανέβηκα στην Πεντέλη, πρωί, στο μετεωρολογικό σταθμό πρώτα να τον δω, και μετά μάλλον θα πήγα για μεσημέρι στον παπά, που ήταν μερικά χρόνια στην ενορία της Νέας Πεντέλης, και την αδελφή Ευγενή. Ζούσαν κι αυτοί σε ένα στενό, πενιχρό σπιτάκι, μα εγώ κοντά τους ένιωθα ζεστασιά, καθώς έρχονταν γιορτινές μέρες και τα παιδιά ήταν ανύπαντρα τότε.

Από τις 2 του Γενάρη πάλι στη δουλειά συνεχώς και αδιάκοπα, από τις 7 το πρωί. [Εδώ διέκοψα και συνεχίζω σήμερα 2 Ιανουαρίου 1992, που ήρθα από την παραμονή των Χριστουγέννων από την Κόνιτσα, για να περάσω τις γιορτές. Και όσο διάστημα, με την κυρά μου που έχει εδώ περίπου 1½ μήνα και τη Μαρούλα, τον Γιώργο και τα εγγόνια τον μπέμπη και τη μπεμπέκα που άρχισε να περπατάει που τόσο τα χαίρομαι, και με χαίρονται, πολύ καλά μπορώ να πω αυτό το δεκαήμερο στην κουκλίστικη εδώ γκαρσονιέρα μας, με τη σχετική ζεστασιά της ξάπλα και καθαριότητα, με όλο το πολύ κρύο φέτος, η Αρετή κι ο Βασίλης με τα παιδιά είναι στην Κρήτη, μαζεύουν τις ελιές των και κάνουν τις διακοπές των.

Μέχρι τις δέκα το βράδυ, να αποτελειώνω τη νόρμα 21 παιδικά ζεύγη, και στην προσπάθειά μου να τελειώσω νωρίς την ημέρα που παντρευόταν η Νίκη του Γιώργου μας Καλησώρα, δεν πρόλαβα για τις στέψεις που πήγα, μόνο σπίτι πρόλαβα μετά που είχαν φύγει για το τραπέζι που μου είπαν να πάω, όμως δεν πήγα. Κυλούσαν έτσι οι μέρες ως τις 17 του Γενάρη όπου με κάλεσε η κυρα-Μαρία και μου είπε πως δεν ακούει σφυριές, δεν πισέρνω καλά τα παπούτσια τάχα, και να σταματήσω. Είχε φαίνεται βρει άλλον πιο φτηνότερο να της τα κάνει. Θυμάμαι, με ανακούφιση το δέχτηκα, κι αμέσως μάζεψα τα πράγματά μου, με πλήρωσε, πήγα από τον Γ. Τσόγκα που είχα το κοστούμι μου, το πήρα, ανέβηκα στην Αθήνα κάτι ψώνισα και με το βραδινό έφυγα για τα Γιάννενα, όπου πέρασα από τον Φώτη Φώτινα και από εκεί έφυγα στις δύο για το Βασιλικό, όπου ήταν ο μπατζανάκης μου ο Τάκης, δάσκαλος, και είχε πάει και η κυρά σαν βοηθός μαγείρου, στο σχολείο που έτρωγαν τα παιδιά έπειτα από πολλή σκέψη μας, και κάποια αντίδρασή μου που θα άφηνε τα κορίτσια που πήγαιναν στο Σχολείο. Και πήγε εκεί να βοηθήσει κι αυτή με τα λεφτά που θα έπαιρνε στην εξόφληση του μεγάλου μας τότε χρέους.

Θυμάμαι που είχε σκεφτεί να πάρει και τη Μαρούλα στο Βασιλικό και της το απέρριψα, λέγοντάς της:

—Πού να αφήσει η μικρή Μαρούλα τη γιαγιά της, τη ζεστασιά της, τις συνήθειές της.

Στο Βασιλικό περάσαμε ένα πολύ βροχερό βράδυ στο ξενοδοχείο του κ. Γιάννη Τήλια, και την άλλη μέρα την έκοψα απ' αυτή τη δουλειά, και μαζί φύγαμε για την Κόνιτσα για το χωριό, όπου μας περίμεναν κοντά στη Ρόσνη τα κορίτσια με τις κουκούλες των και τα ωραία μάλλινα φουστάνια τους που τους είχα στείλει. Αξέχαστη μου μένει εκείνη η βραδιά που εξέφραζαν τη χαρά τους τα κορίτσια που ήμασταν κοντά τους με διαφορετικούς τρόπους, ενώ η μάνα μου ήταν στην κορυφή στο κρεβάτι της. Και όλως ξαφνικά ήρθε αυθόρμητα η Μαρούλα, μας φί-

λησε κι εμένα και τη μαμά της. Αξέχαστες στιγμές! Έτσι περάσαμε ως τις απόκριες, εργαζόμενος, και σχετικά καλά, οικογενειακά.

Το δωμάτιο που κρατούσα στου Ψυρρή το είχα δώσει στον Βασίλη Παπαδάμο που έμειναν με τη Μαρίνα, όπου ετοίμαζαν τα χαρτιά τους και έφυγαν για τη Γερμανία.

Εποχιακή καθώς ήταν η δουλειά του τσαγκαριού, λαβαίνω ένα τηλεγράφημα από τον φίλο Ευριπίδη Πατούνη αν θέλω να πάω για δουλειά στον Μιχαήλ Σπάθη και του απάντησα ναι, μια και από τον γνωστό Δήμο που δούλευα, δεν είχε αρχίσει.

Έτσι αφού με τελευταία επίσκεψη στου Χριστόφορου Αναγνωστόπουλου σαν απόκριες, όπου με κέφι τραγουδούσαμε: «Και αύριο στράτα έχουμε», που όλους μας καμάρωνε και η καημένη η θεία Βασιλάκαινα η μάνα του, έφυγα την Καθαρά Δευτέρα, με το τσουβαλάκι τα ρούχα μου, θυμάμαι στον ώμο και με μια νταμιτζάνα 3 κιλών ρακί στο χέρι, ως τη Σπηλιά με τα πόδια, μαζί με άλλους. Ήταν κι ο Γιάννης, ο αδερφός μου, που δούλευε στην Κόνιτσα, έφευγε κι αυτός

Στην Αθήνα, την άλλη κιόλας μέρα έπιασα δουλειά, και οι συνθήκες και η αμοιβή ήταν καλύτερες του Δήμου, που κάπως είχαμε παραγνωρισθεί. Τελειώναμε το βράδυ στις οκτώ κι όχι στις έντεκα σαν στου Δήμου. Η παρέα ήταν καλή, δίπλα μου ήταν ο νευρικός, ο πιο τεχνίτης και γρήγορος Νίκος, και αριστερά μου ο πιο αργός και αστείος Παύλος από το Σαλανάρι Καρδίτσας που γνώριζε και την οικογένεια του Τάκη Γκάσιου, και είχε εκεί βοηθό του τον Γούλη.

Ωραία και η γυναίκα του Στάθη Μαργαρίτα, δύο με τρεις σαιζόν περνούσαμε όλοι αδερφωμένοι, μέχρι που κάποτε που αρρώστησα, ήρθαν και μου έριξαν βεντούζες με ποτήρια μπύρας ο Στάθης και η Μαργαρίτα, και να με τρέχει αυτή στο γιατρό όταν πρήστηκα στο μάγουλο από μόλυνση και είχα πυρετό. 12 ζευγάρια την ημέρα κάναμε ο καθένας X 20 δραχμές καλφαλίκι 240 δραχμές την ημέρα, καλά λεφτά, όταν στα εργοστάσια

το μεροκάματο ήταν 70 δραχμές. Ο Παύλος σαν οκνός που ήταν, έβγαζε 10, και τελείωνε τελευταίος, και πάντα τον βοηθούσα, για τα καλαμπούρια του, και μετά πηγαίναμε κάπου-κάπου για κάνα ουζάκι. Κι ο Μήτσος Τζίτζος εκεί, από το Αιτωλικό, πηγαίναμε τακτικά και τρώγαμε πόδι βραστό, και γυρίζαμε τραγουδώντας την: «Μωρή κοντούλα λεμονιά». Ήταν η πιο παραγωγική περίοδος, κι από πλευράς μου, και από της κυράς που της είχα αφήσει 22 γίδια και 2 αγελάδες.

Να σφάζει, να πουλάει, να κάνει κοκορέτσι να το πουλάει, δίχως αυτή να τρώει κανένα για οικονομία, άιντε να βγάλουμε το χρέος, να κάνουμε το σπίτι στην Κόνιτσα. Ήταν ηρωίδα τότε.

Πήγαινα στο χωριό από τις 20-25 Ιουνίου μέχρι τις 20 περίπου Σεπτεμβρίου που άρχιζε το παζάρι, και από τις παραμονές Χριστουγέννων μέχρι τις απόκριες, και εδώ κι εκεί σκληρή δουλειά, μέχρι τις 21 Απρίλη που έγινε το προξενικόπλημα του Παπαδόπουλου και λίγο μετά έφυγα για την Κόνιτσα οριστικά, λέγοντας έστω και τα μισά να βγάλω να είμαι κοντά στα κορίτσια, που πήγαιναν Γυμνάσιο, κοντά στην κυρά και στη μάνα μου στο χωριό.

ΠΙΣΩΓΥΡΙΣΜΑ

Θυμάμαι, μικρούλης που συλλάβιζα τα πρώτα μου λογάκια και έλεγα στο παράθυρο του μαντζάτου προς την αυλή, όρθιος και πιασμένος από τις σιδεριές λότο, λότο, λότο, οι πρώτες μου λέξεις και που εκεί όρθιος μου ήρθε και έχεσα στο παράθυρο, εύκολα γιατί τότε μικρά φορούσαμε φουστάνια.

Κι όπως μου λέει η κυρα-Γιώργαινα, νιόπαντρη τότε έπαιρνα και κάνα χαρτί σαν να διαβάσω και δώς του λότο, λότο, λότο. Θυμάμαι που παίζαμε με τον αδερφό μου τον Γιάννη στο τρα-

γομαλλίσιο στρώμα χάμω στο πάτωμα που κοιμόμασταν, που τον είχα και σαν στήριγμα, αφού ήταν δύο χρόνια μεγαλύτερός μου και είχε έρθει κάτω στο σπίτι από τον παλπού τον Παπαγιάννη που τον κράτησε έξι χρόνια μετά το θάνατο της μάνας του που μόλις γεννήθηκε πέθανε από επιλόχιο.

Ο Γιάννης άλλωστε, με έμαθε μικρούλης εγώ και να περπατάω. Και τι σοφίστηκε: Πήρε ένα λουρί παντελονιού με ζάβα, με έδεσε από τη μέση, με τσάκωνε και με τραβούσε. Έτσι έκανα τα πρώτα μου βήματα και άρχισα λίγο-λίγο να περπατάω. Και σε λίγο διάστημα, αφού κάπως περπατούσα, με πήρε μια μέρα να πάμε στη θεία Μαρία Τζιουμάκα με τη βοήθειά του να περπατάω, πήγαμε ως του Γιαννάκη Τζιάκου το σπίτι, με πήρε έπειτα Καλτσούσι δεν μπορούσα άλλο και φτάσαμε. Μας αγαπούσε και την αγαπούσαμε. Εκεί κάναμε χάζι τον πάπο-Βαγγέλη που καθόταν σταυροπόδι στο τζάκι λιγνός με ένα σκουφί συμπούσε τη φωτιά με το φτυάρι και τη μασιά.

Μικρός, θυμάμαι, είχα πάει με τη μάνα μου να ποτίσει τη Γόριανη. Σαν τέλειωσε, κατηφορίζαμε κι εγώ είδα δίπλα σ' ένα χωράφι πεσμένα κάτω από τη μηλιά μήλα.

Πήγα, έσκυψα, πήρα κάνα δυο και ακούω μια φωνή:

—Α! Σε τσάκωσα κιαρατά!

Ήταν ο ντραγάτης Τζιούμας που παραμόνευε. Ντραπήκα, φοβήθηκα ούτε πήγα άλλη φορά να κλέψω τίποτε, μου έγινε μάθημα.

Μόνο σαν λίγο μεγάλωσα και με έστειλε ο πατέρας να πάρω το άλεσμα από τον μύλο στο ποτάμι ανεβαίνοντας από το δρόμο των χωραφιών και της Αγίας Παρασκευής εκεί στη Λουκά στο χωράφι της Ευγενής μας ήταν μια συκιά φορτωμένη φτασμένα σύκα. Ανέβηκα τον τοίχο, πήγα και τράβηξα ένα κλωνάρι, και πριν ακόμη πάρω κανένα, να 'σου ο πάπο-Δημητράκης ο συμπέθερος, πεθερός της Ευγενής μας βάζει μια φωνή μεταξύ αστείου και σοβαρού. Τα 'χασα, ντραπήκα κι όπου φύγει-φύγει.

Έντονες αναμνήσεις έχω κι από τα χωράφια μας στη Ντέρ-

τη που με έπαιρνε η μάνα να πάμε μιάμιση ώρα μακριά να ποτίσουμε, καλαμπόκια και φασόλια που έσπερναν.

Με έβαζε εμένα γκολιαπόδαρο να ανεβαίνω και να κατεβαίνω πατώντας μες στο αυλάκι ως ψηλά στον λάκκο για να κατεβαίνει πιο άνετα το νερό.

Πολύ τα αντιπαθούσε αυτά τα χωράφια η μάνα μου. Ήταν και μακριά και ανηφόρα και κατηφόρα από τον Άη-Γιάννη, κουραζόταν και τα βλαστημούσε, «στην κόκκινη μηλιά να πάτε», εννοώντας να ξεμπινιαστούν, να πάνε κάτω στο ποτάμι, καθώς γιόντουσαν κατολισθήσεις.

Δεν ξεχνώ και τον ντραγάτη μπαρμπα-Τάκη που συναντούσαμε εκεί και τα φύλαγε κι όλο του πηγαίναμε όπως και όλοι λίγο ρακί λίγα τσιγάρα, καθώς είχε καταντήσει πάμπωχος από την Αμερική που ήρθε χάνοντας εκεί τον γιο του, που ήταν εκεί δάσκαλος και τόσο νέος εκεί πέθανε.

Το έριξε μετά στο πιτό και ήταν αξιοθρήνητος, που δεν του έδινε λίγο ρακί η θεια Τάκαινα. Έλα, όμως, που μια μέρα καθώς έπιανε κάτι σταλαματιές στη στέγη της καλύβας του, του 'πεσε το σφυρί, και κατεβαίνοντας να το πάρει, ήταν δίπλα στα χόρτα που είχε κρύψει η μπαμπω του μια νταμιτζάνα με ρακί. Πέρασε κάμποσες μέρες καλά, έκαναν όμως άγριο τσακωμό σαν το ανακάλυψε η κυρά του.

Εμείς με τον Γιάννη τον βλέπαμε και σαν λίγο συγγενή, τον λυπόμασταν και του δίναμε κρυφά κάνα τσιγάρο και ρακί από το καφενείο που είχε ο πατέρας μας.

Μια ανάμνηση που έχω από παιδί, και μου είχε κάνει κακή εντύπωση είναι και τούτη. Έτυχε να πάω μια Κυριακή πρωί με την καμπάνα στην εκκλησιά να ρωτήσω τον Παπαγιάννη τον παππού τότε να πάω τα κορδέλια με φούντες έτσι φορούσαν τότε, και η μάνα μου, να τα σολιάσει, γιατί ήταν και τσαρουχάς ο πάππος, και μου είπε να τα πάω την επομένη δηλαδή τη Δευτέρα και να πάρω και κισολιά (σόλες) που πουλούσε ο Βασιλάκης Αναγνωστόπουλος, ο μπακάλης, όπως και έκανα. Και μου λέει:

—Έλα δω!

Πήγε στο παγκάρι που ήταν οι λαμπάδες και τα κεριά, πήρε καμιά δεκαριά και μου είπε και τα πήγα στη θεια Γρηγόρινα, να έχει να παίρνει απ' αυτά στην εκκλησιά όταν πηγαίνει. Τα πήρα, τα πήγα, σκεφτόμουν μέσα μου: «Πω, πω, παπάς να κλέβει κεριά από την εκκλησία!» Το θεώρησα πολύ βαρύ. Συνήθιζαν τότε και για οικονομία ο καθένας έπαιρνε από το σπίτι του το κεριό και πήγαινε στην εκκλησιά, για λόγους οικονομίας. Μερικοί τα αγόραζαν έτοιμα από τον μπακάλη, άλλοι τα έφτιαχναν μόνοι τους με γνήσιο κεριό και φυτίλι. Δύσκολα χρόνια. Ήταν και παρδαλομάτης ο παππούς, ο Παπαγιάννης. Άμα έβλεπε καμιά νέα και όμορφη, που να έχει παιδάκι της στην αγκαλιά, πήγαινε, τάχα, να χαϊδέψει το παιδάκι λέγοντας:

—Πούντο αυτό, μωρέ, πούντο, λίγο χείδευέ το παιδάκι και περισσότερο το θυζί της μάνας του.

Είχε γούστα. Ήταν καλός παπάς και είχε γλυκιά φωνή. Ήταν κι άλλος παπάς ο παπα-Γιώργης ψηλός, επιβλητικός, παραγωγικός έξι-επτά παιδιά απέκτησε και τραγουδούσε κι όμορφα, θυμάμαι στον Άη-Γιάννη το τραγούδι «Παπαγιώργη». Ήταν φτωχικά αλλά όμορφα χρόνια. Οι παπάδες τότε πληρώνονταν από τους χωριανούς, φυτοζωούσαν κι αυτοί, μόνο που γίνονταν πολλοί γάμοι, γεννήσεις, βαφτίσια, πανηγύρια και πήγαινε ο κόσμος σε πολλές λειτουργίες, και καθώς ήταν εκατόν πενήντα οικογένειες τότε και επτακόσιοι κάτοικοι με εκατόν εβδομήντα μαθητές στο Δημοτικό Σχολείο, κάθε Κυριακή έφευγαν με το σακί γεμάτο λειτουργίες. Δίνανε και στους ψαλτάδες από κάνα δυο. Θυμάμαι, ψάλτες τότε ήταν ο Γρηγόρης Τσάμης, ο Γιώργος Μάλλιος κοντός και με ψιλή φωνή, κι ο μπαρμπα-Ζήσης, ο συγγενής και ο γείτονάς μας, όλοι τους ήταν καλοί. Ο μπαρμπα-Ζήσης είχε αδυναμία στις ρέγκες και διάλεγε τις θηλυκές που έχουν αβογτάραχο. Τις έψηνε το βράδυ στα κάρβουνα, και τραβούσε κράσο με την ψυχή του. Είχε και αδυναμία στα εγγόνια του (του Μουσολίνου) και τα 'βαζε μαζί του, γιατί κάθε χρόνο

έσπερνε κι από ένα. Είχαν κάνει με την κυρα-Γιώργαινα δέκα-δώδεκα. Κι ο άλλος ο γιος του ο Παύλος, που πήγε στο Αιτωλικό και παντρεύτηκε κι εκείνος τα ίδια. Γέμισε το Αιτωλικό Παπαχρηστούλια. Ιταλικό το έλεγε η μπάμπω Ζήσaina, που την έπαιρνε για κάνα δυο μήνες ο Παύλος κάτω σαν πέθανε ο μπαρμπα-Ζήσης, που διατηρούσε καφενείο ως τα τελευταία του και που πάντα μαλωμένοι ήταν με τον πατέρα, που είχαμε κι εμείς απέναντι καφενείο.

Θυμάμαι μικρός, τον είχανε φέρει στουπί στο μεθύσι ένα βράδυ ξαπλωμένο στην καζάκα τον μπαρμπα-Ζήση (ήταν σαν φορείο) μεγάλη σκάφη με χερούλια στις άκρες, που έκαναν μέσα λάσπη οι μαστόροι.

Ήταν γραφικός τύπος ο μπαρμπα-Ζήσης. Ποτέ δεν μάλωσε με τη γριά του, και κάθε πρωί στις εννιά φώναζε από την αυλή του:

—Μπάμπω, φέρε μ' να φάω!

Κι εκείνη του κατέβαζε στο καφενείο αβγό με τυρί, τηγανητά και το κατοστάρι το κρασί ήταν απαραίτητο.

Κάθε Κυριακή απόγευμα πήγαινε επίσκεψη στον κουνιάδο του τον Κώστα Γιορτόλη και έπινε ένα λαένι κρασί που είχε καλό. Αν τύχαινε να περάσει κι από άλλο σπίτι και έπινε κι άλλο λαένι ερχόταν παραπατώντας. Πέθανε έκτακτα και όχι πολύ μεγάλος, και καμάρωνε ένα ζευγάρι παπούτσια που του είχα φτιάξει εγώ (και όχι ο γιος του ο Χρήστος ο Τσαγκάρης). Μ' αυτά πήγε. Εγώ ήμουν στη Θεσσαλονίκη τότε γύρω στο '45.

Δεν έχω και πολλές αναμνήσεις από μικρό παιδί. Ήμουν συνεσταλμένος και ούτε έπαιζα πολύ, το τόπι που φτιάχναμε μόνοι μας με τσόλια, το κυνηγητό, τη μούγκα, τις κάχτες, την πλάκα.

Στο σχολείο που πηγαίναμε με τον τορβά με τα βιβλία, έκανα και τη ζαβολιά μου. Το κάθε παιδί τότε έπρεπε να πηγαίνει κι από ένα ξύλο για τη σόμπα, για τη ζεστασιά μας ή λίγο दाδί. Όταν πήγαινα ξύλο, το άφηνα στην αποθήκη, δεν μπορούσα να

κάνω αλλιώς. Μα όταν πήγαινα δαδί, έκανα πως το άφηνα, αλλά πονηρά το έβαζα πάλι στον τορβά να το πάω σπίτι.

Δεν με τιμώρησε ποτέ ο δάσκαλος, ήμουν καλός μαθητής. Τη φροντίδα για τη ζεστασιά και την καθαριότητα την είχαν οι επιμελητές, δύο παιδιά από τις μεγάλες τάξεις Ε΄ και Στ΄ και δύο βοηθοί των από την Γ΄ και Δ΄.

Εγώ φρόντιζα να 'μαι επιμελητής με την Αλεξάνδρα Γκάσιου, που παντρεύτηκε μετά ο δάσκαλός μας, Τάσος Πριμκύρης και με την Όλγα Ρούμπα, και με την Κασσιανή Κουκούλη. Κάποτε ήμουν και με την Ιφιγένεια, τη μάνα του Νίκου και της Φωτεινής Δάρλα και θυμάμαι δεν έκανε καλά τη δουλειά της και της πέταξα την πατσαβούρα βρεγμένη που σκουπίζανε τα θρανία. Με έλεγαν στο σχολείο Ζδράνο, τον Αλέκο Κεχαγιά Ξυλοσουγιά, τον Νίκο Μαργαρίτη Στούπα, τον Τόλη Τζιουμάκα Πνάκα, τον Νίκο Μούσιο Πινέλο, τον Αλέκο Αναγνωστόπουλο Γουρνά, τον Γιώργο Δούκα της Ευγενής μας, Μανή, τον Γιάννη τον Τόλη Λιόλιο, Τσουμάνη, τον Τόλη Τζιάκο, Ντάκο, τον Γούλη Τζιάκο Στούμπο, τον Αλέκο Τσιαλογιάννη, Λιούπα. Είχα κάνει σαν επιμελητής και μια λαδιά. Πήγα στο γραφείο των δασκάλων που είχαν σε ένα ντουλάπι το βιβλίο με τους βαθμούς το άνοιξα και κοίταξα τι είχε ο καθένας μας. Έλα, όμως, που το κατάλαβε ο πονηρός ο Τάσος, ο δάσκαλός μας, και είπε την άλλη:

—Ποιος πήγε στο γραφείο και άνοιξε και κοίταξε από το βιβλίο τους βαθμούς;

Έμεινα κόκαλο εγώ. Κατακόκκινος από τη ντροπή το μαρτύρησα.

Σαν επιμελητές κάποτε που μπαίναμε με τη σειρά, εγώ και οι βοηθοί μου βαλθήκαμε και ασπρίσαμε με ασβέστη όλη τη μεγάλη κάτω αίθουσα που ήταν η Α΄ και η Β΄ τάξη. Μπορεί να το πιστέψει αυτό κάποιο από τα σημερινά παιδιά;

Στην άκρη της αίθουσας ήταν χωρισμένη η αποθήκη που βάζαμε τα ξύλα, και έκλεινε τιμωρία ο δάσκαλος όσα παιδιά έκαναν κάποια αταξία ή δεν ήξεραν το μάθημά τους. Χρησιμο-

ποιούσαν τακτικά και τη βέργα χτυπώντας τις παλάμες, στους αδιάβαστους, τους έβαζαν να στέκονται όρθιοι με το ένα πόδι σηκωμένο για μισή και μία ώρα. Έβαζαν και να γράψουν το μάθημα είκοσι και πενήντα φορές άμα δεν το ήξεραν.

Δε θυμάμαι να μου έβαλαν καμιά τέτοια τιμωρία. Ήμουν επιμελής.

Με τον Γιάννη ποτέ και σαν παιδιά δεν μαλώσαμε. Σαν τελειώναμε το σχολείο, το μεσημέρι, αν ήταν σε δουλειές οι γονείς μας, μας κρεμούσαν τον τορβά έξω από την πόρτα του σπιτιού με το φαγητό, συνήθως ψωμί και γκίτσα στο κλειδοπίνακο, κάναμε τα μαθήματά μας στα γόνατα έξω και πάλι σχολείο, πηγαίναμε και τα απογεύματα τότε και τα Σάββατα. Σαν τελειώναμε και περνούσαμε από το αμελικό που ήταν γεμάτο άνδρες, βούιζε το «καλημέρα» και «καλησπέρα», που λέγαμε και σε όποιον συναντούσαμε. Και των παπάδων φιλούσαμε και το χέρι.

Τις ελεύθερες ώρες όλο και κάποια δουλειά μας ανέθεταν οι γονείς. Να κουβαλήσουμε νερό από τις βρύσες που ήταν έξω με το γκιούμι και με τον τενεκέ, να γεμίσουμε τη βρύση που νιόμαστε, να σκίσουμε δαδί να 'ναι έτοιμο για τον φεγγίτη για το βράδυ που διαβάσαμε με το φως του που ήταν βαρετό να βάζουμε κάθε τόσο αγκίδα που τελείωνε, και το είχαμε βάλει με τη σειρά. Ένα βράδυ εγώ, ένα ο Γιάννης. Λίγοι ήταν οι προνομιούχοι που είχαν λάμπες με πετρέλαιο.

Είχαμε κι εμείς μια ωραιότατη κρεμαστή λάμπα επάνω, στη μέση της σάλας κρεμασμένη, ποτέ δε θυμάμαι να την είχαμε ανάψει, την είχε φέρει ο πατέρας από την Αμερική πιο πολύ για τεφαρίκι. Όπως είχε φέρει και γραμμόφωνο με πολλές πλάκες, που με χαρά όταν μαζεύονταν για τσαλάχρισμα και βγάλισμο καλαμποκιού, κοπέλες φίλες της Αρετής που πήρε ο Τσόγκας, η Μέλπω Τζιουμάκα, η Καλλιρρόη Ταλή, η θεία Γρηγόρα και άλλες, μας έλεγε ο πατέρας:

—Άιντε φέρτε τον πάππο.

Εννοούσε το γραμμόφωνο, που κατέβαζε ο Γιάννης σαν πιο

μεγάλος και εγώ το κουτί με τις πλάκες, που ήταν ελαφρότερο. Βράδια αξέχαστα.

Τα φόκια τα πηγαίναμε στην καλύβα για τα βόδια που κάνανε με το αλέτρι οργώματα στα χωράφια. Εμείς δεν είχαμε ούτε γελάδα τότε. Μόνο γίδια και ένα βραδυκίνητο μουλάρι, τον Μάρκο, με το οποίο κουβαλούσαμε ξύλα, χορτάρια, τα σταφύλια και τα μήλα που τα απλώνουμε στο επάνω δεξιά δωμάτιο και μοσχομύριζε.

Πηγαίναμε και αλέθαμε το καλαμπόκι και το λίγο στάρι στον κάτω μύλο στο ποτάμι, και τρώγαμε συνήθως σμιγό ψωμί $\frac{3}{4}$ καλαμποκίσιο αλεύρι $\frac{1}{4}$ σταρένιο.

Χάσκο, μόνο σταρένιο, λίγοι τρώγανε και τους ξηλεύαμε.

Κάθε Κυριακή τρώγαμε κρέας παστουρμά, ή λουκάνικα από τα παλαιά γίδια που σφάζαμε και τα κρεμούσαμε στο ταβάνι του μαντζάτου, όπου και κοιμόμασταν. Τρώγαμε στην τάβλα με σκαμνιά, εγώ δεν τα κατάφερνα σταυροπόδι, όχι σε πιάτα αλλά όλοι παίρναμε από τον νταβά, πρώτα το φαΐ, ό,τι ήταν με ρύζι, πατάτες ή αλεύρι, και στο τέλος τρώγαμε σκέτο το κοψίδι ή το λουκάνικο.

Το ίδιο γινόταν και με τις πίτες. Τις έβαζε η μάνα μου στην τάβλα, μας έκοβε από ένα κομμάτι κι αυτό ήταν.

Μήλα όμως, δίχως να τα ξεφλουδίζουμε έτσι τα δαγκώναμε. Και ύπνο μετά κάτω στο στρώμα το τραγομαλλίσιο σκεπασμένοι με μια βελέντζα τρεις-τέσσερις μαζί. Η μάνα, ο πατέρας κοιμόνταν από την άλλη μεριά το ίδιο κάτω κι αυτοί. Πού κρεβάτια; Κι ούτε θυμάμαι να 'χαμε καλή ζεστασιά με το τζάκι που τριγύρω του ήμασταν πέντε-έξι. Ο πατέρας, η μάνα, η Φώτινα, ο Γιάννης κι εγώ, στα σκαμνιά εμείς, ο πατέρας σταυροπόδι το ίδιο και ο Φώτης από την άλλη μεριά στη γωνία.

Από μπροστά ζεσταινόμασταν κάπως κι από πίσω κρυώναμε. Είχαμε χάλι να βάζουμε κι αγκίδες στο φεγγίτη.

Ποτέ δεν φέρναμε αντίρρηση σε ό,τι μας έλεγαν. Ήμασταν υπάκοοι. Μικρούς μας έστελνε ο πατέρας για ξύλα, να κόψουμε

ιτιές στον Λάκκο προς Καρθασαρά και Λουκά. Με τα βαθυκόπια με τον Γιάννη καλά τις κόβαμε, αλλά δύσκολα τις φορτώναμε στο μουλάρι. Περνούσαμε και απ' τη Γκόγκου, τρώγαμε και κάνα αγγούρι, από τα κάτω κομματάκια κήπων που ήταν και μια συκιά με άσπρα, στρογγυλά μικρά, πολύ ωραία σύκα. Εκεί ήταν δίπλα και δύο-τρεις μηλιές, αρωματικά που ήταν τα μήλα τους. Αυτά τα είχαμε σαν μπαξέ, το επάνω μεγάλο χωράφι το 'βαζαν, φασόλια, κρεμμύδια, πατάτες. Είχε και μια μεγάλη καρυδιά στην άκρη, που στα κλωνάρια είχαν ανεβεί και βέργες κλήματα, παίρναμε καλή σοδειά. Όμως, απαραιτήτως πρωί-βράδυ έπρεπε τότε ο Γιάννης τότε εγώ να πηγαίνουμε να απολάμε τον Βυρό, δεξαμενή νερού. Ήταν όμως τάξη και ησυχία, δεν υπήρχε κανένας φόβος.

Πέρυσι για να πάω να τα 'δω, πολύ φοβόμουν από τους Αλβανούς και σφίχτηκε η καρδιά μου σαν τα είδα όλα ρημαγμένα. Πελώρια καρυδιά κάτω σάπια. Ο Βυρός γέμισε χώματα και πέτρες. Οι μηλιές μόλις και κρατιούνται, και μόνο η καστανιά που είχε φυτέψει ο Φώτης έγινε πανύψηλη αλλά κάστανό της δεν είδαμε ως τώρα (θα πεις ποιος πάει) και ένα πεύκο κάτω-κάτω ήταν μικρό τότε, πελώριο τώρα. Πόνεσα και έφυγα.

Ξανοίχτηκα τώρα σε διάφορες αναμνήσεις, έτσι για να περνά η ώρα και γράφω:

—Μου αρέσει Παρασκευή σήμερα, αντί ως την Κυριακή που θα φύγουμε, νοστάλγησα την Κόνιτσα, την εκεί σειρά μας, το σκυλακι, τα περιστέρια, το κοκοράκι, τη δουλειά μου, το κτήμα μου. Έχω εδώ ένα παλατάκι, κοντά στις κόρες και τα εγγόνια, έχω κι εκεί τον παράδεισό μου. Ευχαριστημένος θα φύγω από τη ζωή και δεν με νοιάζει όποτε και να 'ναι. Διέγραψα τον κύκλο μου, ό,τι μπόρεσα έκανα, μια ζωή αγώνα, στερήσεις, προσπάθεια.

Εκεί στη Γκόγκου είχαμε πάει με τον Γιάννη στις 16 Αυγούστου, την άλλη μέρα της Παναγιάς όταν ήμουν στην Τετάρτη στο Δημοτικό, απολύσαμε τον Βυρό, δύσκολα τον βουλώναμε, γιατί

δεν ήταν χτισμένος με τσιμέντο και έσταζε, και δώσ' του να βουλώνουμε με τσιόλια από μέσα, και στην τρύπα μετά κάτω βάσαμε ένα ξύλο με τα τσιόλια στην άκρη, και το χτυπούσαμε με πέτρα να βουλώσει, να σφίξει.

Φάγαμε μετά με τον Γιάννη και κάτι μήλα από τις μηλιές, θες απ' αυτά, θες από νερό, που ίσως ήπια από το αυλάκι, την άλλη μέρα με πήρε ο Γιάννης να πάμε στον πάππο τον Παπαγιάννη που μας καλοδεχόταν, και μας μάθαινε έξω στο μπάσι, καθισμένοι, στη σκαλίτσα που ανέβαινε προς την καλύβα τους, όλα τα Κάλαντα των Χριστουγέννων, του Αγίου Βασιλείου και των Θεοφανείων.

Και τα τραγούδια που λέγαμε του Λαζάρου γυρίζοντας όλα τα σπίτια με τα μπαϊράκια, που ποτέ δεν τα κατάφερα να κάνω έναν καλό Λάζαρο, να γυρίζουν εύκολα οι παῖδες με τα ξύλα.

Ανεβαίνοντας, λοιπόν, από Τζακαίους για Παπαδημαίους, μου κόπηκαν τα πόδια.

Δύσκολα έφτασα στου πάππου. Και σαν γυρίσαμε ήμουν τέ-ντα κάτω άρρωστος.

Ο πυρετός 39-40 δεν κοβόταν μέρες. Φέρανε το γιατρό και είπε:

—Παράτυφος!

Πού ενέσεις και χάπια. Με το στανιό έπινα λίγο γάλα από τη γελάδα της κουμπάρας Τόλενας Μπουζαίοι (γιαγιά της Αριστέας του Χρήστου Μησιακούλη η μάνα). Με βάλανε στη γωνία στο επάνω δωμάτιο προς την αυλή. Ξάπλα στο πάτωμα με στρώμα τραγομαλλίσιο. Και σε σκέπασμα βελέντζα με μαλλί.

Έκανε, όμως, ζέστη μπάσι καλοκαίρι, την πέταξα. Εγώ έβραζα από τον πυρετό ως τις 8 Σεπτεμβρίου της Παναγιοπούλας. Ο πατέρας μου ανησύχησε, είχα και δυσκοιλιότητα, ήθελα μα δεν μπορούσα να βγάλω κάτι, η μάνα μου έκανε δουλειές κάτω, ερχόταν τακτικά και με βουρκωμένα μάτια ρωτούσε απ' έξω ακόμη από τη σάλα:

—Είσαι;

Είχα αδυνατίσει, ήταν πολύ κρίσιμη η κατάσταση.

Όσπου, περιέργως το βράδυ που είχαν το γιορτάσι στον οντά κάτω (γιατί εμείς γιορτάζαμε της Παναγιοπούλας) και άκουγα σαν σε όνειρο τραγούδια, με έπιασε ένας ιδρώτας, δεν προλάβαιναν να μου αλλάζουν πετσέτες και φανέλες.

Αυτό ήταν. Την άλλη μέρα απύρετος, άρχισε η ανάρρωση, άνοιξε λίγο και η όρεξη, και μόνο στα μέσα του Οκτωβρίου πήγα στο σχολείο, που θυμάμαι είχαν λεπτύνει τα χέρια μου και με δυσκολία έγραφα με το μολύβι. Ήταν κάτι πολύ σοβαρό 21 μέρες να με λιώνει ο πυρετός 39-40, κι αυτός ήταν ένας λόγος που έκανα και θέλω να κάνω ένα συμβολικό τραπέζι έστω και με τους πλέον δικούς μας, εκείνη την ημέρα, και για την παράδοση, και για ενθυμήσεις. Όμως δύσκολα καταφέρνω να έρχονται δικοί μας εκείνη την ημέρα για το συμβολικό αυτό τραπεζάκι, άλλωστε και κάτι πένθη, και το πού πέθαναν, η μάνα, ο πατέρας, ο Φώτης, η Φώτινα, η Ευγενή μας, η θεία Βασίλω, ο Μήτσος Ταλής με την Καλλιρόη που ερχόταν μερικά χρόνια δεν έκανα καθόλου, και από απροθυμία να έρχονται δεν ήθελαν, όσοι άλλοι δικοί μας, ο Μήτσος, ο Γιάννης, η Ευγενούλα, ο Γούσιος Καλησώρας. Έτσι έλεγα μέσα μου. Το έξοδο αυτό, ας το δώσω, στον Άη-Νικόλα και στον Σύλλογο μια χρονιά, ή αλλού, φέτος σκέφτηκα και έκανα με 25.000 δραχμές ένα κάθισμα τριών μέτρων σιδερένιο και το πήγα στο εικόνισμα που έκανε ο Φώτης στη Μπούρτζουλου, να κάθονται ο κόσμος απέναντι στο άλλο που είχε κάνει ο Φώτης του Αγίου Κωνσταντίνου που γιορτάζει, και που προσπαθώ να παρευρίσκομαι στη Λειτουργία πηγαίνοντας από την Κόνιτσα το πρωί μέχρι τη Σπηλιά με το λεωφορείο, και από κει με τα πόδια, μία ώρα, προλάβαινα έγκαιρα, και γύριζα από κει πάλι στην Κόνιτσα δίχως να πάω στο χωριό.

Με ευλάβεια κρατώ ό,τι έγραφε ο πατέρας μου σε ένα δευτέρι βερρεσέδια από τότε που ήρθε από την Αμερική κι άνοιξε μπακάλικο στην αυλή του σπιτιού στο χωριό. Και γελώ όπως τα γράφει με τον τρόπο του.

Για παράδειγμα, Τζουνέλο, 2 δραχμές ζάχαρη, 1 δραχμή πιπέρι κλπ. ή Γιώργος Ράμμος, 1 τσιουπέλα σύκα, μισή οκά λάδι. Αλλά και ένα γράμμα του στη μάνα το 1930 θαρρώ από το ταξίδι που ήταν (είχε πέσει έξω το μπακάλικό του, με τα βερεσέδια, από το πει και από τον μπαρμπα-Ζήση που τον άφηγε και σούφρωνε).

Έγραφε ακριδώς όπως τα λέω:

«Μπάμπω, χαίρε. Υγειαίνω καλώς όπερ και δι' υμάς ποθώ. Τι να σου γράψω άλλα; Τα πολλά τα λόγια είναι φτώχεια. Ο σύζυγός σου Χριστάκης».

Αυτό ήταν όλο.

Ή το άλλο που θυμάμαι από μικρός στο Δημοτικό το '35 που είχε καφενείο και ήταν και κοινοτικός κλητήρας.

Έφερναν όλα τα γράμματα εκεί να τα στείλει ο πατέρα σαν ερχόταν ο ταχυδρόμος, ο Σταύρος δύο φορές την εβδομάδα, κάθονταν και έγραφε στο καθένα από πίσω: «Κι εγώ ο κοινοτικός κλητήρ, Κριστ Πάπας, σας χαιρετώ». Και ήταν πολλοί οι ξενιτεμένοι. Το διασκέδαζε πολύ όταν γινόταν καμιά δημοπρασία για την ενοικίαση των σχολικών χωραφιών, των μύλων επάνω και στο ποτάμι κλπ. Αμίμητος ε; Με το ρακοπότηρο στο χέρι, τότε από την μπροστινή, κύρια είσοδο του καφενείου (που ασδέστωνε με την ψεκαστήρα), τότε από το πίσω ετοιμόρροπο, ξύλινο μπαλκονάκι που ανεβαίνεις από το μεσοχώρι που έτριζαν τα σχολοπάτια. Για παράδειγμα: Νκόλα Κατσαρός για τη Ντούμπα, δραχμές 75, άλλος είναι; Χρήστος Ρούμπας μετά 80 δραχμές για το ίδιο. Γιάννης Κεχαγιάς για τη Σούκαλου δραχμές 60 άλλος είναι; ή Φίλπας Καλογήρου για την Όρασια δραχμές 110, άλλος είναι; Βασίλης Μακατσέλος για τον Κατσιώτα δραχμές 40, άλλος είναι; Και δώσ' του ένα απόγευμα να διαλαλεί: Άιστε και παίρνει τέλος η δημοπρασία, άλλος είναι; Κι αφού το ήξερε ούτε δραχμή δεν θα του 'διναν, έλεγε.

Καθώς και τα κηρύκεια επιβαρύνουσι τον τελευταίον πλειοδότην».

Πολλοί οι κάτοικοι τότε, «μαύριζε από παντελόνια το μεσοχώρι και το αμελικό», όπως έλεγε και η Τσόγκαινα.

Και υπήρχε μεγάλη φτώχεια. Ως κι ο Αλέκος Γκόσιος, ο γραμματέας του χωριού τότε ήταν καλλιγράφος, χοντρός, αδερφός της θειας Γρηγόραινας ερχόταν με ένα πενηντάλεπτο και μια δεκάρα να αγοράσει δύο τσιγάρα. Είχε τρεις δεκάρες το ένα. Ο πατέρας κάθε τόσο μας έβαζε και του κόβαμε καπνό με έναν κοφτερό σουγιά. Πότε το 'στριβε με εφημερίδα και πότε με τσιγαρόχαρτο. Κι ας απαγορευόταν από τους χωροφυλάκους. Τα είχε καλά μαζί τους. Πάπας και Πάπας.

Μια φορά μας έβαλε και κλέψαμε τσιρόνια από μια κοφίνα που είχε φέρει κάποιος να πουλήσει, είχαμε γιομίσει ένα πιάτο βαθύ κι αυτός κοιμόταν μέσα, στην ψάθα, και τα πόδια του στη γωνιά του μεγάλου τζακιού που έκαιγε σάπια κουτσουρα.

Είχε αδυναμία να φέρνει από το βουνό όλο σάπια ξύλα με το μουλάρι τον Μάρκο που είχαμε. Για να κρατούν, λέει, φωτιά, (γιατί έκαιγαν σιγά-σιγά) και να γίνεται ο καφές στο τσίγκινο καφεμπρίκι πιο καϊμακλής. Καφέ να τον κάνει ο Θεός. 1/3 καφέ, 1/3 ρεθύθι και 1²/3 κριθάρι. Γι' αυτό κι ο παπα-Γιάννης χλιμίντριζε όταν τον έπινε.

—Σκέτο καφέ, μας έλεγε, να κάνετε μόνο στους χωροφυλάκους, τον ταμιά που ερχόταν και μάζευε τους φόρους, και στον από Βασιλικό που ερχόταν και πουλούσε ραπτομηχανές Σίγγερ (αντιπρόσωπος ήταν) καβάλα σε ένα άλογο.

Στον Πρόεδρο Γιώργο Γκοραβέλα και στους δασκάλους του χωριού Τάσο Πριμικύρη, Τάσο Λίλη, Κώστα Παπανικολάου. Τον Γιώργο Τσόγκα αν και γαμπρός από την Αρετή, δεν τον χώνευε γιατί ερχόταν, έπαιρνε τσιγάρα βερεσέ και ποτέ δεν τα πλήρωνε.

Είχαμε μια πλάκα με το κοντύλι δεμένο με ένα σκοινάκι στην τρύπα της και γράφαμε τα βερεσέδια, και που ποτέ δεν τα ζήταγε ούτε του τα έδιναν. Δεν χώνευε τη μπάμπω Γόρο και την

Πολυξένη την κόρη της, γιατί ερχόταν στο σοκάκι και από την τρύπα στο νεροχύτη που νιόμασταν με την οκά και έφευγαν τα νερά, αφουγκράζονταν ποιοι είναι μέσα στο μαντζάτο που καθόμασταν και τι λέμε. Κι αυτός καταλάβαινε, και για να τις πικάρει, όλο κι έλεγε κάνα τραγούδι, ωραία τραγουδούσε και ήξερε πολλά, το «Σήκω καημέν' Αλή Πασά να δεις την κυρά Φροσύνη», το «Τ' έχεις, μωρ' Αντιγόνη μέρα και νύχτα κλαις», το «Τρικαλινή μου πέρδικα και Λαρσινή Τρυγόνα» κ.ά., κ.ά.

Ιδίως όλα αυτά όταν μαζεύονταν κορίτσια εκεί συνομήλικες και φίλες της Αρετής (κόρης της μάνας από τον πρώτο της γάμο).

Με τον τρόπο του τις έβαζε και σε δουλειά, πότε τσαλαχρούσαν, πότε ξεσπείριζαν καλαμπόκι. Η μάνα λίγο τεμπέλα καθάριζε μήλα και έβαζε και καρύδια να τρώνε και κάτι.

Μας έβαζε εμένα και τον Γιάννη κι αλλάζαμε αγγίδες (δαδί) στον φεγγίτη να φέγγει, πού λάμπες τότε. Μια χειρόλαμπα είχαμε με πετρέλαιο, όμως για τα κατώγια να πηγαίνουμε να κρεμούμε τριχιές κλαδί στα γίδια, και να κοιτάμε τα κατσίκια αν βύζαιναν, κι όταν ήταν να γεννήσει καμιά γίδα που βέλαζε δυνατά και ακούγαμε από πάνω. Αγελάδα τότε δεν είχαμε.

Μας έβαζε και κατεδάζαμε και το γραμμόφωνο που είχε φέρει από την Αμερική (πάππο το έλεγε) και δώσ' του να βάζει αυτός πλάκες και να αλλάζει τη βελόνα.

Μας έβαζε και τον κουνούσαμε σταυροπόδι όπως καθόταν, τον έσπρωχνα εγώ από δω, ο Γιάννης από κει. Γέλια όλοι τους και χαρά. Κι η Μπάμπω Αγόρο και η Πολυξένη να σκάζουν από το κακό τους. Ποτέ δεν τα πήγαιναν καλά. Τσένη, την έλεγε. Δεν χώνευε και τη Λευκοθέα και τους Τζουμακαίους, ας ήταν γειτόνοι. Με τον μπαρμπα-Ζήση μια ζωή δε μιλούσαν. Το έχω γράψει πιο πριν τους λόγους και τις λεπτομέρειες. Ας ήταν ξαδέρφια και γειτόνοι. Κι εκείνος βλέποντας όλα αυτά, του φώναζε πότε-πότε (αξέχαστο θα μείνει):

—Άιντε καημένε Πάππα, όσο έχεις κάνα δυο σακάκια από την Αμερική καλά σ' έχω, ύστερα να δούμε τι θα βάζεις.

Γιατί έπινε. Μα κι ο μπαρμπα-Ζήσης τσούχτρας ήταν. Περνούσαν ώρες έτσι και τις πήγαινε μετά στα σπίτια των τις κοπελιές, με μια αρμάθα δαδί αναμμένο. Γύριζε και συνήθως κλείναμε τη βραδιά, βάζοντάς μας πρώτα να πάμε να κατουρήσουμε κάτω στο χαλέ, και μετά να κάνουμε την προσευχή, όπως μας την έμαθε. Κι αλλού γράφω:

—Θεέ μου, να φυλάγεις τον πατέρα μου και τη μάνα, να μεγαλώσουμε, να βγούμε από το Σχολειό, να πάμε ταξίδι, να δουλέψουμε και να στέλνουμε και στον πατέρα λεφτά.

Ωραία νοοτροπία που είχαν. Για πλάκα όλα αυτά να γελάει. Κι από πάνω μας κρέμονταν τα λουκάνικα κι ο παστουρμάς, μοσχομύριζαν μπορώ να πω, αγνά όλα τους, και μετά ύπνο στο στρώμα το τραγομαλλίσιο και από πάνω οι δυο μας ρίχναμε μια βελέντζα με τον Γιάννη κι από την άλλη μεριά ο πατέρας και η μάνα, όπως ήμασταν, πού πιτζάμες τότε. Τακτικά ξυπνούσαν οι κερατζήδες τον πατέρα νύχτα που έρχονταν από την Κόνιτσα για τα χωριά τους, γιατί ήταν διάβαση και σταυροδρόμι το χωριό μας, σηκωνόταν ευχαρίστως, τους τακτοποιούσε με φαγητό (συνήθως με ξινά φασόλια, που τους έριχνε λίγο ξύδι, τους έλεγε να 'ναι, τάχα, πιο σρεκτικά) και ύπνο μέσα στο απέραντο δωμάτιο στις ψάθες, με τραγομαλλίσιο σκέπασμα και φωτιά στο τζάκι.

Κι από κάτω τα μουλάρια με τα παχινιά, πουλούσε και χορτάρι και άχυρο ο πατέρας. Κι όλοι τον αγαπούσαν, τους κέρναγε και ρακιά. Μια λαδιά του είχαν κάνει κάποτε οι Λουπσιώτες Λυκοραχίτες.

Φόρτωσαν και έφυγαν χαράματα δίχως να τον πληρώσουν. Σε καμιά ώρα ξύπνησε, είδε άδεια όλα, του στοίχισε, πήρε δρόμο, τους έφτασε στον Άη-Σωτήριο, είπαν για να μην τον ξυπνήσουν τάχα. Τον πλήρωσαν όμως. Τι; Φραγκοδίφραγκα.

Τόσα χρόνια που το κρατούσε καφενείο, πανδοχείο και κλητηρλίκι, ποτέ δεν τον είδα να 'χει χιλιάρικο πάνω του. Τσίμα-τσιμάτα 'φερνε.

Το γλεντούσε όμως, με το άσπρο πουκάμισο, τα άσπρα τσουράπια, το γιλέκο και το ρολόι το χρυσό με την καδένα που κρέμονταν από το τσεπάκι. Κάτι τέτοια έβλεπε, ο μπαρμπα-Ζήσης με το άλλο καφενείο, κι όλο βογγούσε και μουρμούριζε. Στην εκκλησιά δεν πατούσε ποτέ και ας είχε πεθερό τον παπα-Γιάννη και γαμπρό από την Ευγενή μας και τον παπα-Τόλη.

Τον αγαπούσαν όμως. Ο παπα-Τόλης, του ποτηριού ήταν κι αυτός, τα βρίσκανε και όλο πεθερέ και πεθερέ τον φώναζε.

Ως και στη Ντέρτη είχαν σμίξει μια φορά, ο πατέρας είχε πάει να κλαδέψει κι ο παπα-Τόλης ερχόταν από τον Άγιο Νικάνορα που ήταν παπάς, απ' όπου έβγαινε στον δρόμο, και έδωσε στους κερατζίδες Σωτήρ Κεχαγιά, Μήτσο Μπίκη, Γιάννη Χαραμούζα, όσες λειτουργιές του απέμειναν, γιατί τις μοίραζε στους φτωχούς του χωριού που ήταν παπάς και στις χήρες. Τις υπόλοιπες για την πρεσβυτέρα σύζυγό του, τα παιδιά του, πέντε τον αριθμό μικρά και τον πάππο-Δημητράκη, τον πατέρα του, που δεν χωνευόταν καθόλου.

Γύρευε τώρα σ' αυτούς πόσες τους έδινε και πόσες παρέδιδαν σπίτι του.

Χάσκω (σταρίσιο) ψωμί μαθές ήταν, και πήγαιναν πολλές τότε ο κόσμος. Μπομπότα τρώγαμε ή το πολύ σμιγό, καλαμκίοιο, σταρίσιο, και λίγο ρεθυθίοιο και κριθαρίσιο. Έκανε όμως καλό στο στομάχι, κανένας δεν είχε προβλήματα στομάχου. Ίσως ήταν και το καθαρό νερό.

Λέω σμίξανε στην Ντέρτη. Πήρε δίζιο ο παπα-Τόλης ανηφορίζοντας και φώναξε:

—Ω... πεθερέ!

Εκείνη την ώρα ο πατέρας είχε πιαστεί από ένα κλήμα και αφού είχε πει τη μισή κόφα κρασί, χόρευε και τραγουδούσε με το κλήμα συντροφιά.

Χάρηκε που άκουσε τον γαμπρό, τον φώναξε κι αυτός:

—Έλα, έλα!

Και να σου οι δυο τους σε λίγο πεθερός κι ο γαμπρός παπάς

το 'στρωσαν στο τραγούδι και το χορό κι ακούγονταν σε όλα τα χωράφια της Ντέρτης, γελούσαν και όσοι άλλοι ήταν εκεί χωριανοί για δουλειές. Άμα κόντευε να νυχτώσει (βάζανε την παλάμη και κοιτούσαν τον ήλιο που κατηφόριζε προς τη Στράτσιανη πού ρολόγια τότες) τα μάζευαν και γελαστοί ανηφόριζαν ως τον Άη-Γιάννη, έκαναν τον σταυρό τους, άναβαν και κάνα κερί και σιάδι-σιάδι κατόπιν σε μια ώρα ήταν στα σπίτια τους. Φαγητό ό,τι ήταν, στην τάβλα σταυροπόδι και στα σκαμνιά και ύπνο, νωρίς κοιμόντουσαν τότε τέλειωσε η μέρα. Αύριο πάλι.

Η ΝΤΕΡΤΗ

Η Ντέρτη τότε ήταν μια από τις πιο παραγωγικές περιοχές του χωριού μας. Μόνο που ήταν μακριά-ωρα μακριά. Τι καλαμπόκια, τι φασόλια, τι σταφύλια, σωστός παράδεισος. Δεν ξεχνώ που δίπλα στα δικά μας χωράφια στην Καλύβα, σε έναν τρύγο, όμορφα και δυνατά που τραγουδούσε η Μαριγούλα του Μούσιου του Θύμιου, η μάνα του παπα-Νίκου, κοπέλα δεκαοκτώ χρόνων, ανύπαντρη ακόμη κι αντηχούσε ο τόπος, και άρχιζαν κι άλλες μετά από τα τριγύρω χωράφια. Ό,τι γράφω δεν είναι φανταστικά, είναι πραγματικότητα. Μάρτυρες είναι όλοι οι ηλικιωμένοι. Κι αυτοί που είχαν χωράφι εκεί, οι προνομιούχοι γιατί ήταν ποτιστικά και υπήρχε άφθονο το νερό που κάναμε αυλάκι από πιο ψηλά να 'χει κατωφέρεια, και να φεύγει γρήγορα. Ο μπαρμπα-Τάκης Μπούζας ήταν στις καλές του όλο αυτό το διάστημα, καθώς ήταν ο ντραγάτης κι ο αυλακάς της Ντέρτης. Χόρταινε τσιγάρια και μπουκάλια ρακιά που του πήγαινε ο καθένας. Κοιμόνταν στην καλύβα του Γιώργου Γάκη κάτω από το χωράφι μας στο Βυρό, πανευτυχής. Δίπλα ήταν μια βρυσούλα που βράζαμε κι εμείς κάθε φορά που πηγαίναμε τα φασόλια, κι ας ήταν

από στραγγίσματα από τα ποτίσματα, γινόταν τόσο νόστιμα τα βλογημένα. Εγώ στις μέρες μου θυμάμαι που κουβαλούσα με το μουλάρι μέρες τον μούστο από τα σταφύλια που φόρτωνε ο πατέρας μου, τα χτυπούσαμε σε ένα καδί με ειδικό ξύλο και τα βάζαμε στα ασκιά, (τομάρια από γίδες) που σφάζαμε για παστουριά. Κάναμε δύο στράτες την ημέρα, ερχόμασταν και ανοίγαμε τα ασκιά και το ρίχναμε αμέσως στον κάδο των χιλίων οκάδων.

Πέντε μέρες κρατούσε ο τρύγος εκεί και ό,τι άλλο. Γλέντι σωστό. Τραγούδι. Γέλια. Έλα όμως που ερχόταν ο καιρός για τσάπισμα, μιάμιση ώρα να πας, μιάμιση ώρα να 'ρθεις κι όλη μέρα τσάπισμα με το δκέλι, σωστό μαρτύριο.

Αυτό ήταν που βαριόταν η μάνα και σαν λίγο τεμπέλα που ήταν, όλο και βλαστημούσε κι έλεγε:

—Στην Κόκκιν' Μλιά να φτάεις ρημάδα Ντέρτη. Αγανάχτηση ψυχή μ'.

Στην Κόκκιν Μλιά. Εννοούσε να ξεκοπεί, να κατολισθήσουν τα χωράφια, να αχρηστευτούν, να μην τυραννιέται.

Γιατί κι από τότε και τώρα φεύγει το μέρος από τα νερά, κατολισθαίνει, τι τραβήξαν μηχανικοί και εργολάβοι, που χάλαγε ο αμαξωτός δρόμος για τα χωριά όλα επάνω απ' αυτόν τον λόγο. Τώρα έχουν τρία-τέσσερα χρόνια, σαν καλός φαίνεται ακόμα.

Τρεις-τέσσερις φορές τον φτιάξανε στο σημείο αυτό στην τελευταία εικοσαετία.

Γι' αυτό και οι Υπηρεσίες έλεγαν το δρόμο να τον κάνουν από την άλλη μεριά του ποταμού, αλλά δημιουργούνταν άλλα προβλήματα. Κάθε φορά που περνάω, νιώθω λίγο φόβο. Η Ντέρτη έχει την ιστορία της. Από εκεί ήταν το διάβα προπολεμικά του χωριού μας προς την Κόνιτσα, κι όλων των άλλων χωριών της Λαγκάδας, του Κάντσικου, της Ζέρμας, της Λυκόραχης.

Γιατί δεν υπήρχαν γέφυρες όπως τώρα και όλοι μετακινούνταν από το πέτρινο γεφύρι της Ζέρμας οι εκείθεν.

Οι Καντσιώτες από το χωριό τους στο Κατσκούρι, τα Λειβάδια

Λαγκάδας περνούσαν το χωριό, ή απ' έξω, κι από λάκκο κάτω, ανέβαιναν και έρχονταν στο δικό μας, ή από τη Μεσιά, και έβγαιναν στου Καραγιώργη και στην Παναγιοπούλα στο χωριό μας, που τον χειμώνα δεν έπιανε πολύ χιόνι ή από τη Σκάλα που υπήρχαν απότομες στροφές και ανηφόρα, Ραχμάζη και μετά κατηφόριζαν στην Καστανιά που ήταν πελώριο δέντρο παλαιά, αφού περνούσαν τον Άη-Σωτήρα, λίγο πιο σύντομος ο δρόμος από τη Μεσιά. Έπιανε όμως το χειμώνα πολύ χιόνι. Και ήταν το χωριό μας κέντρο διερχομένων. Τρία μπακάλικα είχε. Του Τηλέμαχου Αναγνωστόπουλου που είχε πρώτα ο πάπο-Κύρκας Γκόσιος, και που τρέχαμε όταν είχαμε κάνα εικοσάλεπτο ή καμιά δεκάρα να μας δώσει καμιά καραμέλα, και είχε, θυμάμαι, κάτι ωραίες πλακερωτές, και αγοράζαμε τα τετράδιά μας, μολύβια, πλάκες και κοντήλια, πενίτσες και μελάνι να γράφουμε τα μαθήματά μας, στυλό δεν υπήρχαν τότε. Τα θρανία μας είχανε στη μέση ένα θαθούλωμα που βάζαμε το μελανοδοχείο και απ' αυτό παίρναμε με τις πένες μελάνι και οι δύο που καθόμασταν στο ίδιο θρανίο. Από κάτω υπήρχε ένα ραφι που βγάζαμε τα βιβλία και τα τετράδιά μας και τα βάζαμε στον τορβά σαν τελειώναμε και τον κρεμούσαμε περνώντας το χρωματιστό σκοινί μέσα από το κεφάλι, και στα σπίτι τον κρεμούσαμε σε μια πρόκα.

Είδες τι έχουν να κάνουν οι παιδικές αναμνήσεις; Για τα μπακάλικα ξεκίνησα και οι σχολικές αναμνήσεις με παρέσυραν. Άλλο μπακάλικο ήταν του Βασιλάκη Αναγνωστόπουλου, ψηλό σαν τα παιδιά του τον Ανδρέα και τον Χριστόφορο που το έχει και τώρα, τον Νίκο και τη Μαρία. Αυτός μου ήταν πιο συμπαθής και εκεί «ψώνιζα». Είχε ανοίξει και τρίτο ο Κώστας Μησιακούλης, ο Μπαρός, συνεταιρικά με τον Μήχο Τζήμο, που με τα δύο μουλάρια κουβαλούσε συνέχεια ψώνια από την Κόνιτσα έξι ώρες μακριά δια μέσου της Ντέρτης. Είχε τη Μούργκα και τη Γκέσα, περπατιάρικα και γρήγορα, ανέβαινε καβάλα στο πάει, κι όλο τραγουδούσε το «φεγγαράκι μου λαμπρό». Ο Μπαρός είχε φορέσει και γυαλιά και ήταν συνεχώς στο μπακάλικο κάτω στη

γωνία του μπαρμπα-Αρίστιππου. Όλα διαλύθηκαν με τον πόλεμο του '40, ξεπουλήθηκαν, πανικά, σαπούνια, λάδια και ζάχαρες, με καλαμπόκι και στάρι, στα Καλιάρια, και στα χωριά της Καστοριάς. Φορτωμένος ο κόσμος έτρεχε να επιζήσει με την Κατοχή '41-'42 από τα χωριά της Φλώρινας, της Καστοριάς και της Πτολεμαΐδας (Καλιάρια) και Γρεβενών με ζώα και με την πλάτη τρέχαμε ως τα χωριά Φιλιατών και Ηγουμενίτσας να ανταλλάξουμε στάρι και καλαμπόκι με λάδι. Στις δύο οκάδες καλαμπόκι παίρναμε μία οκά λάδι.

Λέμε τώρα για τους Αλβανούς. Μα εμείς υποφέραμε πιο πολύ τότε.

Στη Ντέρτη, λοιπόν, μας έλεγε ο Φώτης, κάποτε που κι αυτός πήγαινε να τσαπίσει, να τρυγίσει, κάμποσες φορές καιροφυλακτούσε σαν φυγόδικος ο μπαρμπα-Τάκης Παπαδήμας και όταν τον έβλεπε μόνον, κάπως του σφύριζε, πήγαινε κοντά του και του έδινε ψωμί, τυρί και κάνα μήλο.

Του είχε εμπιστοσύνη σαν φίλο, συνομήλικο και συγγενή, ότι δεν θα τον μαρτυρήσει. Το γιατί: Επειδή ο μπαρμπα-Τάκης που είχε παντρευτεί στο Σαναδο, είχε σκοτώσει τον πεθερό του που ήταν παπάς, γιατί τον έπιασε στα πράσα με την υιοθετημένη «κόρη» του. Και για να αποφύγει τη σύλληψη, δικαστήρια και φυλακές, ήθελε κρυφά στα μέρη μας φυγοδικώντας και Ντέρτη και Πλάση και τριγύρω από το χωριό Ροσνιάδες και Μπούρτζουλου, και στο βουνό που πάνω σε μια οξιά είχε φτιάξει και κρεβάτι. Έβλεπε όλους και όλες που πήγαιναν για ξύλα, και πήγαιναν πολλοί τότε, και όπου είχε εμπιστοσύνη κατέβαινε με τρόπο και του έδιναν ψωμί και φαγουλάτα.

Του Φώτη κάμποσες φορές που γύριζε απ' τη Γκόκου, τον παραμέριζε και του 'δινε την παραγγελιά του. Τη νύχτα την τάδε ώρα στο τάδε μέρος να του πάει τρόφιμα, κάλτσες, εσώρουχα, παπούτσια.

Λίγο πολύ είχε γίνει γνωστό σε αρκετούς χωριανούς μα δεν τον κατέδιδαν. Ξετοπίστηκε όμως από μόνος του, έφτασε πάνω

στην Καβάλα, δούλεψε σε φάμπρικες, μπήκε στα συνδικάτα, τον πρότειναν και ήταν και υποψήφιος του ΚΚΕ σε κάτι βουλευτικές εκλογές γύρω στο '36.

Είχε κάνει και φυλακές, αναφέρω κάπου πως πήγαμε και τον καλωσορίσαμε στους Παπαδημαίους, το βράδυ που ήρθε, και μας έλεγε ιστορίες: Τάχα πως στη φυλακή γυρνούσαν και ποντίκια, κι όσα πιάνανε δεν τα σκότωναν, παρά τα έβαφαν με μια μπογιά, και τα 'διωχναν λέγοντάς τους να μην ξανάρθουν για δεύτερη φορά γιατί θα τα σκοτώσουν.

Παιδιά εμείς, δέκα χρονών; τα χάφταμε. Κι άλλα κι άλλα που γελούσαμε. Τρανή η ιστορία του αλλά ας ασχοληθώ με την Ντέρτη-Ξέφυγα.

Όπως, λοιπόν, είπαμε ήταν η Ντέρτη, από εκεί κυκλοφορούσαν οι πάντες και τα πάντα.

Το δρόμο τον συντηρούσε φαρδύ και καθαρό από τα βάτα, το χωριό. Όλοι οι ενήλικες κάτοικοι άνδρες και γυναίκες ήταν υποχρεωμένοι από την Τοπική Αυτοδιοίκηση και τον Πρόεδρο να προσφέρουν δύο μεροκάματα ο καθένας, προσωπική εργασία το χρόνο. Κι ο γραμματικός κρατούσε κατάσταση κι ο Πρόεδρος ακουγόταν. Έτσι όλοι οι δρόμοι, προς τα χωράφια, προς το βουνό, προς τη Ντέρτη και προς τη Λαγκάδα διατηρούνταν σε καλή κατάσταση και φαρδιοί, ώστε να περνούν άνετα τα φορτωμένα ζώα, με κασόνια και σακιά.

Έτσι, λοιπόν, άνετα έφερναν και οι κερατζήδες, Μ. Πούρτσιος, Μπάρκης, Κιάδης, Βλάχος από την Πυρσόγιαννη και τη Βούρμπιανη ήταν με πέντε-έξι μουλάρια ο καθένας τα μπαούλα των Αμερικάνων χωριανών μου γύρω στο 1922 και ήταν πολλοί τότε που πηγαινοέρχονταν.

Με αυτούς έφερε κι ο πατέρας τα τεράστια μπαούλα γεμάτα καλούδια, που ακόμη σώζονται στο κελάρι. Σε τέτοια ανθηρή εποχή δεν ήταν δυνατόν να λείψουν και οι κλέφτες. Οι περισσότερες κλεψειές γίνονταν εκεί στην Ντέρτη, καθώς το μέρος είναι κλειστό, βουνό από δω κι από κει κι ο δρόμος στη μέση είναι

ανηφορικός ως τον Άη-Γιάννη από το Τζιατέ αμαξιτό μια ώρα. Και πράγματα έκλεβαν και λεφτά, δολάρια και ελληνικά από τους πλούσιους «Αμερικάνους» που έρχονταν. Ήταν το πιο κατάλληλο σημείο. Δεν άκουσα και να πιάσανε κανέναν, παρ' όλο που τριγύριζαν και αποσπάσματα χωροφυλάκων.

Ακόμη και ομήρους πιάνανε από το χωριό μέσα από τα σπίτια τους και τους κρατούσαν στο βουνό καιρό όσο να τους δώσουν τα λύτρα που ζητούσαν. Παράδειγμα τον Γιώργο Γκόσιο, προύχοντα του χωριού.

Δεν σκότωναν όμως. Αυτά, πιτσιρικάς εγώ, γίνονταν το 1915 με 1925 περίπου. Μετά το 1930 που πήγα στο Δημοτικό, δε θυμάμαι να έγινε κάνα τέτοιο. Είχε αποκατασταθεί η τάξη και η ασφάλεια. Γι' αυτό κι ο κόσμος ξανοιγόταν στις δουλειές του στα χωράφια και στο βουνό.

Πώς μου 'ρθε τώρα, εκείνα τα χρόνια, δηλαδή γύρω στο 1932 είχαν συμβεί δύο τραγικά περιστατικά, που μικρός μεν αλλά σαν να μη φεύγουν από τον νου μου οι τραγικές εικόνες και οι φωνές που μου σπάραζαν την καρδιά.

Είχε πέσει η Αγαθή του μπαρμπα-Αρίστιππου, αδερφή του Αλέκου, από το μπαλκόνι του ψηλού Παπαδημάδικου κάτω στην πέτρινη αυλή και σκοτώθηκε. Θα ήταν δεκαπέντε χρονών υποθέτω. Κλαυθμός και οδυρμός, φωνές εξαλλοσύνης, πόνος τεράστιος στους δικούς της και σε όλο το χωριό.

Ο άλλος Γιώργος του μπαρμπα-Αριστεΐδη του γείτονα, είχε πάει για οξυά για τα γίδια, στο βουνό με άλλες γυναίκες και κορίτσια, κι όπως έκοβε, έπεσε ψηλά από την οξιά κάτω και σκοτώθηκε. Ταράζονταν το χωριό από το κλάμα και τον οδυρμό.

Αμυδρά θυμάμαι πως τον φέρανε σ' ένα φορείο από ξύλα και τον απόθεσαν κάτω στην αυλή.

Κάπως έτσι σκοτώθηκε κι ο Παύλος Καλογήρου στο βουνό, που σαν μέλος του υλοτομικού συνεταιρισμού πήγαινε με άλλους και έκαναν την υλοτομία που είχε εγκριθεί από το Δασαρχείο.

Δύσκολα για όλους ήταν τότε. Μέρρες-χρόνια με χαρές και

λύπες. Και τώρα πού φτάσαμε! Φτιάχνουν και φτιάχνουν όλοι τους. Το σπουδαιότερο οι άνθρωποι δεν το προσέχουν: Να δημιουργούν ένα ευχάριστο περιβάλλον με γέλια και χαρές. Η ζωή είναι καλή, μα εμείς οι ίδιοι την κάνουμε δύσκολη.

Ο Χριστός, Θεάνθρωπος ή μη, έδωσε το παράδειγμα με την απλότητά του και την αγιοσύνη του. Με σάνδαλα περπάταγε, στο γαϊδουράκι μπήκε καβάλα στην Ιερουσαλήμ. Τα πόδια των μαθητών του έπλενε, τι ταπεινότητα, τι μεγαλοσύνη! Κι όταν τον σταύρωσαν και τον χλεύαζαν, ο ίδιος όχλος που με στρωμένα βάγια και τα συναφή τον υποδεχόταν, σε λίγο καιρό οι ίδιοι φώναζαν:

—Σταύρωσον αυτόν!

Κι ΕΚΕΙΝΟΣ υψώνοντας τους οφθαλμούς του είπε:

—Πάτερ, άφες αυτοίς ου γαρ οίδασι τι ποιούσι.

Τεράστια τα διδάγματά του, σε ψυχικό μεγαλείο, όμως πόσο ωφέλησαν, πόσο άλλαξε ο κόσμος από τα διδάγματά του. 2.000 χρόνια τώρα από τη γέννησή του πέρασαν.

Και τρέχουμε και τρέχουμε να αποκτήσουμε αγαθά, υλικά αγαθά, να έχουμε πλούτη, περιουσίες, όνομα, προς τι; Έρχεται η ώρα που φεύγουμε και τίποτε δεν παίρνουμε μαζί μας. Δεν θα 'ταν καλύτερα λιγότερα αγαθά, και περισσότερη καλοσύνη;

Να κάνουμε τη ζωή μας πιο απλή, να τη χαιρόμασταν πραγματικά, δεν θα ήταν πιο καλά; Φιλοσοφώ; Δε μου πάει. Σιχαίνομαι τα πλούτη, σιχαίνομαι όλη αυτήν την εξέλιξη που ζούμε. Με τόσο άγχος, με τόση κούραση, με τόση κακία μέσα μας. Και λέει ο Καζαντζάκης στον τάφο του: «Δεν ελπίζω τίποτα, δεν προσμένω τίποτα, είμαι λεύτερος».

Η μεγάλη αυτή διάνοια, που ο ταπεινός εγώ θεωρώ τον πιο μεγάλο λογοτέχνη όχι μόνο της Ελλάδας, μα του κόσμου ολόκληρου.

Ας αφήσω αυτά, άλλου παπά Ευαγγέλιο είναι, των ανθρώπων, των γραμμάτων και της Επιστήμης. Απλώς εξέφρασα κάτι απλοϊκές σκέψεις και θέσεις μου.

Πέρασαν τα χρόνια και σαν οι δυνάμεις μου να έχουν πέσει πολύ. Ό,τι θέλει ας γίνει. Διέγραψα τον κύκλο μου.

Ένα στολίδι και καταφύγιο προσευχής για τα δύσκολα της ζωής αλλά και για τα ήθη και έθιμα του τόπου μας είναι και τα ξωκλήσια του χωριού μας με σημείο αναφοράς την κεντρική μας εκκλησία, τον Άγιο Νικόλαο, που είναι και ο πολιούχος του χωριού. Θα προσπαθήσω αναλυτικά να γράψω πότε και από ποιους έγιναν και συντηρούνται όλα.

Ο Άγιος Δημήτριος είναι στην κορυφή του χωριού.

Ο Άγιος Γεώργιος πάνω γέφυρας προς Γκάλινα.

Η Παναγιά στην κορυφή της Γκάλινας.

Ο Άγιος Χαράλαμπος όπου και το νεκροταφείο.

Η Ανάληψη ψηλά στο βουνό ιδεώδης.

Ο Άη-Σωτήρας στο δρόμο προς Λαγκάδα.

Η Παναγιοπούλα κάτω αριστερά Καστανιάς.

Η Αγία Παρασκευή κάτω προς τα χωράφια.

Ο Άγιος Χριστόφορος ψηλά στην Τούμπα.

Η Πεντηκοστή, ψηλά προς βουνό το δρόμο.

Η Αγία Κυριακή πιο κάτω κορυφή Ράχης.

Ο Άη-Γιάννης στο δρόμο προς Ντέρτη.

Ο προφήτης Ηλίας ψηλά προς Μπουλιάνα.

Η Αγία Τριάδα απέναντι του χωριού μας.

Ο Άγιος Παντελεήμων απέναντι.

Ο Άγιος Αθανάσιος έξω απ' το χωριό προς Κόνιτσα.

Ο Άγιος Απόστολος στην κορυφή του χωριού μας.

Το εικόνισμα Αγίου Κωνσταντίνου, του Φώτη μας στη Μπούρτζουλου.

Το εικόνισμα στα Πλάγια.

Το εικόνισμα στη γέφυρα Σπηλιωτόπουλου του Νίκου Λιόλιου.

Το Εικόνισμα στην Πλάση του Μήτσιου Μησιακούλη.

ΤΑ ΞΩΚΛΗΣΙΑ

ΑΓΙΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ

Δεν τη θυμάμαι την παλαιά εκκλησία που λένε ήταν αξιόλογη. Στην ίδια θέση έγινε η καινούρια γύρω στο 1915 με 1920 από την αδελφότητα Καστανιανιτών που είχαν πάει στην Αμερική για δουλειά υπέροχη, ανήκει κάθε έπαινος στους χωριανούς που πήραν την πρωτοβουλία και σε όλους που οικονομικά προσέφεραν, και που την καμαρώνουμε όπως κι όλοι οι επισκέπτες. Οπωσδήποτε κι ο πατέρας θα προσέφερε, ήταν τότε στην Αμερική.

Μεγάλος έπαινος ανήκει και στον Κώστα Γκόσιο (Γιορτόλη) με τα εξαιρετα αγκωνάρια που είναι χτισμένη η κυρία είσοδος, πελεκημένα με πολύ μεράκι με σχήματα σταφυλιού κ.λπ. και επάνω κυκλικά το περίφημο «Νίψον ανομήματα μη μόναν όψιν». Αριστουργήματα κι αμφιβάλλω αν σημερινοί πελεκάνοι μπορούνε τέτοια να κάνουν με όλα τα σημερινά μέσα. Και θαρρώ πως τέτοιοι τύποι ζούνε κι όταν ακόμα πεθάνουν, γιατί δεν ξεχνιούνται. Άξιοι τεχνίτες και οι μαραγκοί μετά, με τις ξυλόγλυπτες μέσα δουλειές, Γ. Φακούρας, Δημ. Τσιαλογιάννης κ.λπ. όπως κι οι σκαλιστές του τέμπλου. Δωρεά αξιόλογη της Σουλτάνας Γκόσιου με το Δεσποτικό, του Χρ. Παπαδάμου με την ωραία πλακόστρωση γύρω στο 1955-60. Τα καμπαναριά έγιναν με τα λεφτά που έδωσε ο πεθερός Δημήτριος Μούσιος (Πάντος) για την αγορά του οικοπέδου που ήταν «Βακούφικη» της εκκλησιάς και την αγόρασε. Αν φτάσανε και πόσα δεν ξέρω. Το άλλο καμπαναριό πανύψηλο στη γωνία της πλατείας προς το σπίτι μας ήταν πιο παλαιά χτισμένο κι από κει χτυπούσε την καμπάνα ο προπάμπρος μου Παπαχρήστος, που εσπερινούς και όρθρο, πολλές φορές βαριούνταν και την χτυπούσε από μέσα, που 'χε κι άλλη τριχιά περασμένη μέσα στο δωμάτιο που κοιμόταν απ' το παρά-

θυρο. Ωραιότερη εικόνα δεν έχω ξαναδεί απ' αυτήν που είναι μπαίνοντας στην εκκλησία δεξιά μας.

Πολλά χρόνια πήγαινα εκεί για Πάσχα και καθόμουν ως το τέλος, ενώ όλοι φεύγανε μετά την Ανάσταση και ήμασταν τρεις μόνο ως το τέλος της Αναστάσιμης Ακολουθίας. Εκκλησιαστικούς επιτρόπους πριν τον πόλεμο του '40, είχαμε τον Δημ. Γκαρβέλα μαζί με τον Απόστολο Μησιακούλη (Κρούο) και Γιάννη Τσόγκα. Κόσμος πολύς τότε στο χωριό τούς εκτιμούσαμε. Και μετά τον πόλεμο ήταν όμως ανώμαλα τα χρόνια.

Μετά το 1952 που παντρεύτηκα, θυμάμαι πολλά χρόνια πιο πολύ τον Γιάννη Φάκα, αφοσιωμένο επίτροπο με όρεξη μεγάλη, ώσπου πέθανε, χρόνια κάμποσα. Αυτός ήταν αιτία να μεταφερθούν τα οστά απ' τον Άη-Δημήτρη στο Νέο Νεκροταφείο στον Άγιο Χαράλαμπο, με τελετή, κι αυτός είχε καθιερώσει τον Άγιον Νικόλαο να γίνεται λιτάνευση της εικόνας του Αγίου και να περιφέρεται γύρω απ' την εκκλησία και κοντινών διαδρομών. Έχω μάλιστα και μια φωτογραφία από τέτοια εκδήλωση γύρω στο '55; που την εικόνα κρατεί η Ευγενία του Γιάννη Γκόσιου όταν παντρεύτηκε.

Και σε μια γιορτή μου ονομαστική, κοιτούσε ο Τόλης Ντέμος τη φωτογραφία κι άκουσα να λέει όπως την κοιτούσε: «όμορφη είναι η Βγενούλα νύφη, αλλά ο γαμπρός Γκαζέπι». Νόμισε για γαμπρό τον Άη-Νικόλα. Ξεκαρδιστήκαμε στα γέλια.

Από χρόνια αρκετά προς τιμήν τους είναι επίτροπος ο Τάσος Χήρος κι ο Δημήτρης Γραβάνης. Χρόνια ψάλτης ο Κώστας Παπαχαρίσης.

ΑΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ

Συμπαθητική εκκλησούλα, δεν χωρούσε τον κόσμο και τώρα ακόμη, κι οι περισσότεροι κάθονται απ' έξω μιας και γιορτάζει Άνοιξη. Δεν ξέρει ούτε η κυρά ποιος την είχε αυτήν την εκκλησία.

Πιθανόν οι Καλογηραίοι. Τώρα είναι αρκετά περιποιημένη με δωρεές χωριανών και της κεντρικής Εκκλησίας του Αγίου Νικολάου.

Είναι πάνω απ' το Γυφτοκάλυβο, που ούτε καν δείχνει τώρα ότι κάποτε ήταν εκεί σπίτι των οργανοπαικτών του χωριού μας Γιώργου και Αλέξη. Κι από κάτω μια καρδιά μεγάλη, που πριν 15-20 χρόνια καθώς την τσολνούσε ο Αλ. Τσιαλογιάννης έπεσε και γλίτωσε παρά τρίχα. Από τότε κάθε χρόνο έκανε την κανίστρα η γυναίκα του Αντιγόνη και συνεχίζουν τώρα οι κόρες τους. Γιορτάζει στις 23 Απρίλη κι αν το Πάσχα είναι νωρίτερα, γιορτάζει τη δεύτερη μέρα του Πάσχα. Πολύ κουραστικές έγιναν τώρα οι ονομαστικές γιορτές για τις νοικοκυρές να ετοιμάζουν διάφορους μεζέδες και να προσφέρουν καθενός πιατάκι και ποτό.

Προπολεμικά ήταν όμορφα: το δίσκο με τα δυο χερούλια με λουκούμι, ποτήρι κρασί, ρακί και ό,τι ήθελαν, έπαιρναν.

ΑΓΙΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ

Είναι χτισμένη στην κορυφή της Μεσαργιάς, σ' ένα λοφάκι που πολύ μου άρεζε κι όταν κάναμε το Σύλλογο ή αργότερα που ήμουν κοινοτικός Σύμβουλος, έριξα ιδέες να καλωπισθεί πιο πολύ, να 'ναι στολίδι του χωριού, καθώς η πρώτη ματιά πάει εκεί, απ' το μεσοχώρι και πλατεία του χωριού. Το πέτυχαν τώρα οι νέοι του χωριού και μάλιστα έβαλαν και προβολείς όπως και στις γέφυρες Γκάλινας και Ράχης —όμορφα πράγματα. Γραφική και μεγάλη εκκλησία. Ήταν και το Νεκροταφείο εκεί και το οστεοφυλάκιο. Είχε κι έχει έξω χαγιάτι με πεζούλια. Κτήτορές του οι Γκανατσαίοι. Στα μνήματα πολλών, σταυροί πέτρινοι, πελεκητοί, όπως και στου παππού τού Παπαγιάννη που θυμούμαι όταν πέθανε και που τον θάβανε. Φοβόμουν κι ως παντρεμένος ακόμη να περνάω από κει τα βράδια, πρέπει όσο ζούσανε να έκα-

ναν την κανίστρα οι συμπεθέροι Δημήτρης και Μαρία Μπίμπα. Τώρα την κάνει η γυναίκα του αδελφού μου Γιάννη, Ευγενούλα.

ΠΑΝΑΓΙΑ

Στην κορυφή της Γκάλινας πάνω απ' τα σπίτια των Μηροτσηκαίων και Λάμπρου Μπίκη, είναι χτισμένη τούτη η όμορφη εκκλησία, κάτω απ' την Αλμύρα π' ανηφορίζουμε για Ανάληψη.

Κτήτορες και επίτροποι οι Καραγκουνναίοι. Τώρα πολύ την προσέχει ο κουμπάρος μας Κώστας συνταξιούχος δάσκαλος, που τον περισσότερο καιρό μένει στο χωριό. Από πάντα γραφική, μα τώρα πιο πολύ με την αγιογράφηση που έκανε ο Περικλής, γαμπρός του νουνού μας Τάκη Στεργίου. Γιορτάζει στις 15 Αυγούστου, πολύς ο κόσμος κάθε χρόνο. Αλλά καθίσματα έξω και βρύση στη γωνία, φροντισμένα όλα. Αγναντεύεις από κει τα πάντα. Πριν χρόνια θυμάμαι, δεν έγινε η λειτουργία εκεί. Πήγα ν' ανάψω το κερί, γιατί θα έφευγα για Κόνιτσα κι επειδή έβρεχε πάρα πολύ, κατεβάσαμε ο κουμπάρος Κώστας τα κεριά κ.λπ. κι εγώ την κανίστρα στον Άη-Νικόλα, όπου έγινε η λειτουργία. Είμαι από χθες στο 78^ο έτος, δεν θυμάμαι να βρέχει της Παναγιάς άλλη φορά.

ΑΓΙΟΣ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ

Δεν τη θυμάμαι την παλαιά, μα την καινούρια στο ίδιο μέρος την έκανε ο πατέρας του γαμπρού μας παπα-Τόλη, ο Δημητράκης Δούκας που είχε φέρει κάμποσα λεφτά απ' το ταξίδι του κάπου προς Αφρική κι ούτε καν θέλησε ν' αναφέρεται τ' όνομά του. Είχε αγοράσει κι ένα σπίτι εδώ στην Αθήνα, που τ' αγόρασε στα δύσκολα χρόνια της κατοχής ο Κώστας Γιώργου Γκαραβέλας που 'χε ραφείο πιο πέρα απ' του Ταλή το καφε-

νείο και πουλούσε κι έτοιμα. Πείνα τότε στην κατοχή, του το 'δωσε δεν ξέρω πόσες λίρες.

Η εκκλησία αυτή, λοιπόν, ευρύχωρη γιορτάζει στις 10 του Φλεβάρη, πήγαιναν όλοι καλαθάκια με στάρι (ύψωμα) και μικρός θυμάμαι πως στη σειρά περίμεναν και η Γεώργαινα του Γύφτου, με σακούλα, να μαζεύει στάρι, πείνα τότε. Τώρα είναι περιποιημένη εκκλησιά και χωρίστηκε και είναι κοιμητήριο με τα οστά πολλών χωριανών (και των γονιών και δικών μας). Εκεί γίνονται οι Νεκρώσιμες Ακολουθίες και θάβονται πιο πέρα στο Νεκροταφείο, που έκανε πριν το '40 ο Γ. Ταλής. Συγγενείς και φίλοι συνοδεύουν ως εδώ. Τα καλά όμως έργα ως τον ουρανό, γράφει η Πλάκα.

ΑΝΑΛΗΨΗ

Γραφική, πάνω στο βουνό

Αξίζει κάθε έπαινος στον Στέργιο Καραγκούνη, που με μεγάλη, τεράστια προσπάθεια έκανε αυτήν την όμορφη εκκλησιά, κουβαλώντας απ' αλλού πέτρες και νερό να τη χτίσουν με το χαγιάτι το σκεπαστό. Μέχρι και υδατοδεξαμενές έκανε (πούσι) βάθους 10 σχεδόν μέτρων να μαζεύονται εκεί τα νερά, απ' τις τριγύρω κανούλες της εκκλησιάς να κατηφορίζουν σε μια βρύση πιο κάτω να 'χουν, όταν γιόρταζε και πήγαινε όλο το χωριό κι αποδράδύς πολλοί όπως κι ο πατέρας με το καφενείο, που το διασκεδάζε, καθώς άκουγε νύχτα και λίγο πιωμένος να λαλούν απέναντι οι αγριοπετεινοί, κι αυτός να λέει: «πουν' το πλιμ λέου εγώ». Γινόταν εκεί ίσως το πιο καλύτερο γλέντι και χορός στο ίδιο μέρος έξω, ως αργά. Θυμάμαι πόσο ευτυχής γύριζε ο μπαρμπα-Τόλης Γκόσιος πιωμένος κι αυτός λίγο, γελαστός με την κόρη του Λούλη, γύρω στο 1958. Εμείς τότε ήμασταν νιόπαντροι. Στην εκκλησιά αυτή, σαν στρατιώτες μας ρίξαν οι αντάρτες από απέναντι το '49 περίπου, σαράντα βλήματα όλμου, δίχως να

πάθουμε τίποτε. Εκεί είδα ζαρκάδια μια Πρωτομαγιά που πήγαμε με τον Αλέκο Παπαδήμα. Ερχόταν πολλοί κι απ' τη Λαγκάδα, απ' το ανηφορικό μονοπάτι κι αρκετοί κι απ' το Κεράσοβο.

Το 1956 μόνον εγώ πήγα. Έβρεχε!

ΑΗ-ΣΩΤΗΡΑΣ

Κτισμένη πιο πάνω απ' την Καστανιά, πηγαίνοντας προς Λαγκάδα. Είναι εκκλησιά του Σωτήρη Κεχαγιά που συντηρεί τώρα ο γιος του Βασίλης. Κι εδώ στις 6 Αυγούστου μετά τη Λειτουργία, έφερναν οι χωριανοί τις ετοιμασίες τους, έτρωγαν και έπιναν ως αργά το απόγευμα και χόρευαν με τα διολιά που έρχονταν.

Και εμείς με το καφενείο και τον πατέρα κούραση όλη μέρα, να πηγαίνουμε καφέδες, λουκουμια, κρασιά και ρακιά όπου ζητούσαν. Το χαιρόμασταν όμως. Είχαν κάπως ατονήσει όλα αυτά μετά τους πολέμους· τώρα ζωντάνεψαν πάλι, όλοι πάνε απ' το χωριό.

Κάθε φορά που πηγαίναμε στη Λαγκάδα να πουλήσουμε παπούτσια, περνούσαμε κι ανάβαμε ένα κερί. Σαν γυρίζαμε ταιλωρημένοι απ' τη Σκάλα και Ραχμάζη, νιώθαμε στον Άη-Σωτήρα ανακούφιση. Μας έφευγε κάθε φόβος απ' τα ουρλιαχτά των λύκων στο Βάχνο, που ακούγαμε στη Ραχμάζη.

ΠΑΝΑΓΙΟΠΟΥΛΑ (του Τσόγκα)

Είναι πιο πέρα απ' την Καστανιά στη γωνία του δρόμου της μεσιάς για Λαγκάδα. Συμπαθητική με χαμηλοτάβανο ταβάνι σκαλιστό είχε και πολύ χαμηλή πόρτα, μα με την οικονομική προσφορά που έδωσε πριν χρόνια η Πολυάνθη, εγγονή του μπάρ-

μπα-Γιάννη Τσόγκα, την ψήλωσε και διόρθωσε κάπως τους τοίχους και τη στέγη. Έχει μεγάλο σιάδι απ' έξω και χαγιάτι. Κι από κει οι ντραγανταραίοι του χωριού, γιατί το καλοκαίρι βάζανε πριν το '40 και δεύτερον εποχιακόν, το καλοκαίρι αγνά-ντευαν άνετα όλα τα χωράφια Μαλνίτσα, Ορασιούλα, Ντούμπα, Σφυρίκου, Όρασια, Λιδάδι, Κάμπο και Καρβασαρά ακόμη λίγο.

Σφύριζαν με μεταλλική σφυρίχτρα αν έβλεπαν καμιά ύποπτη κίνηση, μην κλέψουν καλαμπόκια, πατάτες και σταφύλια.

Και εδώ έρχονταν πολλοί χωριανοί. Λειτουργούνταν, τρώγαν και χόρευαν ως αργά. Καλαθούλια με στάρι πολλά. Τώρα εμείς πάμε όταν είμαστε καλά, για ύψωμα, σαν γιορτάζαμε της Παναγιοπούλας με τραπέζι στους συγγενείς. Ο μπάρμπα-Γιάννης μου ζητούσε αποβραδής το γαϊδαράκο να πάει τα πράγματα τού παπά το πρωί.

Ωραία η διαδρομή. Καθώς περνάμε και την εξαίσια γέφυρα της Μαλνίτσας, που έκαναν το 1935 περίπου, με επιβλέποντα τον Αλέκο Γκαραβέλα.

ΑΓΙΑ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ (Κάτω προς κάμπο)

Ανακαινίστηκε γύρω στο 1955, απ' τον Χρήστο Παπαχρήστο που πήρε την Ελένη του Σπύρου Νόλη, ο οποίος είχε στείλει τα λεφτά. Έγινε βέβαια πιο καλή. Από την προηγούμενη μέρα και τώρα καθαρίζαν το δρόμο να διαβαίνει ο κόσμος άνετα και όπως σε όλα τα ξωκλήσια εκτός ολίγων, έτσι κι εδώ, μετά τη λειτουργία γινόταν γλέντι καλό μετά το φαγητό. Και επειδή ήταν κάπως ανηφορικό για το χορό έξω το σιάδι, θυμάμαι ο Κώστας Παπαδάμος έκανε μια ενέργεια και παραχώρησε από πάνω το χωράφι του μεγάλο και ίσιο κι εκεί τελευταία γινόταν το νταβαντούρι. Ερχόταν κι από την Πυρσόγιαννη πολλοί. Εμείς με το καφενείο κάναμε καλή δουλειά.

Μια χρονιά θυμάμαι, νιόπαντρος, είχα πάει ένα ταψί μπακλα-

βάδες απ' τον Παπαμιχαήλ στην Κόνιτσα, τους μοσχοπούλησα, βγάζοντας ένα πολύ καλό μεροκάματο.

Άλλη φορά, θυμάμαι, γύρω στο 1938 γυρίζοντας με τα πράγματα του καφενείου στο μουλάρι, τρομάξαμε να περάσουμε το λάκκο. Είχε πιάσει μεγάλη νεροποντή για ώρες.

ΑΓΙΟΣ ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ (των Γκοσαίων)

Κτισμένη σε υψωματάκι προς χωράφια είχε καεί από μια απροσεξία το 1958; αλλά ξανάγινε πιο καλή και με ωραίο ταβάνι από δωρεές και φροντίδα του Αλέκου Γκόσιου και γιου του Χριστόφορου. Κι εκεί ήταν καλό στέκι για τους αγροφύλακες.

Γινόταν μετά τη Λειτουργία και Αγιασμός, και έπαιρναν οι χωριανοί αγιασμό. Πήγαιναν και ράντιζαν κάτω τα χωράφια τους για καλή σοδειά. Φυτεύτηκαν έξω στο στενό προαύλιο ακακίες κλπ., μα δεν πρόκοψαν. Ήθελαν τακτικό πότισμα. Μετά τη Λειτουργία έφευγε ο κόσμος, δεν είχε μέρος για φαγοπότι και χορό.

Κάθε φορά που περνούσα και τύχαινε τακτικά, καθώς είχαμε φυτέψει αμυγδαλιές στα χωράφια μας κάτω, να μη γίνει λόγγος, άναβα τα καγτηλία.

ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΗ (του Χρήστου Τζιάκου)

Σε καίριο σημείο ανεβαίνοντας προς Γιαννόλη και βουνό. Διατηρείται καλά. Την προσέχει πολύ ο Γιάννης Τζιομάκας, ο δικηγόρος, γιος της Δημητρούλας, κόρης του Χρήστου Τζιάκου. Μάλιστα και κάθε καλοκαίρι που έρχεται διακοπές, ανοίγει και την εκκλησιά. Και εδώ, μετά τη Λειτουργία φεύγουν οι προσκυνητές, δεν έχει έξω ίσιο χώρο για φαγητό και χορό. Καθώς είναι γυμνός κάμποσος δρόμος, αγναντεύαμε πως πήγαιναν κοπέλες και γυναίκες για ξύλα στο βουνό και τις

χαιρόμασταν σαν κατέβαιναν μεσημεριάτικα τραγουδώντας.

Ως εκεί και Γιαννόλη θγάζαμε και τα γελάδια όταν τα πήγαινε ο γελαδάρης στο βουνό.

ΑΓΙΑ ΚΥΡΙΑΚΗ (του Βησάρη Γκόσιου)

Την είχε κάνει ο παπα-Ηλίας, πατέρας του Βησάρη, και η γυναίκα του ήταν μια αγία. Πολλά διηγείται ο Θεόφιλος γι' αυτούς. Θυμάμαι, είχε και σήμαντρο έξω και μια πινακίδα σ' έναν κορμό δέντρου, εκεί απ' τη Φιλοδοσική Ένωση με πρόεδρο τον Γ. Φακούρα «ΑΓΑΠΑΤΕ ΤΑ ΔΕΝΔΡΑ». Σταυροδρόμι προς Αγίους Αποστόλους, Γόριανη, Βουνό και προς Ράχη. Αλλ' εμείς νέοι στις απόκριες και βόλτες τις Κυριακές προτιμούσαμε από Αγίους Αποστόλους που τρώγαμε κάνα λουκουμι και πίνοντας κρυστάλλινο νερό απ' τις βρύσες (προτιμούσαμε τη μεσαία της Μεσαργιάς) που 'ναι λουβωτή να πηγαίνουμε απ' τ' Αυλακιού στη Ράχη και στον Πλάτανο.

Και εδώ μετά τη Λειτουργία φεύγανε. Μια χρονιά, θυμάμαι, το 1957· τελειώνοντας τη Λειτουργία περάσαμε πολλοί απ' το σπίτι του Βησάρη, έγινε καλό γλεντάκι και είχε πολύ κέφι ο Μενέλαος. Η Στόφρα, αδελφή του Βησάρη είχε ιδιαίτερη αδυναμία στην Αγία Κυριακή. Καθώς ήταν της οικογένειάς της. Και αυτή ήταν απ' τις πιο καλόψυχες γυναίκες. Ξεμάτιαζε ανθρώπους και έφτιαχνε με έμπλαστρο ραγισμένα χέρια και πόδια ακόμη και σπασμένα.

ΑΗ-ΓΙΑΝΝΗΣ (Στο δρόμο προς Ντέρτη)

Σε δεσπόζουσα γωνιακή θέση, μ' αγνάντι προς εδώ και προς εκεί κι από πάνω η κορυφή από τον Άη-Λια προς Μπουλιάνα.

Τον είχε πρώτα ο Κιοχούτης ο Νίκο Καλησώρας (ο άλλος, όχι

ο Κόιας, ο γαμπρός μας), μα η χήρα μετά γυναίκα του τον έδωσε στον Κώστα Μούσιο που είχε έρθει από την Αμερική. Είχε λεφτά και καθώς ξεκοβόταν το μέρος, τον ανακαίνισε με μαστόρους, τον αδελφό του Θύμιο και τον Τόλη (Κρύο) Μησιακούλη. Έβαλαν μετά, η γυναίκα του Μαγδαληνή κι έκανε ο Στέφανος Λαμπρόπουλος δρόμο με τη μπουλντόζα του. Γραφική κι αυτή εκκλησιά, εκεί στάλιαζε τα γίδια ο Πρέντζας εκεί, πιο κάτω γινόταν το γαλομέτρητο, που ήταν και νερό και κορούτες. Θυμάμαι, νιόπαντρος εγώ, του 'ριξα την ιδέα τ' Αγιαννιού, όταν τρώγαμε του Κώστα Μούσιου να την κάνει αυτός καινούρια και την έκανε. Γινόταν και γίνεται και τώρα γλέντι καλό. Στο γυρισμό όμως ο ήλιος χτυπάει κατακούτελα.

Πολλές φορές πηγαίναμε απ' το βράδυ της παραμονής. Εκεί στον κορμό του δέντρου έξω σκοτώθηκε μια ανταρτίνα από ριπές αεροπλάνου και ως πρόπερσι υπήρχαν μαλλιά της.

Θυμάμαι μια χρονιά το 1951· δεν είχα ακόμη παντρευτεί, έκατσα μετά το γαλομέτρημα και διάβαζα κάτω απ' τα δέντρα τ' Άη-Γιαννιού, το βιβλίο οι Άθλιοι του Ουγκώ και έφυγα σχεδόν σούρουπο.

ΠΡΟΦΗΤΗΣ ΗΛΙΑΣ (Ψηλά προς τη Μπουλιάνα)

Εκκλησιά της μπάμπω Φώτης Δάρλα και Γιαννούλας, πολύ συμπαθητική και με όρεξη πολλή πηγαίναμε απ' το βράδυ, όπως κι ο πατέρας ή απ' το Στίκουβο ή απ' τις Ρουσιιάδες του Τσόγκα.

Γινόταν καλό και ήσυχο γλεντάκι το βράδυ ως τα μεσάνυχτα.

Και φώναζε ο πατέρας από εκεί ψηλά: «Ε, ρε Σιόρη» τον πεθερό του Γιάννη. Μια χρονιά είχε μεθύσει ο Ευριπίδης Γκόσιος και του ρίχναμε νερό τα μεσάνυχτα να συνέλθει. Τώρα έγινε αμαξωτός δρόμος, που αντιδρούσαν μερικοί οικολόγοι, κι εγώ

θυμάμαι στου Χριστόφορου Αναγνωστόπουλου είπα πως πρέπει να γίνει' ας κοπούν και μερικά δέντρα, δεν πειράζει. Είχαμε πάει πρόπερσι με τον Αλέκο Παπαδήμα από τον Άη-Γιάννη. Το 'χα τάμα. Γινόταν καλό γλέντι μετά τη Λειτουργία και φαγοπότι. Έλα όμως, που μια χρονιά τα 'κανε θάλασσα ο πατέρας με το καφενείο στο τέλος. Μου φόρτωσε εμένα, μικρός ήμουν, το μουλάρι τα σέα και τα μέα, έφυγα εγώ, έπεσε για ύπνο αυτός να ξεμεθύσει, μου βάισε εμένα στην Τσούκα το μουλάρι, έπεσε κάτω, φώναξα εγώ τη μάνα απ' το χωριό. Φαίνεται, άκουσε κι ο πατέρας, κατέβηκε, το ξαναφόρτωσε καλά και φύγαμε. Πόσες αναμνήσεις!

ΑΓΙΑ ΤΡΙΑΔΑ (απέναντι απ' το χωριό)

Επίτροποι οι Κατσαραίοι, διατηρούν καλά το εκκλησιάκι, γραφικό στο ύψωμα που βάλανε και τις κεραιές.

Απ' τα' Αμελικό βλέπαμε πότε έφευγαν και πότε έρχονταν από την Κόνιτσα πεζοί και με μουλάρια. Κι αυτούς που τριγυρούσαν στη Ντέρτη ή πήγαιναν να πάρουν γάλα στη στρούγκα του Πρέντζα στον Άη-Γιάννη. Κι όσους κουβαλούσαν κλαδί και ξύλα απ' το Σουτοκό. Γιορτάζει την τρίτη ημέρα του Πάσχα η Αγία Τριάδα, κόσμος πολύς πάει και μέχρι προ ετών τρώγανε μετά εκεί μετά τη Λειτουργία κάτω στα σιάδια και γλεντούσαν ως το απόγευμα. Απ' τις τελευταίες φορές που πήγα, ήταν όταν είχε έρθει και η Πάτρα με στον Στέλιο από τη Θεσσαλονίκη. Έχουμε μια φωτογραφία απ' το τραπέζι εκεί. Κάποια φορά με κυρά όσο να τελειώσει η Λειτουργία, πήγαμε και στον Άη-Γιάννη ανάψαμε τα καντήλια και γυρίσαμε ίσα που τέλειωνε η εκκλησία. Λίγος χορός μετά και κέφι θυμάμαι, είχε η Χαρούλα κι ο Ευγένιος Μησιακούλης.

ΑΓΙΟΣ ΠΑΝΤΕΛΗΜΩΝ (απέναντι απ' το χωριό)

Τον είχε η μπάμπω Γόρω και η Πολυξένη Οικονόμου. Πριν χρόνια η Πολυξένη τον έδωσε στον κουνιάδο Μήχο Μούσιο. (Είχε παντρευτεί τον πεθερό Μήτσο Πάντο), που σαν απέθανε, αυτή γύρισε πάλι σπίτι της δίπλα στο δικό μας, που όλο τσακωμούς είχαμε με το σοκάκι. Ποτέ δεν μπόρεσα να τη χωνέψω, ούτε κι ο πατέρας τη μπάμπω Αγόρω.

Ήταν στις ανατολικές χώρες μετά τον Εμφύλιο κι όταν γύρισε, θυμάμαι μπαίνοντας σπίτι της σε λίγο έβαλε τις φωνές, γιατί δεν έβρισκε κάτι λίρες που είχε κάπου κρυμμένες.

Χόρευε ωραία και κρατώ στη μνήμη μου ακόμη εκείνη την ωραία εικόνα που χαράματα στο γάμο του Τάκη με την Τασιά, χόρευε τ' Αρβανίτικο κι εγώ με τον Κουτταουδη ακολουθούσαμε ξυπόλητοι και λίγο πικραμένοι από ποντί, που πολύ το χάρηκε κι ο Γερμανός άνδρας της Κούλας Ευριπίδη Γκόσιου, που είχαν έρθει για διακοπές.

Ο Μήχος, λοιπόν, με τα παιδιά του, την έκαναν την εκκλησία απ' την αρχή, πιο μεγάλη και ωραία. Λίγος χορός μετά τη Λειτουργία: κάποια χρονιά χόρευε κι ο άλλος κουνιάδος Νίκος (θυμάμαι με μπαλωμένο στις πλάτες πουκάμισο κι ας έχει, όπως μαθαίνω πολλά εκατομμύρια στην τράπεζα).

ΑΓΙΟΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ (του Μπαρού)

Πρέπει να την έφτιαξε ο πατέρας του Κώστα Μησιακούλη (Μπαρού), που είχε την Καλλιόπη, τη συντηρούσε κάπως, μα τώρα τα παιδιά του πολύ την πρόσεξαν.

Γιορτάζει του Βλαχοθανάση στις 2 Μάη και στις 18 Γενάρη. Μαζεύεται πολύς κόσμος. Μετά τη Λειτουργία γυρίζουν σπίτια τους. Ως εκεί έρχονταν τα λεωφορεία της γραμμής ως το 1954 περίπου, μετά λίγα χρόνια ως το Γκουστανίκο, κι όταν ήμουν

Κοινοτικός Σύμβουλος παρά τις αντιδράσεις από πολλούς, βάλαμε μπουλντόζα, τίναξε και παρέσυρε τους γύρω τοίχους των κήπων κι ερχόταν μέχρι το μεσοχώρι.

Βρисиές ο Μουσολίνος το βράδυ που γύρισε απ' το κλάδεμα, και γαιδούρι μου 'πε. Τώρα θα πέσουν οι κήποι μας, λέει, στον Άη-Νικόλα, που από κάτω περάσαμε το δρόμο, παρασύροντας και το στεναδάκι που είχαμε καρυδιά και του μπαρμπα-Αρίστιππου το σιάδι και καρυδιά. Ο μπαρμπα-Γιάννης Τσόγκας θυμάμαι το 1954; είχε πολύ κέφι γυρίζοντας από τον Παντελεήμονα και χόρεψαν στο πανηγύρι. «Κάζα», φώναζε. Πρώτη και τελευταία φορά τον είδα έτσι όπως και τον Κώστα Λαμπρόπουλο.

ΑΓΙΟΙ ΑΠΟΣΤΟΛΟΙ (του Κώστα Γκόσιου - Γιορτάλη)

Περιποιημένο πάντα εκκλησιάκι αυτό, με πλατειούλα επάνω στρωμένη με πλάκες και κάτω με τις τρεις βρύσες που το νερό πηγάζει από το βάθος του Ιερού της Εκκλησίας. Γιορτάζει στις 30 Ιουνίου, ανεβαίνουν σχεδόν όλοι οι χωριανοί. Κι εκεί πρώτα πάμε κάθε ξένο να δει τις ομορφιές του χωριού μας.

Πολλά κουκουρέτσια ψήθηκαν εκεί. Κι εμείς νέοι εκεί πηγαίναμε να φάμε το λουκουμάκι στις κρύες βρύσες. Εκεί εμπνεύστηκα το να κάνουμε και οι Καστανιανίτες Σύλλογο, καλλιεργήθηκε μετά η ιδέα στα καφενεία, έγινε και μεγαλούργησε και χρόνια ήμουν Γραμματέας.

Εκεί ρίξαμε 12.000 δραχμές, είχαν αξία τότε, που μαζέψαμε με χίλιους δύο τρόπους και έκαναν τον τοίχο από κάτω το λάκκο ως επάνω, ο Γ. Παπαχρήστος (Μουσολίνος), ο Βασίλης Μησιακούλης και ο Δήμος Μπίμπας. Εάν δεν τον είχαμε κάνει τότε, ίσως να 'φευγε το μέρος σιαδάκι, βρύσες κι εκκλησία ακόμη.

Ένας θεόρατος πλάτανος που ήταν εκεί, ξεράθηκε. Όλα προς τιμήν τους τα φροντίζουν τώρα οι νέοι του χωριού. Υπάρχουν ακόμα τα τελάρα που 'χα φτιάξει κι εγώ τότε στις καμάρες.

Σώζονται ακόμη του Γιορτόλη που έγγραφε τα εξής:

«Απαγορεύεται η πλύσις ρούχων και εντέρων».

Τις βρύσες είχε κάνει η Αδελφότητα Καστανιανιτών Αμερικής.

ΕΙΚΟΝΙΣΜΑ ΑΓΙΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ (Στη Μπούρτζουλου)

Το έκανε ο αδελφός μου Φώτης πριν κάμποσα χρόνια, πληρώνοντας συμβολικά τον καλλιτέχνη Ανδρέα Κολοκύθα, που πήγαινε κάθε μέρα λίγες ώρες το πρωί με τον αδελφό Μήτσο, που τον βοηθούσε. Για μένα είναι ένα κομψοτέχνημα. Για άλλους όχι. Νοιάζονταν να κάνει ένα εικονοστάσι κατηφορίζοντας για τα Κλένια δεξιά, μα του είπα, εκεί ρίχνουν τα σκουπίδια. Κάνε το στον κήπο, στον Άη-Νικόλα. Ούτε κι εκεί ταίριαζε και του είπα μετά στη Μπούρτζουλου στο χωράφι μας είναι καλά, περνάει κι ο αμαξωτός δρόμος. Ε, αποφάσισε κι έγινε ωραίο.

Μαζεύεται αρκετός κόσμος στις 21 Μάη που γιορτάζει.

Του είχα πει κάποτε να το φράξει με πλέγμα. Είχα βρει μάστορα σιδερά απ' την Αετόπετρα που δούλευε στα σπίτια του χωριού τότε και πληρωνόταν απ' το κράτος. Δεν θέλησε.

Την καλύτερα κάνει η Ευγενή, του αδελφού Γιάννη, που τους ανέθεσε, λένε. Σκεφτόταν να το κάνουν κλειστό εκκλησάκι. Όπως θέλουν. Εάν ναι, τους είπα, θα βάλω κι εγώ 50.000 δραχμές. Κι έτσι να μείνει, καλό είναι. Γραφικό.

Ο ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΧΩΡΙΟΥ

Τα νιάτα είναι νιάτα. Έχουν ενθουσιασμό. Έτσι κι εγώ 32 χρονών, καθώς είχα παντρευτεί, είχαμε αποκτήσει τις δύο κό-

ρες, ήθελα να προσφέρω και στα κοινά. Γι' αυτό μπήκα στο Κοινοτικό Συμβούλιο, παραλίγο να με βγάλουν και πρόεδρο, δεν θέλησα. Και σαν ήρθαν από την Πυρσόγιαννη, νέοι και νέες του Συλλόγου τους και παίζανε ένα έργο στην κάτω αίθουσα του Σχολείου, με επικεφαλής τον Κώστα Σούρλα, άρχισα να σκέφτομαι, γιατί και εμείς να μην έχουμε έναν Σύλλογο στο χωριό, μια κι ο άλλος που είχε γίνει στην Αμερική από πολλούς χωριανούς που είχαν πάει για δουλειά, που πρόσφερε πολλά στο χωριό γύρω στο 1922 είχε τώρα διαλυθεί. Μάθαινα ότι από χωριανούς στην Αθήνα γινόταν κάποια προσπάθεια, δίχως όμως επιτυχία. Έτσι, μια Κυριακή, που συνήθως πηγαίναμε παρέα στους Αγίους Αποστόλους για λίγη ξεγνοιασιά, έριξα την ιδέα στους φίλους που ήμασταν παρέα, ήταν κι ο Χριστόφορος Στεργίου, ο Βασίλης Κεχαγιάς, ο Χριστόφορος Αναγνωστόπουλος, ο Δημος Μαργαρίτης. «Έχει Σύλλογο η Πυρσόγιαννη, γιατί να μην έχουμε κι εμείς;» τους έλεγα. Συζήτηση το βράδυ στα καφενεία, άλλοι συμφωνούσαν, άλλοι αδιαφορούσαν. Κι ο Βασίλης Ρίγκας, θυμάμαι, με άλλους αντιδρούσαν. Το πήρα ζεστά το θέμα. Βρήκα συμπαράσταση από τον Θύμιο Κρήσωρα, τον Διονύση Μούσιο και τον δάσκαλο Αλέκο Γκάσιο. Ρωτήσαμε πώς γίνεται, μας είπαν πως πρέπει να ξεκινήσει μια ομάδα 15 περίπου άτομα να κάνουν καταστατικό, και με αίτησή τους στο Πρωτοδικείο Ιωαννίνων να εγκριθεί. Συγκεντρωθήκαμε τόσοι, τα ονόματά μας πρέπει να αναφέρονται στο καταστατικό, (που αν και γραμματέας τόσα χρόνια δεν κράτησα να 'χω ένα τέτοιο) και πολύ μας βοήθησε ο Σωτήρης Αναγνωστόπουλος που εργαζόταν στη Νομαρχία Ιωαννίνων. «Σας συγχαίρω», μας έγραψε, «που δίνεται μια τέτοια ανάταση στο χωριό μας». Τα προώθησε, εγκρίθηκαν και μας έστειλε την έγκριση. Χαρά μεγάλη εγώ. Κάθισα νύχτες και έγραψα με καρμπόν, τέσσερα αντίγραφα και τα τοιχοκόλλησα στα μαγαζιά και τα καφενεία. Είχαμε βαφτίσει τον Σύλλογο Προοδευτικός-Φιλανθρωπικός Σύλλογος Καστάνιανης. Νουνός ήταν ο Αλέκος Γκάσιος. Συνήλθαμε, βγάλαμε διοικούσα επιτροπή. Ο

Νικόλας Ι. Δούκας πρόεδρος, ταμίας ο Ευθύμιος Καλησώρας, μέλη ο Διονύσιος Μούσιος κι ο Αλέκος Γκάσιος. Εγώ ανέλαβα γενικός Γραμματέας για χρόνια.

Γράψαμε πολλά μέλη. Είχε κόσμος τότε το χωριό γύρω στο 1957. Κανονίσαμε την ετήσια συνδρομή, 20 δραχμές το χρόνο. Ορίσαμε σε κάθε πόλη, Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Γιάννενα, Πρέβεζα, Μεσολόγγι υπεύθυνους. Και στην Αμερική τον Νικόλαο Γκάσιο, αδελφό του Αλέκου, τον Νίκο Γκόσιο και τον Φάνη Τσιαλογιάννη θαρρώ, και δώσ' του γράμματα εγώ, σ' όλους αυτούς και κάρτες σε ονομαστικές γιορτές. Ξενυχτούσα να γράφω με τη λάμπα πετρελαίου στο επάνω δωμάτιο, γκρίνια η κυρά που 'χαμε και 23 γίδια και 2 αγελάδια, δεν βοηθούσα στο άρμεγμα κλπ. μόνο, που τους έβαζα ταϊσιά κάθε πρωί. Πολλοί, εκτός της συνδρομής τους που έδιναν στις επιτροπές, μας έστελναν και έξτρα και γράμματα επαινετικά. Θαυμάζω τώρα που είχα αυτή την όρεξη. Ο μπαρμπα-Θύμιος Καλησώρας γινόταν τσιμπούρι, που πηγαίναμε χρόνια πολλά στους χωριανούς. Ήταν ο τέλειος ταμίας. Κι εγώ, χωρίς να θέλω να παινευτώ, ήμουν ο τέλειος γενικός Γραμματέας. Οι άλλοι ήταν διακοσμητικά πρόσωπα: προπάντων ο μπαρμπα-Νίκος Δούκας «Κλεμανσώ». Τον βάλαμε πρόεδρο κι από κάποια σκοπιμότητα, γιατί ήταν δεξιός και τότε οι καιροί ήταν πονηροί. Κάναμε συνελεύσεις, ετήσιους απολογισμούς, δραχμή δεν τρώγαμε. Στόχος μας ήταν να κάνουμε έργα. Και κάναμε προς τιμή μας. Πώς έγινε το κτίριο που είναι το καφενείο, τον από κάτω μεγάλο χώρο (που η κυρά έλεγε τομάρια να κρεμάσουν, γιατί είχε αγανακτήσει που τόσες μέρες και ώρες και ξενύχτια έχανα για τον Σύλλογο) τα διπλανά γραφεία του Συλλόγου και το Κοινοτικό και τα επάνω δύο δωματιάκια με δύο κρεβάτια το καθένα, να κοιμούνται διερχόμενοι με τουαλέτα έξω κοινή, είναι πραγματικά άθλος. Λίγοι έχουν την ικανότητα να τα εκτιμήσουν αυτά. Ήταν ένα ερείπιο ο ξενώνας και το καφενείο που είχε χρόνια ο πατέρας· ο απ' εδώ τοίχος προς την αυλή μας ήταν ετοιμόρροπος και έπεσε στην αυλή μας. Ήταν ίσως η πιο

άσχημη στιγμή της ζωής μου γνωρίζοντας ότι τα κορίτσια βρίσκονταν κοντά σ' εκείνο το σημείο. Τρόμαξα. Συνήλθα, όταν τις είδα σώες και τις δύο. Είχε γεμίσει η αυλή πέτρες. Μπήκα σε σκέψη. Από πλευράς κοινότητας καμία φροντίδα και σκέψη να τον φτιάξουν. Συνήλθαμε σαν Σύλλογος. Έριξα την ιδέα και συμφώνησαν. Να κάνει ο Σύλλογός μας αίτηση προς το κοινοτικό Συμβούλιο να μας παραχωρήσει εμάς το δικαίωμα και να κάνουμε κτίριο με αντάλλαγμα να δώσουμε στην Κοινότητα ένα έτοιμο πλήρες Κοινοτικό Γραφείο. Έτσι κι έγινε. Μεγάλο το κατόρθωμά μας κι αυτό. Ποιοι άραγε απ' τους νέους να γνωρίζουν αυτά;

Σαν, λοιπόν, αυτός ο χώρος με έγκριση της Νομαρχίας ανήκε πλέον στον Σύλλογό μας που ήταν ένα ερείπιο, συνήλθε το διοικητικό συμβούλιό μας, και είπαμε να κάνουμε ένα κτίριο. Πέτρα είχε. Λεφτά όμως; Λίγα είχαμε συγκεντρώσει. Και τότε ήταν που αναπτύξαμε όλη τη δραστηριότητά μας.

Αναθέσαμε πρώτα στον Πλάτωνα Καλογήρου που σπούδαζε υπομηχανικός στα Γιάννενα, και μας έκαναν το σχέδιο με τον θείο τον Γιάννη Κ. Γκόσιο πολύ έμπειρο, ακριβώς όπως έγινε και είναι τώρα φτιαγμένο. Δεν θέλησαν δεκάρα να πληρωθούν. Δώρο είπαν. Επιχορηγήσεις από πουθενά. Τίποτε δεν ήταν τότε. Δεν έχουμε ανάγκη των μεγάλων δυνάμεων. «Μεγάλοι δυνάμεις δι' ημάς, ήταν η πίστη μας και οι βραχίονές μας σ' αυτό που κάναμε», για να θυμηθώ και κάτι λόγια από το έργο «Εσμέ», που επάξια έπαιξαν τότε φλογεροί νέοι του χωριού μας Ε.Π.Ο.Ν.

Γράμματά μου παντού. Δεν έμεινε χωριανός σε όλες τις πόλεις της Αμερικής που να μην είναι μέλος του Συλλόγου και να λαβαίνουμε τις συνδρομές. Οφείλω να πω πως υπήρχαν και αντιδράσεις.

Συγκεκριμένα, ο Γιώργος Μπίλλης παράγοντας της Δεξιάς τότε είχε καταφέρει κάμποσους χωριανούς να κάνουν αίτηση ν' αλλοιωθεί το σχέδιο, δήθεν δεν ήταν καλό. Μάλλον από πολιτικές σκοπιμότητες ενεργούσαν. Έγινε Γενική Συνέλευση στο κάτω

Σχολείο. Τριγύριζα τα καφενεία να 'ρθουν όλοι. Γέμισε η αίθουσα. Ήταν ήπια η συζήτηση. Προσπαθούσαμε με την πειθώ. Δεν θέλαμε οξύτητες. Μοιράστηκαν οι γνώμες. Πήρα το λόγο και είπα να γίνει ψηφοφορία. Έγινε. Οι πιο πολλοί είπαν ναι στο σχέδιό μας. Γράφτηκε στα πρακτικά (που πρέπει να υπάρχουν). Τέλειωσε το θέμα. Τα γράφω όλα εν πλήρει ειλικρινεία. Κανένα ψέμα.

Στείλαμε ευχαριστήριο γράμμα στον Γιαννάκη Γκόσιο και στον Πλάτωνα. Αναθέσαμε την κατασκευή του έργου στον Βασίλη Μησιακούλη, στον Γιώργο Παπαχρήστο, στον Δημοσθένη Μπίμπα. Προχωρούσαν καλά. Όμως τη λοξή γωνία που ήταν πριν, για να μπαίνει άνετα φορτωμένο ζώο μας στην πόρτα της αυλής, την είχαν κάνει γωνία σκέτη. Πήρα θέση, δεν δέχονταν το άλλο Διοικητικό Συμβούλιο, ώσπου αναγκάστηκα και πλήρωσα δύο μεροκάματα να την κάνουν όπως ήταν. Κι ως ήμουν γραμματέας. Ήταν μερικοί που μ' έβλεπαν με αντιπαθητικό μάτι. Και ζήτημα πάλι δημιούργησα με τον πρόεδρο της τότε κοινότητας τον Γιώργο Μπίλλη, που δεν ήθελαν ν' ακουμπάει η έξω πόρτα μας, όπως πριν στον ξενώνα. Ζήτημα μεγάλο πάλι, έλεγα τον Γ. Μπίλλη, αντιδρούσε ώσπου μια μέρα του 'πα: «Κύριε πρόεδρε του χωριού μας, για να λυθεί η διαφορά μας, σου προτείνω: Να πάρουμε τηλέφωνο με έξοδά μου (μόνο κοινοτικό τηλέφωνο είχαμε τότε στο μαγαζί τον Χριστόφορο Αναγνωστόπουλο), τον μηχανικό της Τ.Υ.Δ.Κ. (Τεχνική Υπηρεσία Διαμερίσματος Κόνιτσας), τον Κ. Φερούκα, να του μιλήσεις εσύ σαν πρόεδρος και ότι είναι νόμιμο και σου πει να γίνει. Μίλησαν και του είπει: «Κατά λογική και κατά νόμο, σε κάθε κατασκευή, δεν θα πρέπει να θίγεται διόλου ο γείτονας, όπως προϋπήρχε, θα πρέπει να γίνει. Αυτό ήταν. Μάζεψαν το νου τους, ακούμπησε πάλι η έξω πόρτα στον τοίχο του κτιρίου, και η υποτυπώδης τουαλέτα επίσης. Είχα όλη τη διάθεση να συνεισφέρω, μα από πείσμα ούτε μια πρόκα δεν έβαλα στο φτιάξιμό των που είχαν χαλάσει, και στη στέγη, που θυμάμαι, έκανε ο Τάκης Τζιάκος. Έβλεπα το όλο έργο και σαν ένα επίτευγμα ατομικό και γι' αυτό επέτρεψα η

στρέχα της στέγης να γίνει πλατύτερη προς την αυλή μας. Είχαν δημιουργηθεί διάφορα τέτοιου είδους ζητήματα, όπως για τον υπόνομο με τον μπάρμπα-Γιάννη, ο οποίος ήθελε να κλείσει στη γωνιά του κήπου του τον υπόνομο. Παρ' όλη την εκτίμησή μου τον ειδοποίησα να τον ανοίξει, ειδάλλως θα έκλεινα κι εγώ το χαντάκι που ήταν μέσα στην αυλή μας και περνούσε το νερό που πότιζε τον μεγάλο κήπο του κάτω από το σπίτι μας. Σε συνομιλία μας ότι αυτά θα έμεναν, όπως τα βρήκαμε, καταλήξαμε. Αλλά η διαμάχη ήταν έντονη.

Δεν θα ξεχάσω, όταν κουρασμένος και στενοχωρημένος βρέθηκα σούρουπο στην αυλή του σπιτιού του για να συζητήσουμε. Είχε και τον Διονύση Μούσιο και τον Βασίλη Μησιακούλη τον κατασκευαστή. Τους άφησα. Είπαν τις απόψεις τους. Είπα κι εγώ μετά τις δικές μου, αφού είχα πει 2-3 ούζα που είχε. «Ο παππούς μου, ο μπάρμπα-Γιάννης», του 'πα, «ο παπο-Μήτσος, ο πατέρας του πατέρα μου ήταν φτωχός και εσείς οι Γκοσαίοι ήταν από τότε πλούσιοι». Για να υπάρχει στην αυλή μας αυλάκι-χαντάκι, που περνάτε εσείς το νερό να ποτίζετε τον κήπο σας και για να υπάρχει στη γωνιά του κήπου σας, χαντάκι-υπόνομος, που να βγαίνουν τα βροχόνερα και άλλα νερά. Φαίνεται καθαρά πως έτσι τα είχαν συμφωνήσει.

Κι από τότε πέρασαν χρόνια πολλά. Μισός αιώνας και. Εκεί σ' αυτή τη συνομιλία τα χρειάστηκε. Κάτι θέλησαν να πουν κι οι άλλοι. Τους αποστόμωσα. «Πώς μιλάς έτσι;» μου 'πε σαν διηγούμενος. Είχα νευριάσει. Η κόρη του η Βάσω κούναγε το κεφάλι της σαν να μου έλεγε: «Δίκιο έχεις!»

Την άλλη μέρα είδα, άνοιξαν οι μαστόροι τον υπόνομο με την εντολή, βέβαια, του μπαρμπα-Γιάννη. Έκτοτε μέλι-γάλα. Όπως ήταν, είναι. Όλα όμως αυτά δεν με αποκαρδίωσαν. Έκανα στο ακέραιο το καθήκον μου σαν Γραμματέας που ήμουν του Συλλόγου και εκτός του κτιρίου, εμείς κάναμε τον τοίχο στους Αγίους Αποστόλους από κάτω το ρέμα ως επάνω στις τρεις βρύσες και προαύλιο με 12.000 δραχμές, που αν δεν τον κάναμε τότε, ίσως

και να 'χε πέσει και η Εκκλησία.

Είχε μπει κι ο Ανδρέας Αναγνωστόπουλος τότε στο Διοικητικό του Συλλόγου και είχαμε καλή συνεργασία. Προβληματιστήκαμε πολύ θυμάμαι, σαν βλέπαμε ένα ποσόν να συγκεντρώνεται. Να κάνουμε στη Ράχη στον πλάτανο μια πλατειούλα στηριγμένη σε δύο κολώνες κάτω προς τους Κατσαραίους ή τον τοίχο στους Αγίους Αποστόλους. Καταλήξαμε εκεί, κι ένα αρκετά καλό ποσό συγκεντρώσαμε ένα καλοκαίρι, που ήταν πολλοί από την Αθήνα, τη Θεσσαλονίκη στο χωριό. Ιδέα μου. Φτιάξαμε τρεις σούβλες κουκουρέτσι. Πήραμε ένα κουτί λουκούμι και δύο μπουκάλια ούζο. Τους καλέσαμε όλους να 'ρθουν να τους κεράσουμε εκεί, να δουν τα χάλια του τοίχου να πιουν γάργαρο νερό και αναθέσαμε στον Γιαννάκη Γκόσιο και είπε μια ζεστή θμιλία και με την παράκληση να βοηθήσουν οικονομικά την προσπάθειά μας.

Συγκινήθηκαν κι έβλεπες να πέφτουν κατοστάρικα, πεντακοσάρικα και χιλιάρικα, είχαμε μαζέψει κάμποσα. Ταμίας ήταν ο αείμνηστος Θύμιος Καλησώρας. Ενώσα μεγάλη ικανοποίηση κατηφορίζοντας μετά, πίνοντας το υπόλοιπο ούζο και απορούσαμε για την τόση επιτυχία.

Πρόεδρος ήταν τότε ο Τάκης Καλογήρου. Στα εγκαίνια του κτιρίου πρόεδρος ήταν ο Γιώργος Δάρλας, ταμίας ο Γιάννης ο αδελφός μου και παπάς ο παπα-Χαρίτων από τον Αμάραντο. Εγώ πλέον είχα φύγει για δουλειά στην Αθήνα. Όμως, πριν φύγω, είχαμε κάνει και την τοιχοποιΐα στο πανηγύρι-πλατεία, που έλεγα από τότε να γίνει πιο φαρδύς ο δρόμος, ακόμα και ποτίστρες κάναμε, στον Άη-Γιάννη κι Αραδιά να πίνουν τα ζώα. Κι όλα αυτά με πενταροδεκάρες με πολλά γραψίματα, μήτε μια δραχμή δεν έφαγα. Απ' την τσέπη μου και το πετρέλαιο λάμπας που έκαιγα ως τα μεσάνυχτα. Συνέχιζα όλα τα χρόνια με μεγάλη πίστη παρά τη γκρίνια της κυράς και της μάνας μου ακόμη, ο πατέρας δεν καταλάβαινε τίποτα, είχε πάθει από χρόνια αμνησία και τον περιποιόμουν πολύ καλά κι η μάνα μου μέχρι και γραβάτα του 'βαζα για την εκκλησία. Αν μέσα μου νιώθω μια απέραντη ψυ-

χική ικανοποίηση, είναι που πρόσφερα στα κοινά του χωριού, στην ίδρυση του Συλλόγου που πρόκοψε τόσο πολύ, και που στους γονείς μου έκανα το τελειότερο. Ποτέ δεν έγινα πρόεδρος ούτε κοινοτικός κλητήρας που θα μπορούσα να πάρω αυτή τη θέση για τα κατοπινά χρόνια, γιατί για το πρώτο παρ' ότι η επιλογή μου ήταν σίγουρη, σκεφτόμουν ότι θα έχανα πολλές ώρες απ' τη δουλειά μου και οι ανάγκες έτρεχαν καθώς είχαμε αποκτήσει και τα δύο κορίτσια μας. Παρακάλεσα τον μπαρμπα-Αρίστιππο και τον Βασίλη Τζήμα να μη με ψηφίσουν, όπως κι εγώ άλλον ψήφισα και βγήκε πάλι ο Βασίλης Ρήγκας. Όσο για κοινοτικός κλητήρας νοιάστηκα γι' αυτό για να 'χω ένα δεύτερο εισόδημα, μια που λιγότευε η δουλειά μου και ενώ όλα ήταν υπέρ εμού, κατάφερε πάλι ο κοινοτικός σύμβουλος Γιώργος Μπίλλης με διάφορες πλάγιες μεθοδεύσεις να ματαιώσει την εκλογή μου. Το άφησαν να αιωρείται το θέμα, ώσπου έφυγα εγώ για την Αθήνα για δουλειά και βάλανε μετά άνετα τον ανεψιό του Γούλη Βασιλάκο. Μου βγήκε σε καλό, γιατί στην Αθήνα ανέπτυξα μεγάλη ενεργητικότητα και κάναμε το σπίτι στην Κόνιτσα και τις σπουδές των κοριτσιών.

ΣΤΑΘΜΟΙ

Σταθμοί στη ζωή μου δύο φίλοι ο Κώστας Γεωργάκης, δάσκαλος από τη Λευκάδα, που τυχαία ανταμώσαμε το 1956 στο αστικό λεωφορείο από τον Πειραιά για την Αθήνα, που είχα πάει για τους αρραβώνες της Πολυάνθης. «Έλα, μου 'πε, στο παγοποιείο μου εργάτης πρώτα και μετά σου παραχωρώ ένα δωματιάκι ύπνου κλπ. όσο να βρεις κάτι πάνω στη δουλειά σου. Βλέπω εγώ, φεύγει ο κόσμος για δουλειά στην Αυστραλία και στη Γερμανία, δεν θα 'χεις στο χωριό σου δουλειά».

«Κάτσε εδώ, μην πας στο χωριό και έλα εκεί που δουλεύω κι εγώ», μου 'πε ο άλλος φίλος ο Δημήτρης Σφήκας από την Άρτα.

Πήγα στου Ψυρρή, γνωρίστηκα και με άλλους. Έκανα προκοπή. Δύο, λοιπόν, λαμπροί σταθμοί στη ζωή μου.

Με χτύπησε στον ώμο ο Γεωργάκης. «Γεια σου, βρε Ανδρέα, μου 'πε, δε με γνωρίζεις;» «Ναι», του λέω, «αλλά ξεχνώ τ' όνομά σου». Ο Κώστας μου λέει που ήμασταν στον Εμφύλιο. Τα 'παμε έτσι κι αλλιώς και μια και λιγόστευε η δουλειά μου στο χωριό, μου πρότεινε να κατέβω για εργάτης τους στο παγοποιείο που είχαν ανοίξει με τον αδερφό του, με 60 δραχμές την ημέρα, όσο έδινε και στους άλλους σαν άρχιζε. Και στο μεταξύ να φάξω για τη δική μου δουλειά. Θα με βάλει σε διπλανό τους δωμάτιο να κοιμάμαι, να μαγειρεύω σε γκαζιέρα τους στην αυλή τους. Μου καλοφάνηκε.

«Αν θέλεις, μου 'πε, τέλος Μαΐου αρχίζουμε, να σου κάνω τηλεγράφημα να 'ρθεις;»

Το καλοσκεφτήκα, είπα μέσα μου μπας και είναι κάνα χαμόγελο της τύχης; Και είπα το ναι. Και σαν πήγα στο χωριό που είχα πάει και πήρα από Φράγκα Αχαΐας τα οστά της αδελφής μου της Αρετής το 'πα στην κυρά και είπαμε 60 τη μία ημέρα, 60 την άλλη, 120 και εξήντα την παρ' άλλη είπα κι εγώ 180 δραχμές. Αρχισα να συμμαζεύω τη δουλειά μου και τα άλλα τα άλευρα που μου έστελνε ο Ηλίας Γιαννούλης να πουλάω με κέρδος μου 5 δραχμές το σακί, τα διάφορα που 'χα ξανοιχτεί και σαν μανάβης και κτηνοτρόφος με 23 γίδια και 2 αγελάδες. Τα ανάθεσα στην κυρά, που πράγματι, εκείνα τα χρόνια και για αρκετά μετά φάνηκε ηρωίδα. Ήταν η πιο ικανή του χωριού. Στις 22 του Μάη που είχα ραντίσει και τα κλήματα Μαλνίτσα, Όρασια, Λουκά, Γκόγκου και Πλάγια 12 ψεκαστήρες είχα ρίξει και ήμουν το βράδυ πτώμα. Σαν έλαβα το τηλεγράφημα, έφυγα την άλλη μέρα, καταπικραμένος που άφηνα σπίτι, μάνα, γυναίκα, κορίτσια, που μικρούλια ήταν όλο γούστο και ως τη Γέφυρα

Σπηλιάς με κατέβασε η κυρά, με τα πραγματάκια μου και το σκυλάκι μου ο Μπόμπης να ακολουθεί.

Δεν ξεχνώ ακόμη, το πονεμένο βλέμμα του σαν μπήκα στο αυτοκίνητο του Ζάρου για την Κόνιτσα. Δεν το ξαναείδα. Το σκότωσαν; Δεν προσπάθησα τότε να μάθω από πόνο. Αργότερα έμαθα.

Η κυρά φόρτωσε γράβο και γύρισε, εγώ ως την Τράπεζα (Κουρτίνοστα) με τον Κώστα Μούσιο παρέα που ήταν εκεί δάσκαλος και μετά στην Κόνιτσα. «Είναι και της Αναλήψεως μεθαύριο», μου 'πε. «Ε!, του λέω, πηγαίναμε κάθε φορά». Η φύση ήταν καταπράσινη, η ψυχή μου έκλαιγε.

Πήγα στα Γιάννενα, έβγαλα εισιτήριο με το νυχτερινό. Είχα ώρες και πήγα στο Φώτη. Παραξενεύτηκε.

—Γύρνα πίσω», μου 'πε, πού να πας στον Πειραιά για δουλειά, εγώ μια φορά πέρασα και δεν ξεχνώ τους θεόρατους καπνοδόχους από τα εργοστάσια εκεί.

Με επηρέασε, πήγα ν' ακυρώσω το εισιτήριο και να γυρίσω.

—Κύριε, μου 'πε, δεν ακυρούται. Αν δεν ταξιδέψεις το χάνεις.

Έφυγα με βαριά καρδιά. Ήταν όμως η σωτηρία μου αυτό. Χαράματα στην Αθήνα ρώτησα και πήραμε μ' έναν άλλον μαζί ταξί για τον Πειραιά. Δεν είχαν ξυπνήσει ακόμη. Άφησα το ράντζο και τη σακούλα με ρούχα μου στην αυλή του Κώστα και πήγα πιο πέρα σ' ένα εργοστάσιο παπουτσιών, ρώτησα αν έχουν δουλειά, μου κοίταξαν τα παπούτσια μου και ρώτησαν αν τα 'κανα εγώ.

—Ναι, τους είπα.

—Κάτσε, μου είπαν.

Πήγα τους το 'πα, είχαν ξυπνήσει.

—Α, μπράβο!, μου 'πε ο Κώστας, αυτό ήθελα κι εγώ.

Πήρα τα εργαλεία μου, πήγα κι άρχισα δουλειά, όλη μέρα, έβγαλα 70 δραχμές. Το βράδυ κοιμόμουν στον Γιώργο Τσόγκα γαμπρό, στην κουζίνα τους.

Έβγαλα τα παπούτσια μετά από 36 ώρες. Ξυπνούσα κι έφευγα χαράματα και έβαζα τα παπούτσια έξω να μην τους ενοχλώ. Κάναμε ανδρικά, ήταν κουραστικά, ώρες πολλές. Με εκτίμησαν, τους εκτίμησα. Ήταν καλοπληρωτές, μα ήθελαν φθηνά. Έκανα αφάνταστη υπομονή με τη μεγάλη εκεί ζέστη. Είχα αγανακτήσει εκεί με την τόση δουλειά.

Εκείνη την εποχή πέθανε στην Πεντέλη και η άλλη αδελφή μας η Ευγενή του Παπατόλη. Μου το 'πε ο Νίκος Μούσιος που δούλευε στο καφενείο του Ταλή και έπαιρνα τηλέφωνο αργά να μαθαίνω νέα. Έφυγα από Χαλκηδόνας-Κάνιγγος κι από εκεί για την Πεντέλη με το τελευταίο τα μεσάνυχτα. Την έκλαψα πολύ, μου 'ρθαν στο νου πόσο αγαπούσε και την αγαπούσαν τα μικρά κορίτσια μας. Τους είπα μετά απ' όλα αυτά στη δουλειά:

—Φεύγω το Σεπτέμβρη για το χωριό.

Η δεύτερη, λοιπόν, συγκυρία που άλλαξε την απόφασή μου, ήταν τότε που μου 'πε ένας Αρτινός, ο Δημήτριος Σφήκας:

—Μην πας στο χωριό!

Αυτός ερχόταν σαν τελειώνει το οκτάωρό του στην Αθήνα να βγάλει έξτρα δουλειά σαν κοπτης. Είχε ανάγκες, σπούδαζε το γιο του.

—Έλα τη Δευτέρα», μου λέει, 8 η ώρα στην Αριστοφάνους 17 στου Ψυχρή να σε πάω στ' αφεντικό μου να δουλεύεις σε γυναικεία.

—Πού να τα καταφέρω εγώ, σε γυναικεία; του 'πα.

—Θα τα καταφέρεις, μου 'πε. Βλέπω εγώ, τραβούν τα χέρια σου.

Σαν πήγα παρακαλούσα μέσα μου να μη με κρατήσει. Είχε μεγάλη κίνηση τριγύρω και βαβούρα. Όμως:

—Κάτσε, μου 'πε και μου 'δωσε 18 ζευγάρια να μαντάρω με 5 δραχμές το ζευγάρι.

Πολλές ώρες, μα τα 'βγαλα δηλαδή 90 δραχμές την ημέρα. Ο διπλανός μου μαντάριζε 25 ζεύγη = 125 την ημέρα. Σε μία-δύο εβδομάδες τα έβγαζα κι εγώ τόσα, δηλαδή 125 δραχμές. Με

είδαν οι άλλοι τρεις διπλανοί που δούλευαν ένα γύρω συνεταιρικά με κάλεσαν μαζί τους. — Έρχομαι, τους είπα, και να μου δίνετε λιγότερα μένα.

— Όχι, μου είπαν, ίσια μοιρασιά, βλέπουμε εμείς τραβούν τα χέρια σου.

Μου ανάθεσαν να ρίχνω τις σόλες.

Άλλος μαντάρισμα, άλλος καλτσάρισμα τακούνια, άλλος παράδοση. Φτάσαμε να θγάζουμε 200 και 240 δραχμές ο καθένας την ημέρα. Απορούσα κι εγώ με τον εαυτό μου, γι' αυτό κι ακόμα χρωστώ ευγνωμοσύνη τόσο στον Κώστα Γεωργάκη, τον δασκαλο από τη Λευκάδα που ήταν η αιτία να ξεφύγω απ' το χωριό, όσο και στο Δημήτρη Σφήκα, που ήταν αιτία να μη γυρίσω στο χωριό και να δουλεύω σε γυναικεία στην Αθήνα. Ήταν πράγματι, χαμόγελο της τύχης. Έτσι, έπιασα καλά λεφτά και η κυρά στο χωριό που λίγο-λίγο λιγόστευε τα γίδια και τα τραγιά που έσφαζε και πουλούσε ως και κοκορέτσια έφτιαχνε και τα πουλούσε 1 δραχμή το ένα και ούτε έτρωγε κανένα για οικονομία, ούτε της μάνας έδινε.

Εγώ, εδώ θυμάμαι, έπαιρνα και κολάτσιζα δουλεύοντας ψωμί που αγόραζα και ένα κουτάκι ρουφώντας το ΝΕΣΤΛΕ πυκνό γάλα. Το μεσημέρι στο μαγειρείο με άπλυτα χέρια μόνο φαί, ψωμί είχα δικό μου για οικονομία, απορούσε κι ο μάγειρας.

Το βράδυ τελείωνα στις 11 η ώρα, πήγαινα για φαγητό, μερικές φορές τους έβρισκα να κλείνουν κι έπαιρνα ότι πρόχειρο σε λαδόκολα και έτρωγα στο πενιχρό δωμάτιο που νοίκιαζα με 300 δραχμές το μήνα επάνω σε ταράτσα που ήταν και πλυσταριό που εργάτριες έκαναν πινέλα και βούρτσες. Το δωμάτιο είχε ένα παράθυρο μονόφυλλο και μια παλιόπορτα που δεν έκλεινε, και πάντα ανοιχτή την άφηνα. Τι να μου πάρουν; Για κρεβάτι είχα κασόνια από αβγά που εμπορεύονταν ο σπιτονοικοκύρης κύριος Λάζος και για στρώμα είχα γιομίσει με χόρτα συσκευασίας μια παλιοκουβέρτα απ' το Μοναστηράκι. Για τραπέζι είχα αγοράσει ένα παλιοβάρελο ξύλινο με καπάκι. Εκεί έτρωγα και

μέσα έβαζα τα πράγματά μου. Σαν ήρθε η κυρά κάποτε, βγάλαμε τα κασόνια έξω και στρώσαμε στα πλακάκια. Δε χωρούσε τους δύο. Για κουβέρτες από το Μοναστηράκι παλιές, στρατιωτικές, όπως και κάλτσες άλλο χρώμα η μία, άλλο η άλλη, αλλά μάλλινες, παλαιές στρατιωτικές για ζέστη.

Δούλευα και τις Κυριακές, έκανα την παρτίδα μου και τελειώνοντας πήγαινα κάπου-κάπου και στη Λυρική Σκηνή να ξεσκάω λιγάκι. Είχα γνωριστεί και με άλλα εργαστήρια και μερικά χρόνια δούλευα στου Δήμου Γεροκωστόπουλου απ' το Αιτωλικό, που είχε παντρευτεί στο εκκλησάκι της πλατείας Μοναστηρακίου απλά με τον παπά και τον κουμπάρο μόνο, τη Χρυσούλα του και έμεναν στην Καισαριανή. Τους έβλεπα σαν δικούς μου, όπως κι αυτοί εμένα. Κρατούσα τα κλειδιά, πρώτος πήγαινα, τελευταίος έφευγα. Ήταν πολλή δουλειά τότε 58 με 65. Τώρα, ελάχιστα έμειναν εργαστήρια, φέρνουν σωρηδόν από Κίνα-Ταϊβάν και Τουρκία. Δύο σαιζόν μετά που δούλεψα στον Σπάθη και αρρώστησα και με φρόντισαν με τη γυναίκα του, 6 μέρες στο ταπεινό μου ξάπλα που ήμουν με χάπια, το πιο καλό φάρμακο ήταν που διάβασα το «ένα παιδί μετράει τ' άστρα» του Μενέλαου Λουντέμη και γελούσα. Καλύτερα περνούσα εκεί απ' τον Δήμο, όμως το κλείσανε και πήγαν για καλύτερα στο Γιοχάνεσμπουργκ, στην Αφρική, που είχαν εκεί κουμπάρο τους.

ΗΤΑΝ ΤΑ ΠΙΟ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΑ ΜΟΥ ΧΡΟΝΙΑ.

ΠΩΣ ΕΓΙΝΑ ΤΣΑΓΚΑΡΗΣ

Θυμάμαι, σαν τελείωσα την Έκτη Δημοτικού στο χωριό μου την Καστάνιανη, όπου ο πατέρας είχε καφενείο και ξενώνα το 1936 κι ο Γιάννης ο αδελφός μου κι εγώ βοηθούσαμε, άρχισα να σκέφτομαι, τι θα πρέπει να γίνω για να ζήσω. Καθόλου δε

με γέμιζε η τακτική του πατέρα, που δε νοιαζόταν για μας, και τον Γιάννη που ήταν και μεγαλύτερός μου δυο χρόνια, έλεγε κάποτε να τον στείλει γκαρσόνι πάλι σε καφενείο στην Πρέβεζα, ενός φίλου του, του Κωστούλα. Εμένα, αυτά μου φαίνονταν παρασιτικά επαγγέλματα.

Ήθελα να μάθω μια τέχνη. Έγραψα στο θείο μου Σταμπή, εργολάβο στη Θεσσαλονίκη και μου απάντησε, ότι θα με δεχόταν να πάω εκεί, και να με βάλει σ' ένα βιβλιοπωλείο ενός φίλου του. Ούτε κι αυτό μου άρεσε. Και περνούσα το καλοκαίρι όλο σκέψη. Σαν ήρθε ο Σεπτέμβρης και άρχισαν πάλι τα σχολεία, ο καλός δάσκαλός μου Τάσος Προμηκύρης μου έλεγε να πάω πάλι στην έκτη τάξη σαν ακροατής, μήπως και βρεθεί τρόπος να πάω μετά στο Γυμνάσιο, γιατί ήμουν από τους πιο καλούς μαθητές. Δεν έβλεπα όμως κάτι τέτοιο. Ο πατέρας μου δεν είχε λεφτά, και ήταν κι αδιάφορος, πιο πολύ κοιτούσε το κρασί του και τη διασκέδασή του. Ήταν χορευταράς και δημιουργούσε κέφι.

Τελικά κατέληξα να πάω για τσαγκαράδης, η μόνη τέχνη που μπορούσα να μάθω στο χωριό, όχι ότι είχα ιδιαίτερη κλίση. Και είπα του πατέρα να πάω στο τσαγκαράδικο που είχε ο Τάκης Καλογήρου κι ο Χρήστος Παπαχρήστος.

—Όχι, μου 'πε, μην πας, κι ούτε άλλη κατεύθυνση μου έδινε. Του απάντησα:

—Αν δεν μ' αφήνεις την ημέρα που με ήθελε στο καφενείο, εγώ θα πήγαινω τη νύχτα.

Δούλευαν τότε και νυχτέρια. Απορώ τώρα με την τόλμη μου. Και ήμουν παιδί δώδεκα χρονών. Τι να 'κανα; Με άφησε. Πήγαινα, μαθαίναμε τότε εκεί μαζί με τον Μήτσο Μπίμπα, αυτός από πιο πριν. Σιάχναμε τελάκια, ράβαμε καμιά φόλα. Το μεσημέρι όμως, που πήγαινα για φαγητό στο σπίτι και περνούσα από την πλατεία (πανηγύρι), που ήταν τα παιδιά του Σχολείου στα διαλείμματα ή σχόλαγαν, ράγιζε η ψυχή μου καθώς μου 'λεγαν και οι συμμαθητές μου:

—Έλα, βρε Ανδρέα, εδώ να 'μαστε παρέα, κι ο δάσκαλός μου

να επιμένει να ξαναπάω, πράγμα που κατά βάθος το 'θελα. Έλα όμως που κι οι μαστόροι μου με ήθελαν και μου έλεγαν:

—Τι να κάνεις, να πας βρε Ανδρέα, θα χάσεις μια χρονιά, αφού δεν μπορείς μετά να πας στο Γυμνάσιο.

Και ειλικρινά, όσο να περάσουν κάνα δυο εβδομάδες, έτσι πάλευα με τον εαυτό μου, τι να κάνω. Ήταν οι πιο στενόχωρες μέρες της παιδικής μου ηλικίας. Και να μη λέω τον πόνο μου πουθενά. Και ακόμη τώρα 80 χρόνων, θυμάμαι κι ανατριχιάζω πόσο δύσκολο διάστημα πέρασα, ώσπου με βαριά καρδιά, κατέληξα να μείνω για τσαγκάρης.

Άλλοι συμμαθητές μου, όπως ο Αλέκος Κεχαγιάς και ο Γιώργος Καραλής είχαν κάποια οικονομική ευχέρεια οι πατεράδες τους και τους πήγαν στο Γυμνάσιο Πωγωνιανής (δεν ήταν τότε στην Κόνιτσα) και τα Χριστούγεννα που ήρθαν για διακοπές, με τα γυαλιστερά με γείσο σχολικά καπέλα τους και κοντά πανταλόνια, με κάποια ζήλια τους ρωτούσα πόσα ξόδευαν το μήνα, 500 δραχμές μου είπαν, χονδρικά, τα 6 τα χρόνια, 30.000 δραχμές. Αυτά θυμάμαι στο σπίτι του Αλέκου Κεχαγιά παρέα. Ακόμη με απασχολούσε και σκέφτηκα να γράψω στο θείο μου Σταμπή να μου στείλει 30.000, για τα έξι χρόνια του Γυμνασίου να τα κλείσω στο ντουλάπι επάνω, και να παίρνω. Τον νόμιζα για πλούσιο το θείο, παιδικές φαντασίες, τελικά βέβαια δεν του έγραψα.

Του έγραψα όμως αργότερα, γιατί δεν με έκφραζε η τέχνη του τσαγκάρη. Ήθελα κάτι καλύτερο. Να μου βρεις, θείε, του έγραφα καμιά δουλειά να μάθω που να 'χει και σύνταξη. Τούτο διάβαζε στους μαστόρους που είχε στις δουλειές του στις Σέρρες, του 'χε κάνει εντύπωση κι όταν το χειμώνα ήρθαν ως συνήθως στο χωριό, με πείραξε μια μέρα, θυμάμαι, ο Χρήστος Ταλής που δούλευε στο θείο.

—Ρε συ, τι έγραψες στο θείο σου να σου βρει δουλειά που να 'χει και σύνταξη;

Εγώ ντράπηκα, κοκκίνισα, δεν είπα τσιμουδιά. Δεν υπήρχε τότε ΙΚΑ και ασφάλεια. Τέτοιες σκέψεις έκανα και τέτοιες μέ-

ρες περνούσα παιδί πράμα, ώσπου έχασα κάθε ελπίδα και στρώθηκα να μαθαίνω τη δουλειά. Με τον Μήτσιο συναγωνιζόμασταν ποιος θα γεμίσει πρώτος το σαρδελοκούτι με τελάκια που σιάζαμε. Στο χρόνο επάνω είχαμε μάθει να βάζουμε μεσίνια (φόδες) μόνοι μας να τις ράβουμε, με κερωμένο σπάγγο που μας μάθανε πώς να κάνουμε να περνάει στη βελόνα να φτιάχνουμε μύτες και μισοτάκουνα να καρφώνουμε πρόκες κλπ.

Μας έδιναν τώρα και 5 δραχμές την εβδομάδα κι όταν τον άλλο χρόνο που μάθαμε να κάνουμε και σόλες μας φάνηκε λίγη η αμοιβή και με πρωτοβουλία του Μήτσου που ήταν ένα χρόνο μεγαλύτερος, αποφασίσαμε και κάναμε απεργία να μας δώσουν περισσότερα.

Κάτι ακούγαμε πως γίνονται κάτι τέτοια στις πολιτείες. Γελούσαν με μας οι χωριανοί που περιφερόμασταν έτσι απεργοί. Τα μαστόρια μας κοροΐδευαν.

—Ελάτε, ρε ζαγάρια, μας έλεγαν.

—Δώστε μας αύξηση, λέγαμε εμείς τελικά μας δώσανε 2 δραχμές παραπάνω, μας τις έκαναν 7 την εβδομάδα. Πήγαμε και συνεχίσαμε μαθαίνοντας να πατώνουμε, δηλαδή να ράβουμε τις λωρίδες τα βάρδουλα, με σπάγγο φτιαγμένο με άκρες (οξιές) που περνούσαμε χοντρές τρίχες από σβέρκο αγριογούρουνων που σκότωναν οι κυνηγοί και μαζεύαμε.

Ήταν για μένα η πιο δύσκολη και κουραστική δουλειά, να τα πατώνουμε δυο-τρεις ώρες κάναμε στο κάθε ζευγάρι σκυμμένοι με το γυριστό σουβλί. Μετά γεμίζαμε το κενό, μας έστελναν και μαζεύαμε απ' τους λάκκους παλιά παπούτσια άχρηστα πεταμένα, τα καθαρίζαμε και με κομμάτια τα γεμίζαμε. Και δώσ' του να τροχάμε τη φαλτσέτα στο ακόνι ρίχνοντας λαδάκι. Δεν είχαμε τότε λίμες. Έπρεπε να 'ναι γερό το γέμισμα, να μη βγαίνουν οι πρόκες που βάζαμε τότε στις σόλες, στρογγυλές και τετράγωνες μαύρες (του Γκρα) με αλτσάδες σιδερένιους σαν μεσοφέγγαρα στα τακούνια, και γυριστά σίδερα στη μύτη. Τις σόλες πάντα πετοί τότε, απ' το καπούλι των πετσιών που ήταν

πιο γερά από θηλυκά ζώα, αγελάδες και μοσχάρια, Ζαφειράκη απ' τη Χίο τα καλύτερα: τις ράβαμε με τα βάρδουλα σε σχισμή που ανοίγαμε, καθώς μαλάκωναν ώρες στο νερό. Αυτό λεγόταν γάζωμα και κουραστικό ήταν στα γιορτινά παπούτσια που κάναμε ψιλές βελονιές να πατήσουμε μετά και δίσποντο να φαίνονται όμορφα. Μερικά ζεύγη τα κάναμε μόνο καρφωτά με 4 νούμερο ξυλόπροκες τα βάρδουλα, και 5-6 νούμερο τις σόλες. Διαδικασία ολόκληρη, με το ξελούρισμα μετά, με τη φαλτσέτα και τζάμια κυκλικά σπασμένα, ξύσιμο, βάψιμό των με καρμπογιά μαύρη και γυάλισμα μετά με θερμό λαμπούγιο τα τακούνια και μακινέτα τις σόλες. Δηλαδή, το κάθε ζευγάρι ήθελε από αοχή, κόψιμο, ράψιμο στη μηχανή, μαντάρισμα στα καλαπόδια, ρέλιασμα για καρφωτά και πατώνοντας τα ραφτά, ξελούρισμα και ξεφουμάρισμα και βγάλσιμο από τα καλαπόδια κλπ. σίγουρα μία και μισή μέρα δουλειάς, όχι οκταώρου μα απ' το πρωί ως το νυχτέρι, με διακοπή το μεσημέρι για φαγητό μία ώρα. Έτσι κυλήσαν 3-4 χρόνια, μάθαμε σχεδόν να κάνουμε και καινούργια πιάστηκε ο πόλεμος του 1940 πήραν τ' αφεντικά μας στρατιώτες και μας ανέθεσαν να τελειώσουμε κάτι καινούρια και σόλες, με επίβλεψη του ανεψιού του Τάκη, Προκόπη Καλογήρου.

Αυτά, λοιπόν, που έμαθα τα χρόνια αυτά, και είναι και η τσαγκαρική επιστήμη με τα δεδομένα της τότε εποχής, στην Κατοχή '41-'42, μου φάνηκαν πολύ χρήσιμα και έθρεψα και τον εαυτό μου και μάνα και πατέρα, ανήμπορους, καθώς δούλευα μπαλωματής σε χωριό της Καστοριάς από Μάρτη μέχρι Σεπτέμβρη το σημερινό Πεντάβρυσσο πρώην Τσιλιγκόζη. Γύριζα πρωί τα σπίτια σαν οι καλαντζήδες, έπαιρνα ότι μου 'διναν παπούτσια για διόρθωμα τα έφτιαχνα, τότε στον προσφυγικό μαχαλά εκεί στο αχούρι που μου επέτρεψε μια οικογένεια απ' τη Χρυσή να κοιμάμαι γύρω όλοι από μια φωτιά στη μέση και να δουλεύω.

Το βράδυ τα πήγαινα κι έβγαζα ένα πιάτο σμίγο περίπου την ημέρα μία οκά πες ανάκατο στάρι καλαμπόκι, κριθάρι και μερικές φέτες ψωμί και λίγο φαγητό ή τυρί ως και καπνό έπαιρ-

να και άμα συγκέντρωνε 50 οκάδες περίπου, ειδοποιούσα με χωριανούς που περνούσαν από διακονιό, και έρχονταν ο πατέρας και το φόρτωνε στο γάιδαρό μας. Έτσι επιζησαμε τα δύσκολα χρόνια της Κατοχής '41-'43. Έφυγα από εκεί στις 6 Σεπτεμβρίου του '41, κοιμήθηκα το βράδυ στην κυρα-Δημητρούλα, που είχε χάνι στη Χρυσή και το άλλο βράδυ ήμουν στο χωριό. Στις 8 της Παναγιοπούλας που γιορτάζαμε οι Παπαχρισταίοι, πήγα στην εκκλησιά και κάναμε το γιορτάσι, τραπέζι με τα πλέον συγγενικά πρόσωπα όπως συνηθίζονταν τότε.

Ευθύς την άλλη μέρα πήγα για δουλειά στη Ζέρμα, που κατηγορίζοντας για το χωριό πέρασα απ' το χωριό αυτό, ρώτησα για δουλειά και με ενθάρρυνε ο γέρο μπάρμπα-Θόδωρος Τσαγκας να πάω, να δουλεύω στο χαγιάτι εκκλησιάς και να κοιμάμαι σπίτι του με τα εγγόνια του.

—Έρχονται εδώ, μου 'πε, μπαλωματήρες, καλαντζήδες και βαρελάδες απ' τον Λια-Μπαμπούρι Τσαμαντά Φιλιατών και φεύγουν με φορτώματα στάρι, τενεκεδιά με βούτυρα και τυριά.

Και πράγματι, δούλεψα κι εγώ καλά σε 9 μέρες, είχα συγκεντρώσει ένα γουμαροφόρτι στάρι. Στην Πεντάβρυσσο ήθελα έναν μήνα για τόσο.

Σαν λιγόστεψε εκεί η δουλειά, πήγα ως τα Χριστούγεννα στη Λαγκάδα, όμως λιγότερα έβγαζα εκεί, και κάθε Σαββατοκύριακο πήγαινα στο χωριό. Την Άνοιξη του '42 και όλο το καλοκαίρι πήγα, μπαλωματής πάντα, στο Ροδοτόπι που δούλευαν μαστόροι ο Αλέκος, ο Βασίλης κι ο Απόστολος Τζιουμάκας κι ο Μήχος Μούσιος, μετέπειτα κουνιάδος. Καμποχώρι κι αυτό, ίδιες σχεδόν οι συνθήκες, δούλευα στη βεράντα του μπαρμπα-Γιάννη Τσιούρη, και κοιμόμουν στο μαγειριό του, χώμα από κάτω. Αυτός με γεωργικές ασχολίες δεν καταπιανόταν, μόνον η γυναίκα του, μια λιγνή γρήγορη και δουλευταρού, καλοσυνάτη. Είχαν γιο τον Τάκη και κοπέλα τη Μάτω που τους έβλεπα και με έβλεπαν σαν αδελφό. Είχα φιλίες και με άλλα παιδιά και μερικές φορές πήγα για ψάρεμα μαζί τους στη λίμνη με μπιζόβολους κλπ. Ερ-

χόταν ο πατέρας και το έπαιρνε σαν μάζευα φορτίο.

Μια φορά θυμάμαι, είχε έρθει και η Ευριδίκη της θείας Γρηγόρεινας με άλλους για διακονιό. Έτσι, λοιπόν, επιζήσαμε τα μαύρα εκείνα χρόνια της Κατοχής και είμαι ευγνώμων σε μερικούς που μου συμπαραστάθηκαν. Πριν από 5 χρόνια πήγα και τους άναψα κερί και έκανα σε τρεις τρισάγιο στην Πεντάβρυσο. Κατά συνέπεια, η ταπεινή αυτή δουλειά μου, μου φάνηκε πολύ χρήσιμη στην Κατοχή με τη μεγάλη πείνα. Μετέπειτα, στο στρατιωτικό μου 2^{1/2} χρόνια που υπηρέτησα κατά τον εμφύλιο, πάλι μου στάθηκε σωτήρια, μπορώ να πω, γιατί ανέλαβα τσαγκάρης του λόχου μου του 4^{ου} του 581 τάγματος της 76^{ης} ταξιαρχίας, ήμουν στην ομάδα διοικήσεως, αποτελούμενη από τον λοχαγό, ασυρματιστή, νοσοκόμο, σημαιοφόρο και χειριστή του οπλοπολυβόλου ΜΗΡΕΝ ή ΜΠΡΑΟΥΝΙΚ μετά, με γεμιστή ταινιών εμένα τον τσαγκάρη. Έτσι απέφυγα διμοιρία που πάει μπροστά σε κάθε μάχη. Έφτιαχνα σόλες πέτσινες τότε στα άρβυλα των στρατιωτών με πρόκες κι αλτσάδες στα τακούνια και επιδιορθώσεις όπου στρατοπεδεύαμε. Απ' ότι βλέπω στο ημερολόγιο που κρατούσα τότε το '47-'48-'49 μέχρι τον Απρίλη του 1950 που απολύθηκα, τύχαινε μερικές φορές να κάνω και 7 ζεύγη την ημέρα. Κουραζόμουν, μα ήμουν ευχαριστημένος, γιατί δεν ήμουν στην πρώτη γραμμή. Από κανέναν δεν δεχόμουν δραχμή. Έκανα και των αξιωματικών. Αυτό κράτησε δύο περίπου χρόνια ως και στον Άη-Λια Κόνιτσας σόλιαζα. Όμως κάποτε, άλλαξαν τα δικά μας άρβυλα με Αμερικάνικα που είχαν σόλες από λάστιχο, δεν φθείρονταν, κόπηκε η δουλειά μου.

Για ένα διάστημα σαν τσαγκάρης έραβα καπίστρια, ίγγλες και μπαλντούμια των μουλαριών. Τέλειωσαν κι αυτά και είχα μεγάλη στενοχώρια στην Παναγία Κόνιτσας που είχαμε στρατοπεδεύσει για κάνα μήνα, φοβούμενος μήπως, αφού δεν χρειαζόμουν σαν τσαγκάρης με στείλουν σε διμοιρία. Όμως, μ' έβαλαν βοηθό μαγείρου της λέσχης αξιωματικών κι αυτό το οφείλω σ' έναν φίλο μου, τον Νίκο, που του είχαν πει να πάει αυτός βοηθός, αφού ο άλλος είχε απολυθεί. Όμως, επειδή του είχαν προ-

τείνει να πάει και για λοχίας, να εκπαιδευτεί στα Γιάννενα για κάνα μήνα, προτίμησε αυτό.

—Πας εσύ; μου είπε.

Ένιωσα σαν να 'πεσε ο Θεός.

—Ναι, του λέω με χαρά.

Με παρουσίασε στον υπασπιστή κι ανέλαβα.

Ήταν 17 οι αξιωματικοί από τον ταξίαρχο Ταβουλάρη έως τους Ανθυπολοχαγούς. Κουραζόμουν να πλένω πιάτα και να σερβίρω, μα ένιωθα ευχαριστημένος. Τρώγαμε κι εμείς από το ίδιο φαγητό με τον μάγειρα, Γιάννη Διαμαντόπουλο από την Πάτρα και δεν ξεχνώ τις κατεψυγμένες μπριζόλες που ψήναμε στα κάρβουνα τα βράδια κάπου-κάπου. Και γλιτώναμε τις σκοπιές. Με τον Διαμαντόπουλο, αν και πέρασαν 57 χρόνια από τότε, διατηρούμε ακόμη τη φιλία μας. Ήρθε δυο φορές στην Κόνιτσα. Την πρώτη φορά με τη γυναίκα του κάθισαν μια εβδομάδα και πρόπερσι ήρθε στη γιορτή μου με τη γυναίκα του, την κόρη τους και τα εγγόνια τους, με δώρα, κάθισαν δυο μέρες. Να, λοιπόν, πόσο χρήσιμη μου στάθηκε η τέχνη μου. Και σαν παντρεύτηκα και πριν στο χωριό, εργαζόμουν σαν απολύθηκα με όρεξη και πολλές ώρες την ημέρα, λίγα-λίγα μα ποτέ δεν ξέμεινα από δουλειά. Σαν κάναμε και τις δύο κόρες, τις καλομεγαλώναμε, δεν τους έλειπε τίποτε.

ΣΤΗΝ ΚΟΝΙΤΣΑ

Τι μ' έκανε να μεταδημοτεύσω στην Κόνιτσα.

Καθώς αναλογίζομαι τώρα, δεν μετάνιωσα γι' αυτό.

Έχω συνεχώς στην Κόνιτσα από το 1967 ως τώρα το 2005, τριάντα οκτώ χρόνια. Τα περισσότερα της ζωής μου. Στο χωριό μου, στην Καστάνιανη, που γεννήθηκα το 1925 έμεινα ως το 1940 συνεχώς, δηλαδή δεκαπέντε χρόνια. Από το '40 ως το 1947, κατά

περιόδους έμενα, αφού έφευγα μπαλωματής στην Κατοχή στο Πεντάβρυσο Καστοριάς, στο Ροδοτόπι Ιωαννίνων, στη Ζέρμα και στη Λαγκάδα ως το '44 που πήγα και φυλακή τρεις μήνες σαν ΕΠΟΝΙΤΗΣ στην Κέρκυρα, γυρίζοντας το '45 από τις 12 Φλεβάρη με τη συμφωνία της Βάρκιζας μέχρι τον Μάη που πήγα στη Θεσσαλονίκη για δουλειά κανά χρόνο. Το 1946 λίγους μήνες στο χωριό δούλευα την τέχνη μου ως τον Αύγουστο του '47, που φύγαμε, καθώς οι αντάρτες πιάσανε τη Γύφτισσα.

Στην Κόνιτσα και στα Γιάννενα έκανα δουλειά ως τις 20 Οκτωβρίου που πήγα στρατιώτης και υπηρέτησα τριάντα μήνες, στον Εμφύλιο. Κάνα πεντάμηνο από τον Απρίλη πάλι ήμουν στο θείο επιστάτης στη Θεσσαλονίκη και από τον Σεπτέμβρη του 1950 στο χωριό, όπου δούλευα, παντρεύτηκα το 1952 και το 1960 πήγα στην Αθήνα. Δηλαδή συνολικά στο χωριό ζήτημα να ήμουν είκοσι πέντε χρόνια, όλα κι όλα. Έτσι, λοιπόν, σαν είχα αποώσει τη δουλειά για τα καλά στην Κόνιτσα με μεγάλη προσπάθεια συνεχίζαμε και το φτιάξιμο του σπιτιού, που κι ακόμη κάτι κάνουμε, δεν έβλεπα το λόγο να 'μαι δημότης του χωριού μου κι όχι της Κόνιτσας. Έλεγα και μην τυχόν μου δώσουν και τίποτε χωράφια, έτσι διαδίδονταν, πως θα 'δινε ο Δήμος, σε απόρους. Και για να μην τρέχω στις εκλογές στο χωριό, που ήμουν και αποκαρδιωμένος, διότι κάποτε, που είχα κάνει Συνδυασμό με το όνομα «Δημιουργία», πήρα λίγους ψήφους. Με είχε απογοητεύσει κι ο κατατρεγμός από τον αγροφύλακα Τζήμα με τις μηνύσεις, τότε που σκληρά αγωνιζόμαστε κι εγώ και η κυρά να κρατηθούμε στο χωριό. Ακόμα με πίκρανε και το χωράφι στο Σίνιο, που ανοίξαμε με μπουλντόζα, ξοδεύοντας κάμποσα λεφτά, το καλλιεργούσαμε, μας μας το πήρε το Δασαρχείο, παρ' όλο που είχα ξοδέψει και για τοπογραφικά σε μηχανικό. Αιτία ήταν και οι χωριανοί, που με κυνηγούσαν για ασήμαντους λόγους που ταλανίζουν κάθε μικρή κοινωνία.

Έτσι, λοιπόν, έκανα τα χαρτιά και είμαι από χρόνια Δημότης Κόνιτσας.

*

Δέθηκα με την Κόνιτσα εκεί από το 1960 που αρχίσαμε το σπίτι μας κι ακόμη όλο και κάτι φτιάχνω και από το 1967 συνέχεια εκεί εργάζομαι την τέχνη μου, τριάντα τρία χρόνια από το πραξικόπημα του Παπαδόπουλου. Βιώματα, λοιπόν, πολλά, ευχάριστα ή και δυσάρεστα κάποιες φορές, αλλά πάντα δημιουργικά.

Όταν ερχόμαστε εδώ στην Αθήνα ευχαριστώ το Θεό και λέω: «ήρθαμε στο παλατάκι μας», όταν επιστρέφουμε στη βάση μας στην Κόνιτσα δοξάζω το Θεό και πάλι λέω: «ήρθαμε στο Βασιλειό μας».

Αγάπησα τους ανθρώπους, δεν θέλησα ποτέ ν' αδικήσω συνειδητά κάποιον, δεν δέχτηκα ούτε δεκαρίτσα από κάποιον σε βάστηκα τους ανθρώπους του καθημερινού μόχθου και της διαπάλης. Μοίρασα τη ζωή μου ανάμεσα στη φροντίδα για την οικογένειά μου, στη συνέπεια προς το καθήκον, στην προσφορά με όμοιο τρόπο μπορούσα στους γονείς-συγγενείς, φίλους, γνωστούς, συμπατριώτες. Τον εαυτό μου πάντα τον είχα σε δεύτερη μοίρα. Δε μετανιώνω γι' αυτό, αν και πόνεσα και βουβά βούρκωσαν τα μάτια μου πολλές φορές από πικρίες αλλά πάντα προχωρούσα στη ζωή με το πείσμα που μου ενέπνευσαν και οι φωτισμένοι στα δύσκολα χρόνια της Κατοχής δάσκαλοί μου, ο Πριμηκύρης και ο Παπανικολάου.

—Ν' ακούς τη γνώμη των άλλων αλλά στο τέλος ν' ακολουθείς πάντα τη δική σου».

Ίσως να υπονοούσαν και μ' αυτά τα λόγια όχι το άγνοο πείσμα αλλά τη δημιουργική προσωπική ελευθερία και υπευθυνότητα.

Πιστός στο χρέος και στο καθήκον. Πολλές φορές παραγνώριζα τα δικαιώματά μου και τις καθημερινές και τις άλλες απολαύσεις.

Ισορρόπησα την εργατικότητά μου και την επαγγελματική μου ευσυνειδησία με την απέραντη αγάπη μου για το βιβλίο. Διάβασα πολλά βιβλία προσπαθώντας έτσι να ξεπερνάω την πρώτη και ανεκπλήρωτη δυστυχώς λαχτάρα μου να σπουδάσω, να γίνω δάσκαλος.

Πονάω το χωριό μου, την Καστάνιανη Κόνιτσα, αγαπώ όμως και την Κόνιτσα και σαν πεθάνω, θέλω να με θάψουν όχι στο χωριό αλλά στην Κόνιτσα, το είπα και στην κυρά και στις κόρες μου.

Έχει πολλές φυσικές ομορφιές η Κόνιτσα: αγνάντι ανοιχτός ορίζοντας. Βουνά, δάση, κάμπος, ποτάμι ο Αώος· κι από πάνω ο Άη-Λιας, φύλακας, προστάτης, πρώτη αναφορά σε όμορφες στιγμές και επίκληση στις δύσκολες. Όσο μπορούσα, πήγαινα με τα πόδια δυο φορές το χρόνο και άναβα τα καντήλια από την επίπονη ανηφόρα απέναντι των στρατώνων. Μπορούσα...

Κι ούτε ξεχνώ ακόμη τον Ύμνο της Δημοκρατίας που μας μάθαιναν στο Δημοτικό:

«Από τα βάθη των αιώνων
Δημοκρατία ξεκινάς
και στην πατρίδα σου την πρώτη
αλλαργοτάξιδη γυρνάς
σαν ένας ήλιος π' ανατέλλει
από μελωδικά βουνά,
και κάνεις έξαφνα κι ανθίζουν
ελπίδες μέσα μας ξανά
Χαίρε προγονική θεά μας
Χαίρε μητέρα του φωτός
παιδιά σου δίδυμα είν' εσένα
το Δίκιο κι ο Πολιτισμός».

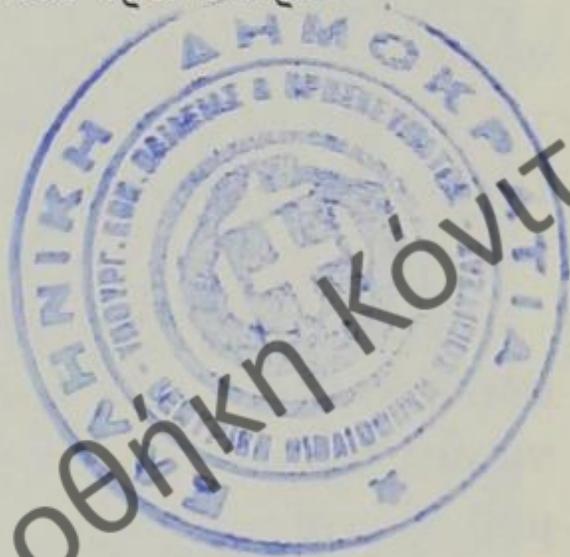
Ή και το άλλο του Κίπλινγκ:

ΑΝ ΜΠΟΡΕΙΣ

Να 'χεις τη σκέψη σου πάντα καθάρια,
σ' όποιο χάλασμα μέσα βρεθείς
και νηφάλιος να στέκεις
όταν τα κύματα γύρω σου χάσκουν

το δρόμο που χάραξες να 'χεις τρανόν οδηγό
και να μην έχεις τη δόξα σκοπό.

Ένα ωχ να μη βγάλεις
κι αν σε δέρνει ακόμα και πόνος φρικτός.
Στα ερείπια και στον πόνο αδάκρυστος
αν μπορείς.
Τότε θα 'σαι ένας άνδρας και τρανότερο
ακόμα παιδί
ένας ήρωας, αν μπορείς!



Εθνική Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσα

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

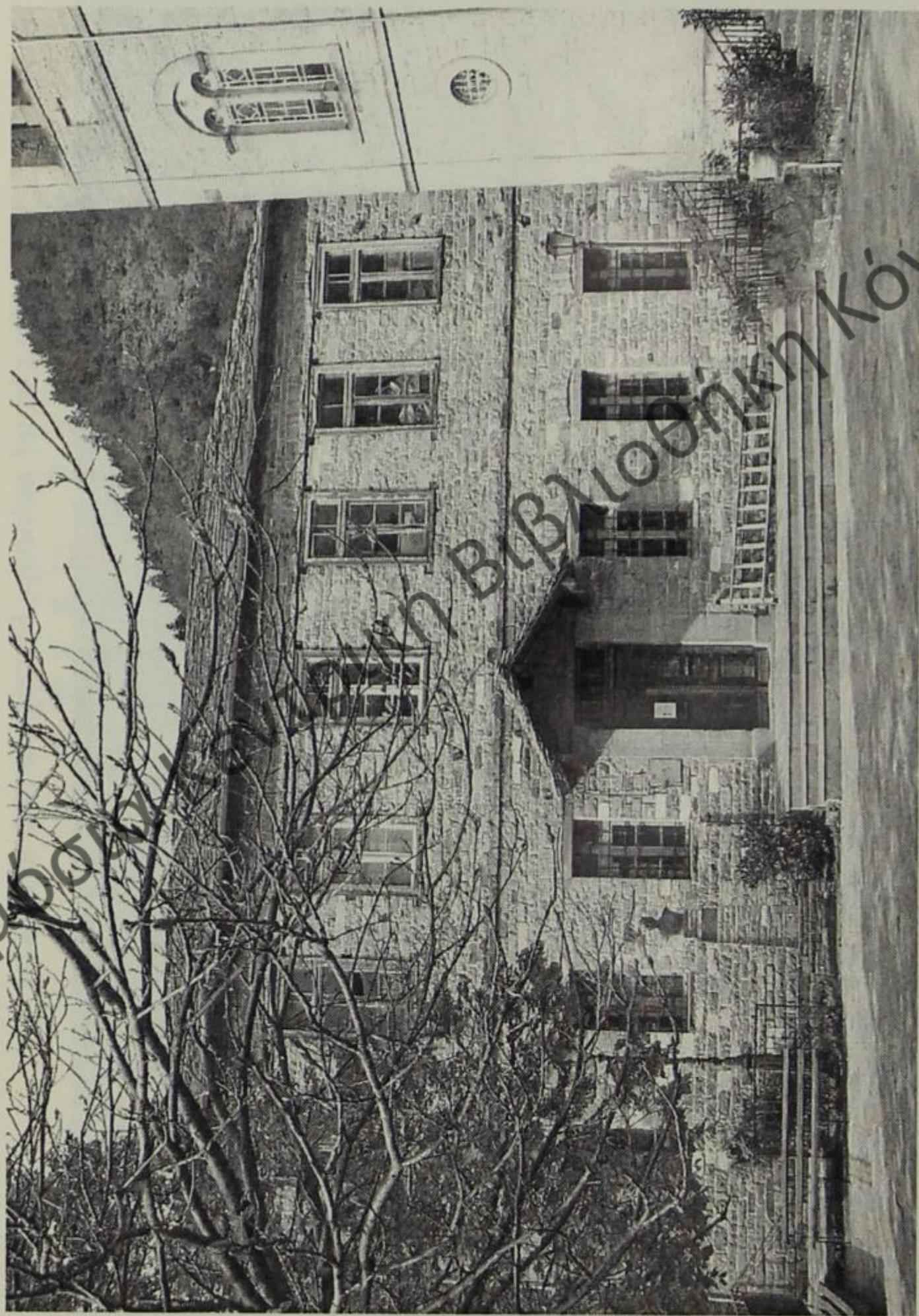
Γεννήθηκα σε ορεινό χωριό της Ηπείρου, την Καστάνιανη την ωραία, στις 12 Φλεβάρη το 1925, στο μαγειριό του σπιτιού μας το πλακόστρωτο. Μεγάλωσα πιο πολύ με τον αδελφό μου τον Γιάννη, δύο χρόνια μεγαλύτερό μου. Μαζί πηγαίναμε στο Δημοτικό.

Είχαμε όρεξη για γράμματα. Ο πατέρας κι ο μεγάλος μας αδελφός Φώτης δεν νοιάστηκαν, κι ούτε είχαν τη δυνατότητα να μας σπουδάσουν. Έτσι εγώ έγινα τσαγκάρης κι ο αδελφός μου ράφτης.

Πιστεύω, πως σε όλη μας τη ζωή εργαστήκαμε ευσυνείδητα. Παντρευτήκαμε, κάναμε παιδιά και εγγόνια, χαιρόμαστε, γιατί τώρα γέροι πια τι άλλο να θέλουμε. Κάναμε τον κύκλο μας, καιρός να φεύγουμε όπως τόσοι συνομήλικοί μας. Έγραψα ό,τι αισθάνθηκα καλό ή κακό για να περνώ την ώρα μου. Ευχαριστώ που τα διαβάσετε.



Το γεφύρι που συνδέει τη Μεσαριά με τη Ράχη.



Καστάνιανη Κόνιτσας. Το κλειστό πια Σχολείο.

ΕΠΙΜΕΤΡΟ ΤΟΥ ΕΚΔΟΤΗ

Το πόσο σημαντικό, μπορεί να είναι το χειρόγραφο που σου εμπιστεύεται ένας απλός λαϊκός άνθρωπος, για να του το μεταφέρεις στη δημοσιότητα εξαρτάται από το ρίγος που σε αγγίζει και σε διαπερνά όταν διαβάσεις μερικές από τις σελίδες του.

Οι σελίδες που διαβάζεις είναι ικανές να σε φτάσουν σε ένα συγκινησιακό επίπεδο τέτοιο που να μην το αφήνεις από τα χέρια σου, να το βάζεις στον κόρφο σου και να το κρατάς εκεί ζεστό και ενδιαφέρον όχι μόνο για το περιεχόμενο –ιστορικό, ποιητικό– λογοτεχνικό ή δοκίμιο, αλλά για αυτή την ιδιαίτερη απλή γραφή που να δονεί ολόκληρο το πλέγμα των συναισθημάτων σου που αναβλίζουν πηγαία μέσα από την ανάγνωση και σε ταυτίζουν με αυτήν ή σε αποδιώχνουν.

Αυτό συνέβη και με το χειρόγραφο του Ανδρέα Παπαχρήστου, τσαγκάρη από την Καστάνιανη της Κόνιτσας.

Ο κ. Παπαχρήστος βάλθηκε, απόμαχος πια τσαγκάρης, να γράψει για τη ζωή του, το επάγγελμα, τη συμμετοχή του στην Εθνική Αντίσταση την οργάνωση του χωριού του, τις περιπέτειές του μετά την Αντίσταση, τη στρατιωτική του θητεία στη διάρκεια του εμφυλίου σπαραγμού, το γάμο και την οικογένειά του, τους γονείς του, μερικούς χαρακτηριστικούς τύπους των χωριανών του και τελικά να χρωματίσει με περιγραφές τις ομορφιές του τόπου του με τα ξωκλήσια και τα γιοφύρια της Ηλείου.

Όλα αυτά κεντημένα με μαστοριά καλλιτεχνική όπως τα καντήματα που σκάλιζε στα ποδήματα των παπουτσιών που σκάρωνε στο εργαστήρι του, με επιμέλεια, σβελτάδα και μαστοριά ιδιαίτερη.

Το ίδιο ιδιαίτερη μαστοριά έχουν και οι περιγραφές του στην όλη του εξιστόρηση.

Σε έναν τόμο εκατόν ενενήντα σελίδων μπόρεσε να συνοψίσει με απλότητα και περιγραφή χωρίς ιδιαίτερη κατάρτιση και αναφορά σε καμιά λογιосύνη, τη γνώση και τις εμπειρίες μιας ζωής, ογδόντα πέντε

χρόνων με μόνη καταξίωση, την πέμπτη τάξη του Δημοτικού.

Στάθηκα ενεώς όταν διάβασα το χειρόγραφο που μου έφερε αναμνήσεις από την πατρίδα μου και μου ανακίνησε τις παιδικές μνήμες μου από την Κατοχή και τον Εμφύλιο που έζησα σε μια περιοχή που στάθηκε το κέντρο της Εθνικής Αντίστασης και το επίκεντρο του Εμφυλίου και που με σημάδεψε στον πολιτικό μου βίο.

Τα βιώματα αυτής της περιόδου που τη ζήσαμε εκείνος ως έφηβος και εγώ ως παιδί συνέτειναν να αγκαλιάσω με θέρμη το γραφτό του και να προσπαθήσω να το παρουσιάσω επιμελημένο και φροντισμένο ως την τελευταία του αράδα.

Τον κ. Παπαχρήστο τον συγχαίρω από καρδιάς γιατί με άγγιξε με το γραφτό του και εύχομαι να είναι κραταιός στην υγεία του, να βρει τη δέουσα ανταπόκριση ανάμεσα στους αναγνώστες το βιβλίο του και να γνωρίζει ότι η ιστορία του όσο περνούν τα χρόνια θα αποτελεί βέβαιο βοήθημα που θα εμπλουτίζει την Εθνική μας βιβλιογραφία για αυτή την ιστορική περίοδο, ώστε να παραμείνει ευκλεής.

Στέφανος Δ. Βασιλόπουλος

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	7
Ο πρώτος καιρός	9
Η εμπλοκή	12
Αναζήτηση δουλειάς	14
Η οργάνωση	17
Αντίσταση	23
Τα κατοπινά χρόνια	38
Αρχές του εμφυλίου	43
Στρατιωτική θητεία	46
Καλός πολίτης – Καλός νοικοκύρης	77
Αγώνας επιβίωσης	81
Χαρακτηριστικοί χωριανοί	97
Ο πατέρας	102
Οι σκληρές μέρες στην Αθήνα	118
Πισσαγύρισμα	125
Η Ντέρτη	141
Τα ξωκλήσια	149
Ο σύλλογο του χωριού	162
Σταθμοί	169
Ο τσαγκάρης	174
Στην Κόνιτσα	181
Επίλογος	186
Επίμετρο του εκδότη	189

Ελληνική Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσα

ISBN 960-85650-4-9